

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
VERSLO TEISĖS KATEDRA

LAURA RIMŠAITĖ
(EUROPOS SAJUNGOS TEISĖS PROGRAMA)

EUROPOS SAJUNGOS VIDAUS RINKOS ENERGETIKOS SEKTORIUJE SUKŪRIMO
TEISINĖS PRIELAIIDOS

Magistro baigiamasis darbas

Vadovas: Doc. Dr. Herkus Gabartas

Vilnius, 2011

TURINYS

ĮVADAS	3
1 EUROPOS SAJUNGOS ENERGETIKOS STRATEGIJA	8
1.1 Europos Sąjungos steigimo sutartyse numatyti tikslai energetikos sektoriuje	8
1.2 Europos Sąjungos teisės šaltiniai energetikos sektoriuje	9
1.3 Regioninių energetikos projektų reikšmė vidaus rinkos funkcionavimui	15
1.4 Lietuvos energetinio nepriklausomumo strategija	17
2 TREČIOJO ENERGETIKOS DIREKTYVŲ PAKETO PAGRINDINĖS PROBLEMOS, ĮGYVENDINANT VIDAUS RINKOS SUKŪRIMO STRATEGIJĄ	19
2.1 Elektros ir Dujų direktyvose numatyti rinkos liberalizavimo modeliai	19
2.1.1 Vertikalios integracijos įmonių visišką nuosavybės atskyrimas	19
2.1.2 Nepriklausomas sistemos operatorius	21
2.1.3 Perdavimo sistemos operatorius	25
2.2 Valstybių, pasirinkusių visišką nuosavybės atskyrimo modelį, praktika	27
2.2.1 Jungtinės Karalystės situacija energetikos sektoriuje	28
2.2.2 Nyderlandų situacija dujų sektoriuje, taikant visišką nuosavybės atskyrimą	30
2.3 Trečiųjų šalių prieigos teisė	32
3 TREČIOJO ENERGETIKOS DIREKTYVŲ PAKETO ĮGYVENDINIMO PROBLEMATIKA LIETUVOJE	35
3.1 Lietuvos dujų sektoriuje įgyvendinamo modelio analizė	35
3.1.1 Lietuvos įsipareigojimai pagal tarptautines sutartis	36
3.1.2 Dvišalių užsienio investicijų apsaugos sutarčių santykis su SESV	38
3.1.3 Įmonės AB "Lietuvos dujos" reorganizavimo modelis ir galimi apribojimai	40
3.1.4 Netiesioginės ekspropriacijos analizė arbitražų tribunolų jurisprudencijoje	45
3.2 Elektros sektoriaus pertvarka Lietuvoje pagal Elektros direktyvos nuostatas	56
3.2.1 Lietuvos elektros sektoriaus apžvalga	57
3.2.2 Elektros sektoriaus pertvarka, taikant visišką nuosavybės atskyrimą	59
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	62
LITERATŪROS ŠALTINIAI	65
SANTRAUKA	75
SUMMARY	76
ANOTACIJA	77

ĮVADAS

Vidaus rinka yra didžiausias Europos Sąjungos privalumas bei turtas.

H. Van Rompuy (2011m. Briuselis)

Energetikos sektorius yra vienas iš Europos Sąjungos (toliau – ES) prioritetinių saugumo užtikrinimo sričių. Energetinio saugumo užtikrinimo klausimas jau buvo aptartas 1951 m. pasirašant anglių ir plieno bendrijos sutartį. ES, siekdama užsitikrinti energetinę nepriklausomybę nuo Rusijos, įgyvendina dujotiekio bei elektros jungčių tiesimo projektus. Kaip pažymima Europos komisijos komunikate dėl pirmenybinio sujungimo plano, prioritetiniais ES energetikos tikslais yra įvardijami rinkos tvarumas, konkurencingumas, tiekimo saugumo užtikrinimas bendrijoje, taip pat siekis mažinti ES priklausomybę nuo energetikos išteklių importo, sukurti rinką, kurioje vartotojams sudaromos sąlygos laisvai pasirinkti tiekėją bei užtikrinimas energijos išteklių diversifikavimas.¹

Plėtojamas siekis sukurti rinką, kurioje bendrovės konkuruotų tarpusavyje, o ne taptų nacionalinių rinkų pirmaujančiomis įmonėmis.² Viena iš didesnių problemų yra ta, kad dauguma energetikos išteklių yra sutelkta nesaugiose regionuose, o importo priklausomybė palaipsniui vis didėja. Šiuo metu Rusija, Alžyras bei Norvegija tiekia daugiau negu pusė visų suvartojamų dujų Europai.³ Europos priklausomybė nuo rusiškų dujų labiausiai tapo akivaizdi per 2006 m. Rusijos ir Ukrainos konfliktą, kurio metų buvo nutrauktas dujų tiekimas per Ukrainą likusiai Europos daliai.⁴

Liberalizuojant rinką yra numatyti tokie galimi modeliai: įsteigiant perdavimo sistemos operatorių, įsteigiant nepriklausomą sistemos operatorių, visiškai atskiriant vertikalios integracijos energetikos įmonių nuosavybę. Pažymėtina, kad trečiasis variantas, kurį pasirinko Lietuva, perkeldama direktyvą į nacionalinę teisę yra pats radikaliausias, tačiau labiausiai palaikomas Europos Komisijos.

Nagrinėjant Lietuvos sprendimą pasirinkti visišką vertikalios integracijos bendrovės nuosavybės atskyrimą, reikėtų atkreipti dėmesį į pačią energetikos situaciją. Pagrindinis dujų

¹ Komisijos komunikatas Europos parlamentui ir tarybai Pirmenybinio sujungimo planas. [2006] KOM 846.

² Žalioji knyga Europos Sąjungos tausios, konkurencingos ir saugios energetikos strategija. [2006] KOM 101.

³ *Ibid.*

⁴ Stern, J. The Russian-Ukrainian Gas Crisis of January. *OIES* [interaktyvus] 2006[žiūrėta 2011-04-05]. <<http://www.oxfordenergy.org>.>

tiekęjas yra Rusija, Lietuva yra laikoma energetine sala, kaip vienas iš prioritetinių projektų yra įgyvendinamas suskystintų dujų terminalo statybos darbai. Siekiant sukurti konkurencingą rinką, ieškoma alternatyvių dujų tiekimo šaltinių, naudojantis ne tik Rusijos tiekiamomis dujomis. Šiam tikslui įgyvendinti yra suprantamos Lietuvos pasirinktos priemonės liberalizuojant energetikos rinką bei taikant visišką nuosavybės atskyrimą. Iš kitos pusės Lietuva yra įsipareigojusi taikyti apsaugos režimą užsienio investicijų atžvilgiu ir pasirinkimas taikyti griežčiausią Komisijos siūlomą rinkos liberalizavimo būdą, kuomet direktyva perkeliama į nacionalinę teisę, įvedant atitinkamus pakeitimus dujų įstatyme bei jo įgyvendinimo įstatyme, kelia tam tikrų abejonių. Kyla klausimas ar taikydama tokias priemones, Lietuva nepažeidžia savo įsipareigojimų pagal tarptautinius dokumentus, konkrečiai analizuojant priimtus įsipareigojimus pagal dvišales užsienio investicijų apsaugos sutartis bei Energetikos Chartiją. Taip pat kyla klausimas ar privataus kapitalo bendrovei taikant imperatyvius įstatymo numatytus atskyrimo reikalavimus nėra pažeidžiamas laisvas kapitalo judėjimas ES.

Temos naujumas ir aktualumas. Energetikos sektoriaus problematika išryškėjo kuomet rinkoje veikė monopolinės įmonės, nuo kurių taikomos politikos ir siekio išlaikyti dominuojančią padėtį rinkoje dažnai nukentėdavo vartotojai ypač tai pastebėtina kainų atžvilgiu. Viena iš pagrindinių problemų ES energetikos sektoriuje yra per didelė Europos priklausomybė nuo energetinių resursų tiekimo iš Rusijos bei kitų ne itin saugių regionų, kuomet dėl neramumų valstybėse gali sutrikti dujų bei elektros teikimas. Taigi siekiant diversifikuoti energijos išteklius, užtikrinti energetinį saugumą bei sukurti bendrą vidaus rinką, buvo priimti trys energetikos direktyvų paketai. Ypač įdomu išanalizuoti trečiojo direktyvų paketo naujoves, kuriomis yra numatytas visiškas vertikalios integracijos bendrovių nuosavybės atskyrimas bei tokio modelio taikymo galimas teigiamas bei neigiamas poveikis rinkai. Šiame darbe nagrinėjamas 2009 metais priimtas energetikos direktyvų paketas, jo priemonės rinkos liberalizavimui ir įgyvendinimas valstybėse narėse. Lietuvai pasirinkus visišką nuosavybės atskyrimą, taikomą elektros bei dujų rinkose, bei priimant atitinkamus įstatymus, įgyvendinančius minėtų priemonių taikymą tapo aktualus klausimas dėl užsienio investuotojų apsaugos bei galimų laisvo kapitalo judėjimo apribojimų. Šiame darbe bus siekiama išanalizuoti Lietuvos pasirinktą visišką nuosavybės atskyrimą, taikytiną vertikalios integracijos bendrovėms ir tokios priemonės suderinamumą su tarptautine teise bei galimus netiesioginės ekspropriacijos atvejus privataus kapitalo bendrovių atžvilgiu. Šiuo metu yra ypač aktualus klausimas dėl vertikalios integracijos įmonės AB „Lietuvos dujos“ reorganizavimo pagal priimtą dujų įstatymą. Todėl darbas yra koncentruotas į vidaus rinką dujų sektoriuje, kadangi šiuo metu dėl elektros sektoriuje taikomo visiško nuosavybės atskyrimo nekyla didesnių problemų, nes tai yra valstybinė įmonė, tuo tarpu dujų sektoriuje susiduriame su

privačios bendrovės interesų apsaugos klausimais bei siekiu sukurti vieningą energetikos rinką ir apsisaugoti nuo galimų tiekimo sutrikimų, užtikrinant vartotojams prieinamas kainas.

Tyrimo objektas yra trečiasis energetikos direktyvų paketas, jo įtaka valstybėms narėms, poveikis rinkos liberalizavimui, valstybių narių pasirinktas įgyvendinimo modelis bei poveikis užsienio investicijų apsaugai.

Tyrimo problema yra vidaus rinkos sukūrimui taikomų atskyrimo modelių įgyvendinimo apribojimai, atsižvelgiant į valstybių turimus tarptautinius įsipareigojimus.

Tyrimo tikslas. Ištirti trečiajame energetikos direktyvų pakete numatytas teises prielaidas, kuriomis įgyvendinamas energetikos rinkos liberalizavimas ir jų poveikį vidaus rinkos sukūrimui ES.

Tyrimo uždaviniai:

- Išnagrinėti trečiojo direktyvų paketo nuostatas, reglamentuojančias rinkos liberalizavimą ES.
- Analizuoti užsienio valstybių praktiką, įgyvendinus atitinkamus direktyvoje numatytus veiklų atskyrimo modelius.
- Ištirti Lietuvos situaciją energetikos sektoriuje, įgyvendinus visišką vertikalios integracijos įmonių nuosavybės atskyrimą.
- Identifikuoti galimas problemas užsienio investicijų atžvilgiu, taikant visiško nuosavybės atskyrimo modelį.
- Išnagrinėti teismų bei tribunolų praktiką dėl netiesioginės ekspropriacijos pripažinimo.

Magistro baigiamajame darbe keliami **hipotezė**: ar trečiajame direktyvų pakete numatyti rinkos liberalizavimo modeliai yra efektyvūs, siekiant sukurti vidaus rinką energetikos sektoriuje, ar vertikalios integracijos bendrovių visiškas nuosavybės atskyrimas yra optimali priemonė vidaus rinkos sukūrimui energetikos sektoriuje.

Tyrimo metodai. Šiame darbe yra naudojami: lyginamasis metodas, kuriuo gretinama valstybių pasirinkta praktika liberalizuojant rinką, istoriniu metodu siekta atskleisti energetikos sektoriaus vidaus rinkos sukūrimo ištakas, loginiu - dogmatiniu metodu siekiama atskleisti pagrindines sąvokas bei jų reikšmę. Identifikuojant ekspropriacijos sąvoką bei jos požymius pagal arbitražų tribunolų praktiką naudotas dokumentų analizės metodas. Apibendrinimo metodu buvo suformuotos išvados bei apibendrinti tyrimo metu gauti rezultatai.

Šaltiniai ir Literatūra. Magistro darbe naudojami šaltiniai: trečiasis energetikos direktyvų paketas, kuriame numatomi vidaus rinkos sukūrimo energetikos sektoriuje modeliai, ES

strateginiai dokumentai, Žalioji knyga, Baltoji knyga, komunikatai dėl dujų ir elektros vidaus rinkos sukūrimo perspektyvų, pirmenybinio sujungimo planas, kuriose aptariama energetikos strategija bei įgyvendinti energetikos rinkos liberalizavimo tikslai. Nagrinėjama Energetikos Chartijos sutartis bei Lietuvos ir Rusijos dvišalė užsienio investicijų apsaugos sutartis, aptariant turimus valstybių įsipareigojimus ir galimas rinkos liberalizavimo modelio pasirinkimo galimybes. Nagrinėjamas Lietuvos Respublikos Gamtinių dujų įstatymas, numatantis visišką vertikalios integracijos energetikos įmonių nuosavybės atskyrimą. ES energetikos rinkos liberalizavimo klausimai buvo apžvelgti užsienio autorių monografijose, knygose, mokslo leidiniuose. Atsižvelgiant į tai, kad lietuvių autoriai beveik nenagrinėjo šių klausimų, darbe daugiausia naudota užsienio autorių literatūra. Profesorius P.Cameron⁵ nagrinėjo vidaus rinkos sukūrimo modelius, apžvelgė užsienio valstybių praktiką pasirinkus vieną ar kitą rinkos liberalizavimo modelį. Ch.W. Jones⁶ nagrinėja vidaus rinkos situaciją energetikos rinkoje, priėmus antrąjį direktyvų paketą ir analizuojama valstybių narių patirtis, pasirinkus veiklų atskyrimo modelius. S. S. Haghighi⁷ aptaria pagrindinius energetinio saugumo klausimus, santykius su Rusija, energetikos išteklių tiekimo srityje, Energetikos Chartijos nuostatas. Darbe naudota autorių T. Roe, M. Happold⁸ darbas, kuriame nagrinėjami tam tikri Energetikos Chartijos aspektai. Analizuojant rinkos liberalizacijos modelius, naudotasi F. Domanico, S. Dorgioni straipsniais, kuriose autoriai analizuoja minėtus modelius, jų praktinį poveikį rinkai, ne mažiau svarbus ir autoriaus S. Thomas straipsnis⁹, kuriame pateikiama argumentuota visiško nuosavybės atskyrimo modelio kritika. Nagrinėjant užsienio investicijų ekspropriacijos aspektus naudota P. Muchlinski¹⁰ knyga, kurioje išskiriamos ekspropriacijos sąlygos, analizuojama tribunolų praktika, nustatant ekspropriacijos faktą. Nagrinėjant užsienio investicijų klausimus bei galimas sąlygas ekspropriacijai pagal dvišales investicijų apsaugos sutartis, naudoti R. Dolzer¹¹, G. Sacerdoti¹², H. Ch. Schreuer straipsniai, kuriuose aptariamos minėtos ekspropriacijos sąlygos bei sąvoka.

⁵ Cameron, P. *The Legal Aspects of EU Energy Regulation. Implementing the new Directives on Electricity and Gas across Europe*. New York: Oxford University Press, 2005.

⁶ Jones, Ch. W. *EU Energy Law. Vol. I The internal Energy market*. Leuven: Clays&Castel, 2006.

⁷ Haghighi, S. S. *Energy security The external Relations of the European Union with Major Oil- and Gas- supplying Countries*. Oxford : Hart Publishing, 2007.

⁸ Roe, T.; Happold, M. *Settlement of Investment Disputes under the Energy Charter Treaty*. Cambridge: Cambridge University press, 2011.

⁹ Thomas, S. A. Critique of the European Commission's Evidence of the Need for Ownership Unbundling of Energy Networks. *PSIRU Reports* [interaktyvus]. London, 2007 [žiūrėta 2011-05-10] <

<http://www.psiru.org/publicationsindex.asp> > .

¹⁰ Muchlinski, P.; Ortino, F.; Schreuer, Ch. *The oxford handbook of international investment law*. New York: Oxford University Press Inc., 2008.

¹¹ Dolzer, R. Indirect Expropriations: New Developments? *Environmental Law Journal*. 2002, 11: 64-91.

¹² Sacerdoti, G. Bilateral Treaties and Multilateral Instruments on Investment Protection. *Recueil des Cours (Collected Courses of The Hague Academy of International Law)*. 1998, 269: 251-460.

Darbo struktūra: darbą sudaro įvadas, trys dalys, devyni skyriai, vienuolika poskyrių, išvados ir rekomendacijos, santrauka lietuvių ir užsienio kalbomis, literatūros sąrašas.

Pirmoje darbo dalyje analizuojama ES energetikos strategija, steigimo sutartyse keliami tikslai energetikos sektoriuje, nagrinėjami ES teisės šaltiniai, skirti vidaus rinkai energetikos sektoriuje sukurti, Lietuvos energetikos strategijos pagrindinės kryptys.

Antroje darbo dalyje nagrinėjami rinkos liberalizavimo modeliai, analizuojama šių modelių teorinė bei praktinė reikšmė, sukuriant vidaus rinką energetikos sektoriuje, taip pat aptariama valstybių narių patirtis, pasirinkus visišką nuosavybės atskyrimo modelį, kuris yra laikomas efektyviausiu, siekiant sukurti vidaus rinką energetikos sektoriuje.

Trečioje dalyje nagrinėjami Lietuvos galimi apribojimai pagal turimus tarptautinius įsipareigojimus bei galimi pažeidimai, taikant visišką nuosavybės atskyrimo modelį. Nagrinėjami užsienio investicijų apsaugos klausimai bei galimi investuotojų teisių pažeidimai, valstybei įgyvendinant visišką nuosavybės atskyrimą dujų sektoriuje, siekiant liberalizuoti rinką. Aptariama elektros rinkos situacija Lietuvai pasirinkus visišką nuosavybės atskyrimą bei šio sektoriaus pertvarka pagal minėtą modelį.

Darbo praktinė reikšmė. Šis darbas papildys negausią literatūrą, kurioje analizuojami teisiniai vidaus rinkos energetikos sektoriuje sukūrimo pagrindai. Šiuo metu dauguma autorių, nagrinėjančių trečiojo direktyvų paketo nuostatas bei jų poveikį rinkai, aptaria šias problemas ekonominiu, techniniu, bei politiniu aspektais, labai nedaug literatūros yra nagrinėjančios teisinius padarinius bei poveikį vidaus rinkai ir galimus rinkos liberalizavimo modelių pasirinkimo apribojimus pagal turimus valstybių tarptautinius įsipareigojimus. Šiame magistro baigiamajame darbe iširti rinkos liberalizavimo modeliai, jų taikymas siekiant didinti konkurencingumą, taip pat iširti Lietuvos turimi įsipareigojimai pagal tarptautines investicijų apsaugos sutartis, kurie galimai sukuria apribojimus pasirinkti rinkos liberalizavimo modelį, turės praktinę reikšmę šiuo metu įgyvendinant rinkos liberalizavimą Lietuvos energetikos sektoriuje.

1 EUROPOS SAJUNGOS ENERGETIKOS STRATEGIJA

1.1 Europos Sąjungos steigimo sutartyse numatyti tikslai energetikos sektoriuje

ES energetikos sektoriaus teisinis reglamentavimas prasidėjo jau šeštajame dešimtmetyje 1951m. pasirašius anglių ir plieno bendrijos sutartį. 1957 m. Europos atominės energetikos sutartį buvo įvardintas šio sektoriaus reglamentavimo bendrijos lygmeniu klausimas, taip pat išskirti pagrindiniai energetikos politikos tikslai, kurių valstybės įsipareigojo laikytis. Energetikos sektorius nepateko į ES išimtinę kompetenciją, jis paliktas valstybių narių lymens reglamentavimui. Toks sprendimas yra suprantamas, kadangi ši sritis visuomet buvo neatsiejama nuo valstybių politinių sprendimų. Europos lygmeniu buvo išskeltas klausimas dėl galimybės naudoti daugiau ir pigesnės energijos 1955 metais Mesinos deklaracijoje. 1957 metais Europos ekonominės erdvės susitarime apskritai nebuvo užsiminta apie energetikos politiką Europoje. Iš pradžių siekis sukurti konkurencingą elektros bei dujų rinką vystėsi lėtai, tačiau 1992 metais Europos Komisijai (toliau- Komisija) pateikus pasiūlymą dėl energetikos rinkos liberalizavimo, situacija pasikeitė. Problemų kėlė tai, kad devintajame dešimtmetyje daugumoje Europos energetikos įmonių veikė valstybės monopolis. Tuo metu Komisija ėmėsi veiksmų, siekdama panaikinti energetikos sektoriaus rinkos monopolizavimą, tačiau pasiekti vieningą susitarimą bendrijos lygmeniu buvo sudėtinga. Todėl Komisija pradėjo procesus prieš valstybes nares, vadovaudamasi Europos Bendrijos sutarties 86(2) straipsniu, kuris numatė konkurencijos apribojimo draudimą. Komisija Europos Teisingumo Teisme (toliau – ETT) pateikė ieškinius dėl steigimo sutarties 31 straipsnio nuostatų pažeidimo¹³. Šie ETT sprendimai paskatino priimti elektros bei dujų direktyvas, kadangi tai buvo laikytina mažiau nuostolių reikalaujančiais sprendimais, negu Komisijos procedūros pagal EB sutarties 86 (2) str. ETT. Po ilgų derybų 1996 metais buvo priimta pirmoji elektros direktyva. Po metų priimta ir dujų direktyva, kurios nulėmė energetikos sektorių liberalizavimą. Progresas liberalizuojant vidaus rinką energetikoje buvo pasiektas 2003 metais priėmus antrąjį Direktyvų paketą, numaćiusį galimybę vartotojams laisvai pasirinkti tiekėją.

Paradoksalu, tačiau žvelgiant retrospektyviai Europos integracijos procese energetikos sektorius buvo viena iš sričių, kurioje turėjo būti įgyvendinamas viršnacionalinio lygmens reglamentavimas. Net dviejose iš trijų steigimo sutarčių buvo įvardintas energetikos sektorius.¹⁴ Tačiau Europos Bendrijos sutartyje energetikos sektorius nebuvo išskirtas kaip tai buvo padaryta

¹³ Prancūzija prieš Komisiją C-202/88 [1991] ECR I-1223; Hoefner Macroton C-41/90 [1991] ECR I-1979; ERT, C-260/89 [1991] ECR I-2951, RTT C-18/88 [1991] ECR I-5973, Komisija prieš Nyderlandų karalystę [1997] ECR I-5699; Komisija prieš Italiją C-158/94 [1997] ECR I-5789; Komisija prieš Prancūziją C-159/94 [1997] ECR I-2925.

¹⁴ Cameron, P., *supra note 5*, p. 62.

laisvo prekių, paslaugų, asmenų, kapitalo judėjimo srityje. Po Vieningo Europos Akto priėmimo situacija pasikeitė, kadangi šios sutarties 14 straipsnyje (*ex 8a*) buvo įvardintas vidaus rinkos terminas. Pasirašius Maastrichto sutartį, energetikos klausimai buvo įtraukti kaip bendri ES siekiai, numatyta transeuropinių tinklų plėtra, tačiau vis dar nebuvo išskirta bendrijos kompetencija šioje srityje.¹⁵ Pažymėtina, kad nesant viršnacionalinio lygmens reguliavimo teisių, šalinant kliūtis tarpvalstybinei prekybai vykdyti šis sektorius negalėjo būti reformuotas. Dėl nepakankamo viršnacionalinio lygmens reglamentavimo energetikos sektorius buvo viena iš silpniausių ES politikos sričių.¹⁶ Šio sektoriaus reguliavimo srityje pačios valstybės narės siekė išlaikyti nepriklausomumą.

1.2 Europos Sąjungos teisės šaltiniai energetikos sektoriuje

Nagrinėjant energetikos sektoriaus problematiką vertėtų prisiminti tai, kad dar XX a. 10-ajame dešimtmetyje dujų rinka buvo valstybės kontroliuojama monopolinė sritis¹⁷ Konkurencijos šioje rinkoje nebuvo. Tuo metu nebuvo ir ES lygmens reglamentavimo, tik nacionaliniai įstatymai numatė tam tikrus reikalavimus. Pastebėtina, kad toks rinkos reguliavimas sudarė sąlygas nevaržomam kainų didėjimui rinkoje. Todėl reikėjo taikyti apribojimus monopolijoms bei skatinti rinkos liberalizavimą. Komisija 1993 metais pradėjo konsultacijas nustatant naujas energetikos politikos gaires ir 1995 metais priėmė Baltąją knygą.¹⁸ 1998 m. buvo priimta pirmoji dujų direktyva¹⁹, kuri numatė priemones, padėsiančias reformuoti dujų sektorių, taip pat panaikinti valstybinius monopolius energetikoje. Šioje direktyvoje buvo numatytas dalinis rinkos atvėrimas, reiškiantis, kad tik didieji vartotojai galėjo laisvai pasirinkti tiekėją, o tinklų įmonės turėjo leisti pasinaudoti jų sistema už užmokestį, tačiau nediskriminuojant. Taikymo sąlygos turėjo būti viešai vienodos bei viešai skelbiamos, pagrindinė problema buvo tai, kad tinklų savininkai bei naudotojai skirtingai interpretuodavo šias sąlygas. Nepaisant šių siekių buvo sudaroma per daug politinių kliūčių norimiems tikslams pasiekti, todėl 2003 m. buvo priimta antroji dujų direktyva²⁰, kurioje buvo padaryta didelė pažanga rinkos atvėrimui, taip pat sudarytos galimybės vartotojui iki 2007 metų laisvai pasirinkti energijos tiekėją. Pagal antrąją direktyvų paketą vertikalios integracijos įmonės turėjo būti atskirtos bent jau funkciniu teisiniu

¹⁵ Cameron, P., *supra note 5*, p. 63.

¹⁶ Matlary, H. J. *Energy Policy in the European Union*. London: Palgrave Macmillan, 1997, p. 13.

¹⁷ Cameron, P. *Competition in Energy Markets Law and regulation in European Union*. New York: Oxford University Press Inc., 2002

¹⁸ European Commission *An Energy Policy for the European Union (White Paper)*. [1995] COM 682.

¹⁹ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/92/EB dėl Bendrijos tvarkos, leidžiančios padidinti dujų ir elektros energijos kainų galutiniams pramonės vartotojams skaidrumą. [2008] OJ L 298/9.

²⁰ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/55/EB 2003 m. birželio 26 d. dėl gamtinių dujų vidaus rinkos bendrųjų taisyklių, panaikinanti Direktyvą 98/30/EB. [2003] OJ L 176/57.

ar apskaitų atskyrimo būdu, tačiau pažymėtina, kad toks rinkos liberalizavimo modelis norimų rezultatų nedavė, kadangi tik teisiškai ar funkcinio bei apskaitų atskyrimo būdais atskyrus vertikalios integracijos bendroves, rinkos liberalizuoti nepavyksta, kadangi daugumą ryšių bendrovės išlaiko, tai daugiau formalaus pobūdžio atskyrimas.²¹ Galiausiai pasirodė, kad antrasis direktyvų paketas nėra užtekinai efektyvus norint pasiekti rinkos liberalizavimą ES. Todėl buvo priimtas trečiasis direktyvų paketas, kurio pagrindinis skirtumas nuo prieš tai buvusių direktyvų yra griežtesnis reglamentavimas, kadangi yra numatyta visiško perdavimo tinklų nuosavybės atskyrimo nuo gamybos ar tiekimo galimybė, taip pat nepriklausomo energetikos reguliavimo institucijų bendradarbiavimo mechanizmo sukūrimas, Europos perdavimo sistemų operatorių bendradarbiavimas.

Komisijos komunikate Europos Vadovų tarybai ir Europos parlamentui dėl Europos energetikos politikos yra numatyti šie tikslai: kova su klimato kaita, ES išorės priklausomybės nuo importuojamų angliavandenilių mažinimas, ekonomikos augimo ir darbo vietų kūrimo skatinimas, užtikrinant saugios bei prieinamos energijos tiekimą vartotojams.²² Taip pat šiame komunikate yra numatyti uždaviniai, kuriuos reikia įgyvendinti, siekiant vidaus rinkos sukūrimo. ES turi užtikrinti konkurencingos, tausios bei teikimo saugumą užtikrinančios vidaus rinkos funkcionavimą. Komisija yra nustačiusi atitinkamus reikalavimus, padėsiančius efektyviai siekti rinkos liberalizavimo. Komunikate pažymima, kad veiklos atskyrimas kaip veiksminga priemonė, yra numatytas Europos Parlamento ir Tarybos Direktyvoje 2009/73/EB²³. Kita priemonė, numatyta minėtame Komunikate, yra veiksmingas reguliavimas. Jis reiškia, kad bendrijos lygmeniu turi būti didinamas energetikos reguliavimo įgaliojimų bei nepriklausomumo lygis, kadangi taip būtų galima užtikrinti rinkos skaidrumą, įgyvendinant priežiūrą. Pastebėtina, kad didesnio rinkos reguliavimo reikia tuomet, kai vertikalios integruotos įmonės nėra įgyvendinusios veiklos atskyrimo, o esant visiškam atskyrimui daroma prielaida, kad reikės minimalios institucijų priežiūros. Paminėtina tai, kad Komisija nustatė šiuos energetikos išorės politikos prioritetus, t.y. skatinti sudaryti tarptautinius susitarimus, stiprinti santykius su ES kaimynėmis energetikos srityje, mažinti energijos tiekimo sutrikimo pavojų, gerinti santykius su Rusija, derantis dėl sąlygų sukuriant visavertę energetikos partnerystę, gilinti dialogą su pagrindinėmis gamybos bei tranzito šalimis, kurti Afrikos ir Europos energetikos partnerystę,

²¹ Ryan, P. A Re-energised Approach to a Competitive European Electricity Market. *Journal of energy & natural resources Law*. 2009, 27(1): 42-65.

²² Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui Europos energetikos politika. [2007] KOM 1.

²³ 2009 m. liepos 13d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2009/73/EB dėl gamtinių dujų vidaus rinkos bendrųjų taisyklių, panaikinanti Direktyvą 2003/5/EB. [2009] OL L 211/94.

stiprinti santykius su kitais pagrindiniais energijos vartotojais, skatinti branduolinę saugumą, gerinti investavimo į tarptautinius projektus sąlygas.²⁴

Siekis sukurti konkurencingą elektros ir dujų rinką turi būti paremtas valstybėse narėse įgyvendinamu rinkos liberalizavimo kriterijumi.²⁵ Konkurencijos padidinimas rinkoje sukeltų šalutinių pasekmių, pirmiausia gali kilti problemų dėl kainų indeksavimo, taip pat sukelti vartotojų priešišumą, kas sąlygotų didesnę vyriausybės reguliavimą, tai gali pastūmėti į dar didesnę šio rinkos sektoriaus reguliavimą bei atvirkštinę reakciją investuotojų atžvilgiu. Kitas paminėtinas kriterijus yra trečiųjų šalių prieiga, kuri yra reikalinga siekiant užtikrinti konkurencingą rinką. Veiklos atskyrimas apibrėžtinai kaip viena iš būtinų prielaidų vieningos rinkos sukūrimui, kadangi elektros ir dujų bendrovės yra vertikalios integracijos įmonės (gamyba tiekimas ir perdavimas yra kontroliuojami vieno ūkio subjekto, kuris dažnai būna valstybinio monopolio dalis). Literatūroje yra išskiriamos tolesnės atskyrimo formos. Apskaitos atskyrimo atveju įmonės atskirai tvarko perdavimo, paskirstymo bei laikymo veiklos apskaitą, taip lyg šiomis veiklos rūšimis užsiimtų atskiros įmonės. Kita išskiriama forma yra perdavimo sistemos operatoriaus paskyrimas, tai reiškia, kad kai perdavimo sistemos operatorius yra vertikalios integracijos įmonės dalis, jis turi savo teisiniu statusu, organizacine struktūra ir priimant sprendimus būti nepriklausomas nuo kitų veiklos rūšių, nesusijusių su perdavimu. Teisinis atskyrimas pasireiškia tuomet, kai įkuriama atskira bendrovė ir jai yra perduodamos tinklų įmonės funkcijos. Visiškas nuosavybės atskyrimas pasireiškia tuomet, kai vertikalios integracijos įmonė negali nuosavybės teise valdyti perdavimo ir gamybos verslo segmentų.²⁶ Kalbant apie visišką nuosavybės atskyrimo modelį vertėtų paminėti Komisijos komunikate įvardijamus šio modelio privalumus.²⁷ Jame pabrėžiama, kad visišku nuosavybės atskyrimu būtų sukuriama nediskriminacinė trečiosios šalies prieiga prie elektros tinklų. Tokiu būdu būtų skatinamos investicijos šiame sektoriuje, taip pat perdavimo sistemos operatoriai efektyviau keistųsi informacija apie padėtį rinkoje, kas savo ruožtu užtikrintų veiksmingesnę rinkos funkcionavimą. Svarbu paminėti tai, kad mažėja būtinybė didinti reglamentavimo našumą, kadangi atlikus visišką nuosavybės atskyrimą nebereikėtų taikyti griežtos priežiūros, rinkoje atsirastų daugiau konkurencingumo. Kitas reikalavimas rinkos liberalizavimui yra efektyvus perdavimo bei tiekimo tinklų reguliavimas tam, kad būtų išvengta diskriminacijos, kadangi kuo mažesnis yra atskyrimo laipsnis, tuo didesnė diskriminacijos pasireiškimo tikimybė. Pastebėtina tai, kad

²⁴ Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui Europos energetikos politika, *supra note*. 22.

²⁵ Jones, Ch. W., *supra note* 6, p.46.

²⁶ *Ibid.*, p. 6.

²⁷ Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui - Dujų ir elektros vidaus rinkos perspektyvos.[2006], KOM 841.

nesant veiklos atskyrimo, į rinką yra sunkiau patekti konkuruojančioms bendrovėms.²⁸ Vertikalios integracijos įmonė yra suinteresuota išlaikyti aukštas paslaugų kainas. Nors ir sumažinusi gamybos kaštus pardavimo įkainiams toks kriterijus neturi daug įtakos, ir čia jau rinkos reguliuotojo funkcija yra užtikrinti kad įmonė veiktų konkurencingai.²⁹ Atsižvelgiant į kainų šuolio prevenciją, svarbu, net ir įgyvendinus veiklos atskyrimą, užtikrinti, kad reguliuotojas nustatytų konkurencingas kainas.³⁰ Nustatant aukštus viešųjų paslaugų standartus, pasireiškia įmonių konkurencingumas, net ir esant monopolizuotai rinkai, užtikrinama paslaugų teikimo kokybė vartotojams. Rinkos liberalizavimu nėra siekiama sukurti vieną integruotą sistemą, tačiau norima sumažinti tarpvalstybines mokesťines kliūtis, skatinti skaidrumą.

Siekis sukurti vieningą rinką ES lygiu skatina ieškoti naujų būdų efektyviau įgyvendinti transeuropinių projektų plėtojimą. Analizuojant vidaus rinkos sukūrimo poreikį vertėtų prisiminti 2009 m. sutrikusį dujų tiekimą Europai dėl Rusijos - Ukrainos konflikto, taip pat galime prisiminti ir 2006 m. Vokietijoje nutrūkusį elektros tiekimą, kuris paveikė aštuonias Europos valstybes³¹. Didžiausia problema elektros sektoriuje yra aukštas didmeninių elektros energijos pardavimų, gamybos koncentracijos lygis. Pasinaudodami šia situacija gamintojai kelia kainas, nuo to nukenčia vartotojai, kadangi jiems nėra užtikrinamas konkurencingas paslaugų teikimas. Kita problema elektros sektoriuje yra nepakankami jungiamųjų linijų pajėgumai, kurie sudaro kliūtis investicijoms.³² Taip pat paminėtina, kad energetikos tinklai po kiekvienų eksploataavimo metų vis labiau priartėja prie fizinės eksploataavimo ribos ir dėl to padidėja laikino tiekimo nutraukimo tikimybė.³³ Šie faktoriai skatina ieškoti naujų būdų vidaus rinkos sukūrimui bei tiekimo saugumui ir išteklių diversifikavimui užsitikrinti.

Kalbant apie elektros sektoriaus reformą, reikėtų paminėti tai, kad iš 32 Europai svarbių energetikos jungčių tiesimo projektų šiame sektoriuje 20 projektų buvo atidėti.³⁴ Aštuonis projektus yra delsiama įgyvendinti daugiau nei trejus metus. Tokios lėtos infrastruktūros plėtros elektros sektoriuje priežastys yra sudėtingos leidimų išdavimo procedūros, aukšti aplinkosauginiai standartai, baiminamasi kraštovaizdžio sudarkymo, visuomenės pasipriešinimas tinklų infrastruktūros plėtrai, kadangi gyventojai dažnai baiminasi elektromagnetinių laukų poveikio. Viena iš paminėtinų problemų šiuo atveju yra, kuomet reikia elektros perdavimo linijas

²⁸ Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui - Dujų ir elektros vidaus rinkos perspektyvos, *supra note* 27, p. 7.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*

³¹ ERGEG Final Report The lessons to be learned from the large disturbance in the European power system on the 4th of November 2006: E06-BAG-01-06.[interaktyvus], [žiūrėta 2011 - 05- 31].

³² Komisijos komunikatas Europos dujų ir elektros energijos sektorių tyrimas pagal Reglamento (EB) Nr. 1/2003 17 straipsnį galutinė ataskaita.[2006] KOM 851.

³³ Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai pirmenybinio sujungimo planas, *supra note* 1, p. 5.

³⁴ *Ibid.*, p.7.

suderinti su geležinkelio projektais.³⁵ Paminėtina tai, kad aukštų aplinkosauginių reikalavimų buvimas sąlygoja lėtą elektros jungčių tiesimo plėtrą. Sparčiau vyksta povandeninių kabelių tiesimas, nors toks būdas yra brangesnis, tačiau efektyvesnis, kadangi yra išvengiama nemažai kliūčių, kurios atsiranda esant visuomenės pasipriešinimui jungiamąsias linijas tiesiant sausuma.³⁶

Kita lėtos jungiamųjų linijų plėtros priežastis yra perdavimo sistemos operatorių interesai. Jie yra sudedamoji vertikalios integracijos įmonių dalis, šios įmonės nesiekia padidinti tiekimo masto, kadangi pastarasis neatitiktų minėtų įmonių dukterinių bendrovių, vykdančių tiekimą interesų. Taip pat Komisijos komunikate dėl pirmenybinio sujungimo plano yra įvardijama kliūtis efektyviai jungiamųjų tinklų linijų plėtrai tiekimo tarifų labai dažnas perskaičiavimas, tai savo ruožtu sudarė kliūtis vystyti pirmenybinę infrastruktūrą.³⁷ Rinkos konkurencingumas labai priklauso nuo to, kaip yra organizuojamas perdavimas bei kokie yra tinklų pajėgumai tarp atitinkamų regionų.³⁸

Nagrinėjant vidaus rinkos sukūrimo siekį, vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad nacionaliniai energetikos bendrovių susijungimai yra mažiau toleruoti nei tarptautiniai, kadangi esant situacijai, kai nacionaliniu lygmeniu susijungia kelios įmonės koncentracija rinkoje tik dar labiau padidėja, o konkurencingumas sumažėja ir šios bendrovės tampa didžiais valstybių monopolininkais.³⁹ Galime paminėti 2005 m. rugsėjį prasidėjusią konkurencinę kovą tarp didžiausios Ispanijos dujų tiekimo bendrovės Gas Natural bei Vokietijos elektros ir dujų milžinės kompanijos E.On. Ji, siekdama perimti Ispanijos didžiausią elektros gamintoją įmonę Endesa, pasiūlė už šią bendrovę per 30 milijardų eurų, kas yra laikoma vienu iš didžiausių pasiūlymų per visą istoriją Europoje.⁴⁰ Siekdama apsaugoti savo nacionalinę bendrovę nuo vokiečių įmonės, Ispanijoje buvo pasirinktas nacionalinių bendrovių susijungimas. Tarptautinėje erdvėje tokie įmonių susijungimai neretai vadinami protekcionistinėmis valstybių interesų apsaugos apraiškomis, kurios prieštarauja rinkos liberalizavimo siekiui Europoje.⁴¹

Analizuojant Komisijos komunikatą dėl dujų ir elektros vidaus rinkos perspektyvų, pastebėtina tai, kad yra identifikuojamos tam tikros kliūtys, trukdančios vieningos rinkos funkcionavimui. Siekis sukurti vieningą rinką yra įgyvendinamas nuo aštuntojo dešimtmečio,

³⁵ Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai pirmenybinio sujungimo planas, *supra note 1*.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Petrov, K *et al.* European internal electricity market-What next? *EREM, European energy institute and contributors*. 2007,4.

³⁹ Domanico, F., Liberalisation of the European electricity industry: internal market or national champions? Italy, 2007, p. 9.

⁴⁰ Durand, G. Gas and Electricity in Europe: the elusive common interest. *European Police Centre, Policy Brief*. 2006.

⁴¹ *Ibid.*, p. 2.

tam tikslui pasiekti buvo priimti trys direktyvų paketai, numatę rinkos liberalizavimą, tačiau reikiamų rezultatų kol kas nepavyko pasiekti. Vieningos rinkos sukūrimas sudarytų galimybę vartotojams laisvai pasirinkti elektros ir dujų tiekėją taip pat naujiems rinkos dalyviams būtų galimybė investuoti į naujos kartos elektros gamybos bei dujų pajėgumus, kas sąlygotų energetinio saugumo įgyvendinimą. Siekiant plėtoti naujus infrastuktūros tinklus, turėtų būti skiriama užtektinai lėšų šių projektų įgyvendinimui, tačiau šiuo metu situacija elektros sektoriuje yra nekonkurencinga, kadangi rinkoje vyrauja monopolinės bendrovės, kurios nėra suinteresuotos konkurencijos padidėjimu ar tinklų plėtros investicijomis.

Kainoms didelę įtaką dujų bei elektros rinkose turi naftos kainų pokyčiai tarptautinėje rinkoje, kadangi ilgalaikiuose susitarimuose naftos kaina yra naudojama kaip orientacinė.⁴² Paminėtina, kad šis ryšys turėtų susilpnėti kuomet dujų rinka geriau veiks ir dujų tiekimo portfelis bus labiau diversifikuotas, taip pat sudaromos palankesnės importo sąlygos.⁴³ Komunikate pažymima, kad vertikalios integracijos įmonių vykdomas verslo modelis sudaro kliūtis naujoms investicijoms patekti į rinką, nes naujiems rinkos dalyviams trūksta prieigos prie tinklų, taip pat investiciniai sprendimai yra priimami, atsižvelgiant į integruotos bendrovės tiekimo interesus. Kita vertikalios integracijos įmonių problema yra gamybos, importo, tiekimo sričių koncentravimasis vienoje grupėje, tai sudaro situaciją kuomet šių rinkų likvidumas tampa mažesnis, bei naujiems rinkos dalyviams yra sudėtinga įsigyti dujas tiekėjų rinkose.⁴⁴ Elektros sektoriaus problematika siekiant įgyvendinti rinkos liberalizavimą yra perkrovos valdymas. Vertikalios integracijos bendrovės dėl nepakankamų jungiamosios linijos pajėgumų, kurie atitinka šių įmonių interesus, tačiau neužtikrina efektyvios vartotojų teisių apsaugos, nėra suinteresuotos naujų rinkos subjektų patekimu į rinką, dažnai tinklų perkrovos tampa vertikalios integracijos bendrovių pagrindiniu argumentu, trečiosioms šalims nesuteikiant prieigos prie tinklų.⁴⁵ Taip pat pastebėtina, kad ilgalaikės tiekimo sutartys sudaro kliūtis rinkos integracijai.⁴⁶

Išnagrinėjus ES šaltinius energetikos sektoriuje konstatuotina, kad vidaus rinkos sukūrimas energetikos sektoriuje vis dar išlieka prioritetine sritimi. ES energetikos strategijos dokumentuose bei direktyvose pabrėžiamas siekis užtikrinti energetikos išteklių tiekimo saugumą (kol dauguma energetikos išteklių yra sutelkta politiškai bei ekonomiškai nestabiliuose regionuose), taip pat įvardijamas tikslas plėtoti energetinių jungčių tiesimo projektus.

⁴² Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui – Dujų ir elektros energijos vidaus rinkos kūrimo pažangos ataskaita. [2009] KOM 115.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui - Europos dujų ir elektros energijos sektorių tyrimas pagal Reglamento (EB) Nr. 1/2003 17 straipsnį, *supra note* 32.

⁴⁶ *Ibid.*

1.3 Regioninių energetikos projektų reikšmė vidaus rinkos funkcionavimui

Įgyvendinant prioritetinius ES tikslus energetikos sektoriuje bei siekiant užtikrinti energetinį saugumą, buvo numatyti transeuropinių energetikos projektų įgyvendinimo tikslai. Jungiamųjų linijų tiesimas komisijos komunikate dėl pirmenybinio sujungimo plano buvo numatytas kaip viena iš prioritetinių sričių. Tiesiant transeuropinius energetikos tinklus ES siekia užtikrinti vidaus rinkos efektyvų veikimą, plėtrą, efektyvų energetikos išteklių panaudojimą, taip pat siekiama užtikrinti energetinį bendradarbiavimą su trečiosiomis valstybėmis. Prioritetiniais tikslais yra įvardijami darnaus vystymosi siekis, taip pat siekis palengvinti mažiau išsivysčiusių regionų plėtrą. Dujų tinklų plėtros sektoriuje yra numatyta siekti geresnio vartotojų teisių įgyvendinimo galimybių, užtikrinant efektyvų bei konkurencingą dujų tiekimą, taip pat naujų jungčių su Juodosios jūros, Viduržemio jūros baseinų, Persijos įlankos, Artimųjų rytų regionuose esančių išteklių tiesimo galimybėmis. Elektros energijos srityje siekiama įgyvendinti tinklų pritaikymo galimybes, palengvinant atsinaujinančios energijos išteklių sujungimo schemas, taip pat siekiama užtikrinti ES elektros energijos tinklų sąveiką su Viduržemio bei Juodosios jūros regionuose esančiomis šalimis.⁴⁷

Komisijos pateiktame komunikate dėl pirmenybinio sujungimo plano yra aptariama energetikos sektoriaus infrastuktūros plėtra elektros bei dujų rinkose.⁴⁸ Šiame komunikate yra pabrėžiama, kad iš Europai svarbių elektros projektų yra įgyvendinami vos 37% . Tokia lėta infrastuktūros plėtra yra sąlygojama keleto priežasčių, visų pirma yra sudėtinga leidimų išdavimo procedūra, taip pat atitinkamų valstybių interesai, kurių pagrindu sudaromos kliūtys tolesnei rinkos plėtrai. Komunikate yra pažymima, kad viena iš priežasčių, nulėmusių lėtą infrastruktūros plėtrą, yra įvardijami vertikalios integracijos bendrovių interesai, kadangi pastarųjų perdavimo sistemos operatoriai nesiekia padidinti tiekimo masto, kadangi tai neatitiktų dukterinių bendrovių interesų.

Gamtinių dujų sektoriuje situacija yra kiek kitokia. Čia sparčiau vyksta infrastruktūros plėtros įgyvendinimo projektai.⁴⁹ Siekiant užsitikrinti naujų tiekimo išteklių, kadangi šiuo metu pagrindiniai dujų tiekėjai yra Norvegija, Rusija, Šiaurės Afrika, Europos Sąjunga įgyvendina „Nabucco“ dujotiekio statybą, kuri užtikrintų dujų tiekimą iš Vidurinės Azijos, Kaspijos jūros bei Vidurio Rytų. Pažymėtina, kad šio dujotiekio tiesimo darbai nevyksta, kadangi Rusija pateikė konkuruojantį pietinės srovės vadinamojo „Southstream“ projektą, kuris turėtų sujungti

⁴⁷ Europos Parlamento teisėkūros rezoliucija dėl pasiūlymo priimti Europos Parlamento ir Tarybos sprendimą dėl transeuropinių energetikos tinklų gairių, panaikinantį sprendimus Nr. 96/391/EB ir 1229/2003/EB (KOM(2003)0742 — C5-0064/2004 — 2003/0297(COD)).[2006] OJ C 124 /72.

⁴⁸ Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai - Pirmenybinio sujungimo planas, *supra note* 1.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 8.

vidurinėsios Azijos regioną su pietų Europa. Nutiesus „Nabucco“ dujotiekį, Rusijai kyla realus pavojus prarasti Centrinės Azijos dujų tiekimo tranzito valstybės statusą. Turkmėnija ir Kazachstanas konkrečių pozicijų neišreiškė, kadangi joms pasirinkus „Nabucco“, situacija su Rusija gali pablogėti. Tačiau yra iškeliami ir kita problema: dėl dujų patekimo į šį dujotiekį, kadangi Turkmėnistano ir Azerbaidžano dujų ir naftos telkinių nuosavybės teisės Kaspijos jūros regione nėra galutinai išspręstos.⁵⁰ Didžiausia problema šioje vietoje tampa Kaspijos jūros nepasidalijimas tarp Rusijos, Azerbaidžano, Turkmėnistano, Kazachstano, Irano, nes kol nėra nustatytos ribos ir bet koks dujotiekio projekto vystymas gali sukelti didesnių konfliktų tarp šių valstybių.⁵¹ Paminėtina, kad „Nabucco“ dujotiekiu būtų galima gauti per 7 % 2010 metų ES dujų paklausos.⁵² Tai užtikrintų didesnę ES energetinę nepriklausomybę nuo Rusijos tiekiamų dujų.

Transeuropinių tinklų infrastruktūros plėtra yra būtina siekiant užtikrinti veiksmingą energetikos sektoriaus vidaus rinkos veikimą. Šių tinklų plėtojimas sąlygoja efektyvesnį konkurencingumo užtikrinimą, taip pat energetikos išteklių diversifikavimą bei racionalų išteklių panaudojimą. Išskiriamos trys projektų rūšys: prioritetiniai projektai, bendro intereso projektai, Europinės svarbos projektai.⁵³ Prioritetiniai projektai yra apibrėžiami kaip turintys ypač didelę reikšmę energetinio saugumo užtikrinimui bei veiksmingam rinkos funkcionavimui ir energijos išteklių diversifikavimui. Iš prioritetinių projektų yra išskiriami ir Europinės svarbos projektai, kurie turi didelę įtaką tarptautiniam perdavimo pajėgumui.⁵⁴ Pagal numatytas finansavimo galimybes, prioritetas yra teikiamas pastariesiems.⁵⁵

Taigi siekiant sukurti efektyvią, funkcionuojančią vidaus rinką energetikos sektoriuje reikia išplėtoti infrastruktūrą bei transeuropinius tinklus. Taip pat siekiant efektyvaus išteklių panaudojimo yra siekiama užtikrinti skaidrumą bei galimybę naujiems rinkos dalyviams patekti į rinką ir joje dalyvauti konkurencingomis sąlygomis, taip užtikrinant vartotojui prieinamas kainas.

⁵⁰ Laurinėnantė, J. „Southstream“ versus „Nabucco“: dujotiekijų varžytuvės. [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta 2011 m. gegužės 14 d.]. < <http://www.geopolitika.lt/?artc=3733>>.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai Pirmenybinio sujungimo planas, *supra note* 23, p. 38.

⁵³ Europos Parlamento teisėkūros rezoliucija dėl pasiūlymo priimti Europos Parlamento ir Tarybos sprendimą dėl transeuropinių energetikos tinklų gairių, *supra note* 47.

⁵⁴ *Ibid.*, p.8.

⁵⁵ Tarybos reglamentas (EB) Nr. 2236/95, nustatantis bendrąsias taisykles dėl Bendrijos finansinės pagalbos teikimo transeuropinių tinklų srityje. [1995] OJ L 228 /13.

1.4 Lietuvos energetinio nepriklausomumo strategija

Lietuvos energetinio nepriklausomumo strategijos projekte išskiriami skirtingi aukščiausi prioritetai atitinkamais laikotarpiais. Numatomi siekiami tikslai atitinkamais etapais: iki 2020 m., taip pat 2020m. - 2030m. bei 2030m. - 2050m.⁵⁶

Lietuvos energetikos strategijos projekte identifikuojama pagrindinė strateginė kryptis yra energetinis nepriklausomumas, kurį užsibrėžta pasiekti iki 2020 m. Pagrindinė iniciatyva nukreipta į energetinės izoliacijos panaikinimą. Numatoma pastatyti naujų elektros gamybos pajėgumų, taip pat sujungti elektros ir dujų infrastruktūrą su ES tinklais. Strategijoje numatoma laikotarpiu nuo 2020 m. iki 2030 m. pasiekti darnaus ir konkurencingo energetikos sektoriaus lygį. Tam tikslui bus skatinamas atsinaujinančių energetikos išteklių naudojimas. Galiausiai 2030 m. - 2050 m. laikotarpiu numatyta tolesnė darni energetikos sektoriaus plėtra, bus užtikrinama, kad didžioji dalis suvartojamos energijos bus pagaminama iš branduolinės energijos bei atsinaujinančių energetikos išteklių.⁵⁷ Strategijoje yra išskiriami atitinkami tikslai dujų, elektros, šilumos, naftos, atsinaujinančių energijos šaltinių sektoriuose. Kaip pažymima šioje strategijoje, siekiama užtikrinti energetinį nepriklausomumą, darnų vystymąsi, bei konkurencingos rinkos sukūrimą.⁵⁸ Kaip matome šie tikslai atspindi bendrą ES viziją energetikos sektoriuje.

Dujų rinkoje numatoma suskystintų gamtinių dujų terminalo statyba, užtikrinsianti priklausomybės nuo vieno tiekėjo mažinimo klausimą, taip pat numatoma dujotiekio į Lenkiją statyba bei alternatyvių skalūninių dujų paieška, garantuosianti energetinį nepriklausomumą. Gamtinių dujų saugykla būtų efektyviausia kartu su suskystintų dujų terminalu, kadangi leistų fiziškai saugoti pirmo būtinumo dujų atsargas šalyje, tačiau nediversifikuotų energijos teikimo išteklių.

Pažymima, kad konkurencingumo skatinimu siekiama demonopolizuoti vietinę rinką bei ją integruoti į ES rinką. Tam tikslui pasiekti yra numatyti trečiojo energetikos direktyvų paketo modeliai, visiškai atskiriant perdavimą nuo tiekimo dujų sektoriuose, o elektros sektoriuje numatomas visiškas gamybos perdavimo ir skirstymo veiklų atskyrimas.⁵⁹

Pagal šiuo metu galiojančią 2007 metų energetikos strategiją⁶⁰ išskiriami konkurencingos rinkos sukūrimo tikslai, darnios energetikos sektoriaus plėtros siekis, efektyvaus energetikos išteklių naudojimo tikslas, išskiriamas integracijos į ES energetikos rinką siekis. Kaip numatoma

⁵⁶ Nacionalinė energetikos (energetinės nepriklausomybės) strategija). *Projektas*. 2011, Nr. XIP-3260. Šiai dienai minėta strategija dar nėra patvirtinta Seimo nutarimu.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Nacionalinė energetikos strategija. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 11-430.

strategijoje Lietuva, dalyvaudama kuriant bendrą energetikos politiką ES, sieks, kad Baltijos šalių energetinio saugumo klausimai būtų sprendžiami kompleksiskai.⁶¹

Apskritai naujame strategijos projekte yra numatoma, jog iki 2050 m. Lietuvoje elektros energija bus gaminama atominėje elektrinėje ir iš atsinaujinančių energijos šaltinių, taip pat šiluma bus gaminama iš atsinaujinančių energijos išteklių bei numatomas žymiai efektyvesnis energijos vartojimas.⁶² Kaip teigia Lietuvos vėjo elektrinių atstovai Lietuvai pasistačius suskystintų dujų terminalą, Visagino atominę elektrinę bei požeminę dujų saugyklą, būtų diversifikuotas energetikos išteklių importas, tačiau tokiu būdu nebūtų pasiekta energetinė nepriklausomybė.⁶³ Pabrėžtina, kad siekis prisijungti prie kontinentinės Europos tinklo darbo sinchroniniu režimu yra vertinamas kaip ambicingas valstybės siekis, prisidedant prie energetikos politikos nuostatų įgyvendinimo.

Taigi nacionalinėje energetikos strategijoje yra atkartoti bendri ES siekiami tikslai ir apibrėžiamos taikytinos priemonės. Numatoma šalyje užsitikrinti energetikos išteklių nepriklausomumą nuo importuojamo kuro. Tam tikslui numatyti suskystintų dujų terminalo, Visagino atominės elektrinės statybos darbai, taip pat pagal trečiąją energetikos direktyvų paketą numatyta atskirti vertikalios integracijos bendrovių nuosavybę, tokiu būdu užtikrinant rinkos konkurencingumą bei atveriant galimybę į rinką patekti naujiems ūkio subjektams. Strategijoje pabėžiamas siekis nutiesti dujotiekį į Lenkiją, kuris sujungtų Baltijos valstybių vamzdynus su Vakarų Europos tinklais.

⁶¹ Nacionalinė energetikos strategija, *supra note* 50.

⁶² Nacionalinės energetikos strategijos projektas, *supra note*. 56.

⁶³ Naujoji energetikos strategija energetinės nepriklausomybės neužtikrins. *LVEA* [interarkyvus]. Kaunas, 2010-09-20 [žiūrėta 2011 m. liepos 10 d.] <<http://www.lvea.lt/index.php/lt/news/news/view/lvea-naujoji-energetikos-strategija-energetines-nepriklausomybes-neuztikrins> >.

2 TREČIOJO ENERGETIKOS DIREKTYVŲ PAKETO PAGRINDINĖS PROBLEMOS, ĮGYVENDINANT VIDAUS RINKOS SUKŪRIMO STRATEGIJĄ

2.1 Elektros ir Dujų direktyvose numatyti rinkos liberalizavimo modeliai

Siekiant palaipsniui atverti vidaus rinką buvo priimti trys direktyvų paketai, taip pat reguliariai pateikiamos metinės ataskaitos apie šių direktyvų įgyvendinimą, funkcionuojančią vidaus rinką visoje ES.⁶⁴ Tačiau pažymėtina, kad priėmus pirmuosius du energetikos direktyvų paketus siekiami tikslai nebuvo įgyvendinti, todėl buvo priimtas trečiasis energetikos paketas, turėsiantis užtikrinti šio sektoriaus liberalizavimą, bei konkurencingumo didinimą.

Trečiajame pakete įgyvendinamas griežtesnis nuosavybės atskyrimo scenarijus, taip pat numatomos trečiųjų šalių prieigos taisyklės, perdavimo sistemos operatorių bendradarbiavimas, nacionalinių energetikos institucijų bendradarbiavimo mechanizmas, rinkos veikimo tobulinimas. Rinkos atvėrimas sąlygoja vartotojų pasirinkimo laisvę, taip pat geresnį rinkos veikimą. Šioje dalyje detaliau aptarsime tris rinkos liberalizavimo modelius, jų teigiamą bei neigiamą poveikį rinkos funkcionavimui, valstybių praktiką taikant atitinkamus modelius.

2.1.1 Vertikalios integracijos įmonių visišką nuosavybės atskyrimas

Trečiajame direktyvų pakete yra numatyti vertikalios integracijos įmonių atskyrimo kriterijai. Vertikalios integracijos įmonė pagal direktyvą 2009/73/EB yra gamtinių dujų įmonė ar gamtinių dujų įmonių grupė, kuomet tas pats asmuo ar asmenys turi teisę tiesiogiai ar netiesiogiai vykdyti kontrolę ir kai įmonė ar įmonių grupė atlieka bent vieną iš gamtinių dujų gavybos ar tiekimo funkcijų.⁶⁵ Pagal direktyvą 2009/72/EB vertikalios integracijos įmonė yra apibrėžiama panašiai, tik dėl šio sektoriaus specifikos yra išskiriama, kad tas pats asmuo negali tiesiogiai ar netiesiogiai kontroliuoti perdavimo ar skirstymo ir gamybos bei tiekimo veiklų.⁶⁶

⁶⁴ Pirmoji energetikos sektoriaus liberalizavimo 1996 m. gruodžio 19 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 96/92/EB[1997] dėl bendrų elektros vidaus rinkos taisyklių [1997] OL L 027/1 ir 1998 m. birželio 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 98/30/EB dėl bendrų gamtinių dujų vidaus rinkos taisyklių [1998] OL L 204/1. Vėliau priimtomis(-ais) 2003 m. birželio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (EB) Nr. 2003/54 dėl bendrų elektros vidaus rinkos taisyklių, panaikinančia Direktyvą 96/92. [2003] OL L 176/37, 2003 m. birželio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (EB) Nr. 2003/55 dėl bendrų gamtinių dujų vidaus rinkos taisyklių ir panaikinančia Direktyvą 98/30. [2003] OL L 176/57, 2003 m. birželio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (EB) Nr. 1228/2003 dėl prieigos prie tarpvalstybinių elektros energijos mainų tinklo sąlygų. [2003] OL L 176/1, 2005 m. rugsėjo 28 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (EB) Nr. 1775/2005 dėl teisės naudotis gamtinių dujų perdavimo tinklais sąlygų. [2005] OL L 28/1.

⁶⁵ 2009 m. liepos 13d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2009/73/EB dėl gamtinių dujų vidaus rinkos bendrųjų taisyklių, panaikinti Direktyvą 2003/5/EB, *supra note* 20.

⁶⁶ 2009 m. liepos 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2009/72/EB dėl elektros energijos vidaus rinkos bendrųjų taisyklių, panaikinti Direktyvą 2003/54/EB.[2009] OJ L 211/63.

Pagal dujų bei elektros direktyvas yra numatyta perdavimo sistemos operatorių veiklos rūšių atskyrimo galimybė. Elektros bei dujų direktyvų 9 straipsnis numato, kad tas pats asmuo ar asmenys neturėtų teisės nei tiesiogiai nei netiesiogiai kontroliuoti įmonę, atliekančią kurią nors iš gamybos ar tiekimo funkcijų, ir tiesiogiai ar netiesiogiai kontroliuoti perdavimo sistemos operatorių ar perdavimo sistemą ar turėti kokių nors teisių tokio perdavimo sistemos operatoriaus ar perdavimo sistemos atžvilgiu. Taip pat numatyta ir atvirkštinė galimybė.⁶⁷ Elektros direktyvos 2 str. 34 punkte ir dujų direktyvos 2 str. 36 punkte yra išaiškinta sąvoka kontrolė, kuri reiškia, kad teisės, sutartys arba kitos priemonės, kurios kiekviena atskirai arba visos kartu bei atsižvelgiant į atitinkamas fakto ar teisės aplinkybes suteikia galimybę turėti lemiamą įtaką įmonei, visų pirma naudojantis: nuosavybės teise arba teise naudotis visu įmonės turtu ar jo dalimi, taip pat teisėmis arba sutartimis, kurios turi lemiamą įtaką formuojant įmonės organus, balsuojant ar priimant sprendimus.⁶⁸ Kitaip sakant, tiekimo ar gamybos veiklą vykdanči bendrovė negali turėti perdavimo veiklą vykdančios įmonės akcijų, taip pat neturi teisės skirti valdybos narių ar turėti balso teisę. Tiekimo bei gamybos įmonės turi teisę pasirinkti kam parduoti turimas akcijas.⁶⁹ Šia nuostata direktyvoje įgyvendinamas visiško nuosavybės atskyrimo nuo gamybos ar tiekimo funkcijų modelis vertikalios integracijos įmonėje.

Taip pat pagal elektros ir dujų direktyvų 9 str. 1d. a) punktą yra numatyta, kad kiekviena įmonė, kuriai priklauso perdavimo sistema, veiktų kaip perdavimo sistemos operatorius. 9 str. 1d. c) punkte yra numatyta, kad tas pats asmuo ar asmenys neturėtų teisės skirti perdavimo sistemos operatoriaus ar perdavimo sistemos stebėtojų tarybos, administracinės valdybos arba teisės klausimais įmonei atstovaujančių organų narius ir tiesiogiai ar netiesiogiai kontroliuoti įmonę, atliekančią kurią nors iš gamybos ar tiekimo funkcijų, arba turėti kokių nors teisių tokios įmonės atžvilgiu. Taip pat 9 str. 1. d) punkte numatyta, kad tas pats asmuo neturėtų teisės būti ir įmonės, atliekančios kurią nors iš gamybos ar tiekimo funkcijų ir perdavimo sistemos operatoriaus ar perdavimo sistemos stebėtojų tarybos, administracinės valdybos arba teisės klausimais įmonei atstovaujančių organų nariu.⁷⁰ Pažymėtina, kad pagal direktyvas 1 dalies b ir c punktuose numatytos teisės apima įgaliojimus naudotis balsavimo teisėmis taip pat įgaliojimus skirti stebėtojų tarybos, administracinės valdybos ar teisės klausimais įmonei atstovaujančių

⁶⁷ 2009 m. liepos 13d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2009/73/EB dėl gamtinių dujų vidaus rinkos bendrųjų taisyklių, panaikinanti Direktyvą 2003/5/EB, *supra note* 20, 9 str. a) ii).

⁶⁸ *Ibid.*, 2 str. 34).

⁶⁹ Questions and Answers on the third legislative package for an internal EU gas and electricity market. *Europa*. [interaktyvus]. Brussels, 2011-03-02, [žiūrėta 2011 m. birželio 8 d.]

<<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/11/125&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>> .

⁷⁰ *Ibid.*

organų narius arba kontrolinio akcijų paketo turėjimą.⁷¹ Paminėtina, kad įgyvendinant visiško nuosavybės atskyrimo modelį yra užtikrinama nediskriminacinė prieiga prie energijos tinklų.

Šis modelis sąlygoja konkurencingumo padidėjimą rinkoje, kadangi sukuriamos atskiros bendrovės, užsiimančios perdavimo, gamybos ar skirstymo veikla. Esant integruotai įmonei, veikiančiai visuose minėtuose verslo segmentuose kuomet perdavimas (magistraliais tinklais) išlieka monopolinė veikla, o gamyba yra konkurencinė dalis, tokiu būdu nesudaromos sąlygos į rinką patekti naujiems konkurentams, kadangi bendrovė yra suinteresuota savo pagamintos energijos tiekimu.

2.1.2 Nepriklausomas sistemos operatorius

Elektros ir dujų direktyvų 9 str. 8 d. numatyta alternatyva kuomet 2009 rugsėjo 3 d. perdavimo sistema priklauso vertikalios integracijos įmonei, galimas valstybės sprendimas netaikyti 9 str. 1 dalies, reglamentuojančios visišką nuosavybės atskyrimą, nuostatų. Šiuo atveju valstybė narė paskiria nepriklausomą sistemos operatorių, pagal direktyvos V skyriaus nuostatas.⁷²

Literatūroje yra išskiriami du nepriklausomo sistemos operatoriaus modeliai (toliau – ISO)⁷³ „plataus taikymo ISO“⁷⁴ bei „riboto taikymo ISO“⁷⁵, kuriuos plačiau tekste aptarsime.⁷⁶ Kalbant apie „Deep ISO“ modelį pabrėžtina tai, kad šiuo atveju visos funkcijos yra perimamos iš perdavimo įmonės. Jai yra paliekama tik akcijų nuosavybės teisė. ISO atlieka tinklų operacijos funkcijas, priima investicinius sprendimus, taip pat palaiko tiesioginį ryšį su vartotojais.⁷⁷ Tuo tarpu visiškai priešinga situacija yra „Shallow ISO“ modelyje, kuomet Sistemos operatorius vykdo tik perdavimo funkciją esamuoju laiku, visos kitos funkcijos yra paliekamos perdavimo įmonei.⁷⁸ Taigi ISO modelis yra kaip tarpinis variantas tarp teisinio atskyrimo bei visiško nuosavybės atskyrimo įgyvendinimo. Šio modelio teigiamas aspektas yra tai, kad įmonėms

⁷¹ Questions and Answers on the third legislative package for an internal EU gas and electricity market, *supra note* 69.

⁷² *Ibid.*

⁷³ Angl. Independent System operator.

⁷⁴ Angl. „Deep ISO“.

⁷⁵ Angl. „Shallow ISO“.

⁷⁶ Moselle, B.; Black, D.; White, M. Implementing the Third Energy Directive in Ireland: Options for the transmission network. *LECG*. 2010

⁷⁷ 3rd Legislative Package Input Paper 1: Unbundling, An ERGEG public document. *ERGEG* [interaktyvus]. Brussels, 2007-06-05 [žiūrėta 2011-05-10]. < http://www.energy-regulators.eu/portal/page/portal/EER_HOME/EER_PUBLICATIONS/CEER_PAPERS/Cross-Sectoral/2007/C07-SER-13-06-1-PD_3rdLegPackage_Unbundling_final_0.pdf>.

⁷⁸ *Ibid.*

nereikia perduoti savo akcijų taip yra išlaikoma tinklų nuosavybės teisė.⁷⁹ Paminėtina, kad siekiant rinkos liberalizavimo, „Shallow ISO” modelis būtų apskritai neefektyvus, kadangi formaliai visos teisės lieka perdavimo įmonei, tuo tarpu ISO atlieka vos vieną funkciją.⁸⁰

Visiško nuosavybės atskyrimo tarp gamybos bei perdavimo sistemos operatorių modelį palaiko Komisija, kadangi tai efektyvesnis variantas, siekiant užtikrinti rinkos konkurencingumą energetikos sektoriuje bei garantuoti vartotojams teisę į konkurencingas energijos kainas. Taip pat būtų užtikrinamas energijos išteklių tiekimo saugumas bei diversifikavimas.⁸¹ Kita problema yra per didelė rinkos koncentracija, kuri savo ruožtu neleidžia rinkoje mažinti kainų vartotojams.⁸² Pasirinkus ISO modelį, vertikalios integracijos įmonė išlaiko tinklų nuosavybės teisę, tačiau valdymo teisės pereina nepriklausomai trečiajai šaliai, kuri yra teisine forma nepriklausoma nuo tinklų savininko, t.y. nepriklausomam sistemos operatoriui.⁸³

Literatūroje yra išskiriami šie ISO geografiniu aspektu:

- Vienas ISO vienam perdavimo sistemos operatoriui.
- Nacionalinis ISO, kuomet pastarasis yra atsakingas už visus tinklus, esančius tos valstybės teritorijoje, net jei jie priklauso skirtingoms įmonėms.
- Regioninis ISO, kuomet viršnacionalinis sistemos operatorius koordinuoja daugiau keletą nacionalinių tinklų.

Pažymėtina, kad pasirinkus ISO modelio įgyvendinimą yra siekiama sumažinti diskriminaciją, egzistuojančią vertikalios integracijos įmonėms vykdant ekonominę veiklą. Regioninio ISO modelio pasirinkimas sudaro sąlygas vidaus rinkos sukūrimui, jos liberalizavimui.⁸⁴

Atkreiptinas dėmesys, kad ISO modelio taikymas sukelia tam tikrų probleminių aspektų. Pirmiausia kyla interesų konfliktas tarp nuosavybės teisę turinčios bendrovės bei ISO dėl kompetencijos pasidalijimo. Konkrečiu atveju gali kilti konfliktas dėl investicijų, kuomet sprendimą priima ISO, tačiau išlaidas susijusias su investavimu padengia perdavimo sistemos

⁷⁹ Pielow, Ch. J.; Ehlers, E. Ownership unbundling and constitutional conflict: a typical German debate? *European Review of Energy Markets*. 2008, 2 (3).

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ Kroes, N. A new energy policy for a new era. *Conference on European Energy Strategy – the Geopolitical Challenges* [interaktyvus]. Lisbon, 2006-10-30 [žiūrėta 2011-07-10].

<<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/06/648&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>>.

⁸² *Ibid.*

⁸³ Diathopoulos, M. From energy sector inquiry to recent antitrust decisions in European energy markets: competition law as a means to implement energy sector regulation in EU. [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2011-07-10]. <SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1639883>>.

⁸⁴ Dorigoni, S.; Pontoni, F. Ownership Separation of the Gas Transportation Network: Theory and Practice. *Working paper series*. 2008, 9.

savininkas.⁸⁵ Kita probleminė situacija yra tinklų plėtojimo bei valdymo teisių kolizija, kuomet tampa neaišku kas atlieka šias funkcijas, taip pat kas padengia išlaidas bei pelno pasidalijimas. Iškeliamas klausimas: jei ISO veikia neefektyviai, kas turėtų padengti patirtas išlaidas.⁸⁶ Taip pat kyla teisinės atsakomybės problema, kadangi tampa neaišku, kuris iš šių subjektų būtų atsakingas kilusio incidento atveju bei kurio atsakomybė būtų dėl nepakankamo investicijų generavimo.⁸⁷

Igyvendinant „Deep ISO“ modelį, būtų galima kalbėti apie *de facto* ekspropriaciją, kadangi tinklų savininkas praranda teisę kontroliuoti investavimo planavimą, taip pat jis neatsako už prieigos suteikimą trečiajai šaliai.⁸⁸ Visas šias funkcijas įgyvendina ISO. Galima situacija, kuomet ISO parengia investavimo planą, tačiau tinklų savininkas nesutinka su siūlomu planu. Nepaisant tinklų savininko valios, investicijų planavimas yra vykdomas, kadangi šią funkciją turi ISO, o savininkas tik vykdo parengtus projektus.⁸⁹

„Deep ISO“ modelis yra plačiau taikomas JAV, Europoje panašų variantą galime rasti Anglijoje. Kaip pavyzdį galime pateikti Škotijos situaciją elektros sektoriuje, kadangi ten Anglijos ir Velso tinklų operatorius „National Grid“ veikia kaip ISO Škotijos perdavimo tinklams, kurie nuosavybės teise priklauso Škotijos vertikalios integracijos įmonei. Paminėtina, kad „National Grid“ nėra suteikti įgaliojimai spręsti tinklų investicijų klausimą, tokia teisė yra likusi tinklų savininkui. Kitaip sakant čia yra įgyvendinamas „Shallow ISO“ modelis.⁹⁰

Kalbant apie elektros sektoriaus liberalizavimą, verta panagrinėti situaciją Kalifornijoje, kuomet buvo panaikintas valstybinis kainų reguliavimas ir kokios pasekmės kilo po šių reformų. Kalifornijoje elektros sektoriaus reforma prasidėjo dar 1994 metais, kai norėta pasekti Didžiosios Britanijos pavyzdžiu ir panaikinti valstybinį reguliavimą bei taip prisidėti prie rinkos liberalizavimo.⁹¹ Rinkos liberalizavimo poreikis kilo dėl aukštų elektros tiekimo kainų, kadangi šioje valstijoje vidutinė elektros kaina siekė 9,7 dolerio už kilovatvalandę, tuo tarpu vidutinė kaina JAV siekė 6,7 dolerio už kilovatvalandę.⁹² Aukštų šios valstijos kainų priežastis buvo įmonių investicijų bei įsigijimų padarinys, kadangi įmonės statė atominės jėgainės, kurių kaštai

⁸⁵ Griffin, M. J.; Puller, L. S. *Electricity Deregulation Choices and Challenges*. Chicago: The University of Chicago Press, 2005, p. 155.

⁸⁶ Dorigoni, S.; Pontoni, F., *supra note* 84.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*, p. 22

⁸⁹ Balmert, D. Brunerkreeft, G. „*Unbundling, deep ISOs and Network Investment*“ Discussion paper, DP 2009-07. Psl 20.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 14.

⁹¹ Borenstein, S. The trouble with electricity markets: understanding california's restructuring disaster. *Journal of Economic Perspectives*. 2002, 16(1): 191-211.

⁹² *Ibid.*

pasirodė esą ženkliai didesni nei buvo tikėtasi, taip pat ilgalaikių sutarčių sudarymas su mažais gamintojais, kuris sąlygoja tai, kad buvo priimti įsipareigojimai dėl aukštų didmeninių kainų.⁹³

Iki elektros sektoriaus pertvarkos Kalifornijos valstijoje veikė trys pagrindinės kompanijos: Pacific Gas & Electric, Southern California Edison ir San Diego Gas & Electric. Šios įmonės aptarnavo per 77% visų vartotojų.⁹⁴ Likusią rinkos dalį sudarė kooperatyvai bei 34 valstybės valdomos įmonės. Kalifornijos valstija nuo kitų valstijų skiriasi mažu elektros suvartojimu.⁹⁵ 1993 m. buvo išleista geltonoji knyga, kurioje buvo numatytos elektros sektoriaus reformos.⁹⁶ Nepaisant vykdomų rinkos liberalizavimo pertvarkų, didžiosios valstybės kontroliuojamos monopolijos vis tiek valdė didžiąją elektros gamybos dalį rinkoje. Todėl elektros sektoriaus pertvarkos inicijavimą toliau sąlygojo aukštos energijos tiekimo kainos. 1996 metais priėmus AB 1890 aktą, kuriuo buvo liberalizuota rinka bei skatinamas naujų elektros gamintojų atėjimas į rinką, atsirado galimybė atskirti gamybos bei tiekimo veiklas taikant nepriklausomo sistemos operatoriaus modelį.⁹⁷ Po pertvarkos buvo suformuotos dvi sistemos, kuomet elektros pirkėjai ir pardavėjai tiesiogiai kontaktuodavo biržoje ir nepriklausomo sistemos operatoriaus modelis. Buvo numatyta sistema, kuriai esant pirkėjai ir pardavėjai tarpusavyje kontaktuodavo dėl numatomų elektros tiekimo sutarčių ir nepriklausomą sistemos operatorių turėdavo tik informuoti apie vartojimo bei perdavimo vietas, kad šis galėtų įsitraukti, esant tam tikroms perkrovoms rinkoje.⁹⁸ Minėtas aktas numatė dvi nepelno siekiančias korporacijas veikiančias kaip nepriklausomi sistemos operatoriai. Iki reformos Kalifornijos valstijoje buvo trys stambios įmonės, kurios pardavė iš pradžių dalį savo akcijų vykdant rinkos liberalizavimą veiklų atskyrimo metodu nepriklausomiems sistemos operatoriams.⁹⁹ Apskritai buvo manoma, kad įvykdžius rinkos liberalizavimą, t.y. taikant veiklų atskyrimo modelį, sumažės elektros kainos vartotojams bei padidės rinkos konkurencingumas. Tik nedaugelis galėjo tikėtis situacijos, kuri nutiko po pertvarkos 2001 metų vasarą.¹⁰⁰

Kalifornijos valstijoje vykdomas elektros rinkos liberalizavimo modelis rėmėsi prielaidomis, kad esant didesnei konkurencijai tarp elektros gamintojų vartotojams sumažės

⁹³ Borenstein, S., *supra note* 91.

⁹⁴ Weare, Ch. The California Electricity Crisis: Causes and Policy Options. *Public policy institute of California*. 2003.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ Bushnell, J. California's electricity crisis: a market apart? *Energy Policy*. 2004, 32: 1045-1052.

⁹⁸ *Ibid.*, p. 107.

⁹⁹ Causes and lessons of the California electricity crisis. *The Congress of the United States Congressional Budget Office paper*. [interaktyvus]. California, 2001[žiūrėta 2011-07-07].<
<http://www.cbo.gov/ftpdocs/30xx/doc3062/CaliforniaEnergy.pdf>>

¹⁰⁰ *Ibid.*

elektros tiekimo kainos.¹⁰¹ Ši prielaida dalinai pasitvirtino, kadangi žvelgiant retrospektyviai laikotarpiu nuo 1990 metų vidurio elektros gamybos pajėgumas vakarų valstijose išaugo apie 20%.¹⁰² Vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad nuo 2000 m. vasaros situacija rinkoje pasikeitė ir tuo metu paklausa pralenkė pasiūlą. Tam nemažai įtakos turėjo vidaus produkto augimas bei neįprastai karšti orai. Padidėjusios didmeninės rinkos kainos pralenkė ir mažmeninėje rinkoje esančias elektros kainas. Dėl šių įvykių pagrindinės bendrovės patyrė nemažai nuostolių, kadangi kaina mažmeninėje rinkoje buvo fiksuota.¹⁰³

Poreikis reformuoti elektros sektorių Kalifornijos valstijoje kilo dėl to, kad rinkoje vyravo ganėtinai aukštos reguliuojamos elektros kainos, taip pat įtakos turėjo ir ateities perspektyva investicijų klausimais, kadangi kainos šioje valstijoje ženkliai skyrėsi nuo kitų valstijų.¹⁰⁴ Kalifornijoje buvo aukštos elektros kainos dėl rinkos reguliavimo bei ilgalaikių sutarčių, kuomet gamintojams buvo numatytas aukštas susigrąžinimo tarifas, skatinantis įmones numatyti didesnius gamybinius pajėgumus.¹⁰⁵ Krizės laikotarpiu didmeninėje rinkoje elektros kaina smarkiai išaugo, tuo tarpu mažmeninės kainos liko fiksuotos, dėl to įmonės patyrė nemažai nuostolių ir kai jau nepajėgė padengti visų turimų išlaidų skirtumo, buvo nutrauktas elektros tiekimas didžiajai daliai vartotojų.

Pateiktas Kalifornijos valstijos pavyzdys gerai iliustruoja situaciją, kuomet atvėrus rinką konkurencijai galimas priešingas nei tikėtasi poveikis, nepriklausomai nuo rinkos subjektų veiksmų. Šiuo atveju, dėl padidėjusio energijos poreikio bei nepakankamų pajėgumų tiekimui ištikusi krizė suponavo situaciją kai kainos padidėjo keletą kartų bei nutrūko elektros tiekimas vartotojams. Kaip iliustruoja Kalifornijos elektros sektoriaus reforma, pertvarkos dėl savo specifikos gali sukelti ir didelių nuostolių.

2.1.3 Perdavimo sistemos operatorius

Elektros ir dujų direktyvų 17 straipsnis numato kitą alternatyvą visiškam nuosavybės atskyrimo modeliui, bei nepriklausomam sistemos operatoriui t.y. Perdavimo sistemos operatorius. Taikant šį modelį perdavimo sistemos operatorius lieka vertikalios integracijos įmonės dalimi, tačiau yra numatomos tam tikros taisyklės reguliuojančios veiklos rūšių atskyrimą, kurios yra numatytos elektros ir dujų direktyvų 17-23 straipsniuose. Šis modelis yra pats liberaliausias, įgyvendinant rinkos atvėrimą, kadangi vertikalios integracijos įmonėje lieka

¹⁰¹ Causes and lessons of the California electricity crisis, *supra note*. 99.

¹⁰² Sioshansi, P. F.; Pfaffenberger, W. *Electricity market reform and international perspective*. Oxford:Elsevier, 2006.

¹⁰³ Causes and lessons of the California electricity crisis, *op.cit.* 101.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Ibid.*

tinklų perdavimo sistemos operatoriaus funkcija, kitaip sakant nėra perduodama kitam operatoriui, tačiau yra reikalaujama, kad būtų užtikrinama efektyvi apsauga, jog nebūtų daroma įtaka priimamiems sprendimams. Pasirinkus šį modelį, reikalaujamas sistemos operatoriaus nepriklausomumas, neišskaidant pačios bendrovės bei neperduodant atitinkamų funkcijų kitam subjektui. Šio modelio šalininkėmis buvo Vokietija ir Prancūzija, bei dar aštuonios valstybės narės, į kurių pozicijas buvo atsižvelgta priimant minėtąją direktyvą.

Pagrindiniai argumentai, nulėmę valstybių siekį reikalauti alternatyvos minėtiems dviem pasiūlymams buvo tai, kad abejojama visiško nuosavybės atskyrimo efektyvumu bei tuo, kad šiuo modeliu būtų pasiekti norimi tikslai energetikos sektoriuje.¹⁰⁶ Valstybių pozicijose pažymima, kad taikant visišką nuosavybės atskyrimą galimas prieštaravimas valstybių konstituciniams įstatymams bei laisvo kapitalo judėjimo nuostatoms, taip pat yra akcentuojama, kad nėra aiškio kainų pokyčių perspektyvos, kadangi minėtų pertvarkų įgyvendinimas gali turėti ir neigiamos reikšmės investicijoms bei jų skatinimui.¹⁰⁷ Pažymima, kad taikant efektyvaus ir veiksmingo atskyrimo sistemą, kitaip dar vadinamą perdavimo sistemos operatoriaus modelį, būtų pasiektas didesnis efektyvumas nei perdavus tinklų valdymą nepriklausomam sistemos operatoriui. Taikant šį modelį, užtikrinamas geresnis valdymas pačioje įmonėje, negu numatant griežtas kontrolės taisykles, užtikrinsiančias nepriklausomumą nuo kitų vertikalios integracijos įmonės veiklos sričių, bei tam tikras kontrolės teises suteikiant nacionaliniams reguliuotojams.¹⁰⁸ Taip pat pažymima, kad tokiu būdu būtų užtikrinama teisinga konkurencija bei investicijų skatinimas, galimybė naujiems dalyviams patekti į rinką ir joje konkuruoti su jau esamomis įmonėmis.

2008 m. aštuonios ES valstybės narės pateikė Komisijai Efektyvaus ir veiksmingo atskyrimo modelio taikymo pasiūlymą, kuris turėjo tapti trečiuoju būdu liberalizuojant energetikos rinką, tačiau Komisija šį pasiūlymą sutiko gana nepalankiai. Pagal atliktus sektoriaus tyrimus Komisijos požiūriu efektyviausias rinkos liberalizavimo mechanizmas yra visiškas vertikalios integracijos įmonių nuosavybės atskyrimas.¹⁰⁹ Vienas iš pagrindinių valstybių siekusių alternatyvos, argumentų prieš visišką nuosavybės atskyrimą buvo tai, kad tuo metu dar nebuvo atlikti išsamūs tyrimai, patvirtinantys šio modelio efektyvumą bei nebuvo valstybės, kurioje perdavimo tinklų nuosavybė būtų atskirta nuo gamybos ar tiekimo. Prancūzijos pozicija šiuo aspektu buvo ta, kad nuosavybės atskyrimas dar neišsprendžia egzistuojančios problemos, o siekiant kompromiso tarp valstybių narių, vertikalios integracijos įmonių bei ES, geriausias

¹⁰⁶ Nardi, P. The interplay between the European Commission, Member States and Utilities in the Debate on Transmission Network Unbundling. *Working paper series*. 2010, p. 13.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 14.

¹⁰⁹ *Ibid.*

variantas, jų nuomone, buvo veiksmingas bei efektyvus atskyrimas. Šiam modeliui nereikia nei parduoti perdavimo tinklų nuosavybės teisių nei perleisti nepriklausomam sistemos operatoriui vykdyti perdavimo sistemos veiklą. Tam užtenka, kad būtų veiksmingas atskyrimas pačioje vertikalios integracijos įmonėje, jos nerestruktūrizavus ir siekiant užtikrinti šio atskyrimo veiksmingumą turi būti įsteigta reguliavimo institucija, kuri tik prižiūrėtų, jog atitinkami tinklai veiktų atskirai bei nebūtų daroma įtaka priimamiems sprendimams.¹¹⁰ Tokiu būdu nacionalinis reguliuotojas turėtų užtikrinti veiksmingą tinklų prieigą bei konkurencingas sąlygas į rinką patekti naujiems dalyviams, kitaip sakant šiuo būdu galėtų būti vykdoma kontrolė, neišskaidant pačių įmonių.¹¹¹ Pagal Prancūzijos pateiktą poziciją paminėtina tai, kad įvykdžius įmonių išskaidymą pagal Komisijos prioritetinį modelį yra neaišku kokių kils pasekmių verslui ir ar apskritai tokios drastiškos priemonės, kuomet valstybė nacionaliniais įstatymais įpareigoja privataus kapitalo bendrovės reorganizuotis išskaidymo būdu, yra proporcingos siekiamam tikslui. Vis dėlto įgyvendinant visišką įmonių atskyrimą, kuomet siekiama sukurti konkurencingą dujų rinką bei siekiama sudaryti galimybes naujiems tiekėjams patekti į rinką, tačiau neturint alternatyvių tiekimo šaltinių yra abejotinas tokios priemonės poveikis.

Vertikalios integracijos įmonių specifika pasižymi tuo, kad ta pati bendrovė kontroliuoja gavybos, perdavimo, skirstymo bei tiekimo tinklus. Būtent dėl visiškos kontrolės yra dažnai kritikuojamos dėl rinkos monopolizavimo, uždarumo. Šios įmonės kontroliuoja transportavimo tinklus bei turi galią didmeninėje ir mažmeninėje rinkose, todėl naujoms ar mažesnėms įmonėms praktiškai tampa labai sudėtinga tapti rinkos dalyvėmis ir konkuruoti su esančiomis bendrovėmis rinkoje. Susiklosčius situacijai, kuomet rinkoje nėra konkurencingumo ir veikia monopolinė įmonė, daugiausia nukenčia vartotojas, kadangi pastarasis neturi pasirinkimo galimybes, taip pat įmonė paprastai nebūna suinteresuota plėsti tinklus, skatinant investicijas, bei tiesti naujas jungtis į regionus, kurie pripažįstami energetinėmis salomis, nes tokiu būdu ji prarastų savo monopoliją.

2.2 Valstybių, pasirinkusių visišką nuosavybės atskyrimo modelį, praktika

Siekiant atskleisti trečiojo energetikos direktyvų paketo nuostatas, reglamentuojančias rinkos liberalizavimo modelių praktines taikymo problemas, vertėtų nagrinėti atskirų valstybių patirtį, taikant minėtas nuostatas. Toliau apžvelgsime Jungtinės Karalystės bei Nyderlandų situaciją energetikos sektoriuje. Šias valstybes pasirinkome dėl taikomo visiško vertikalios

¹¹⁰ Nardi, P., *supra note* 106.

¹¹¹ *Ibid.*

integracijos bendrovių nuosavybės atskyrimo modelio. Tik detaliau išnagrinėjus valstybių situaciją energetikos sektoriuje galėsime identifikuoti galimas praktinio taikymo problemas.

2.2.1 Jungtinės Karalystės situacija energetikos sektoriuje

Jungtinėje Karalystėje (toliau –JK) perdavimo tinklų atskyrimas vyko palaipsniui nuo 1987 m. Galiausiai buvo įgyvendintas visiškas vertikalios integracijos įmonių nuosavybės atskyrimas. JK energetikos sektoriuje vyravo monopolijos, taip pat buvo akivaizdi trečiųjų šalių prieigos diskriminacija.¹¹² Šalies institucijos buvo ėmusios priemonių kovai su monopolijomis, tačiau įmonėms toks valstybinis reguliavimas buvo per daug drastiškas, todėl kompanija British Gas įvykdė visišką nuosavybės atskyrimą nuo perdavimo tinklų. Atskiros įmonės, kontroliuojančios perdavimo tinklus galėjo labiau koncentruotis į savo vykdomą veiklą, taip pat tiekimo funkciją vykdančios bendrovės labiau koncentravosi į savo veiklos sritį. Tokiu būdu įmonės labiau optimizavo savo veiklą. Įvykdžius energetikos sektoriaus pertvarką padidėjo investicijų skatinimas bei rinka tapo patrauklesnė investuotojams, kas palaipsniui skatino konkurenciją. Įvykdžius nuosavybės atskyrimą energetikos sektoriuje sumažėjo perdavimo tinklų aptarnavimo kaštai.¹¹³

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Jungtinėje Karalystėje dujų sektoriaus pertvarka ir privatizavimas vyko dar 1987 metais, kuomet buvo pertvarkyta šios šalies kompanija British Gas. Dar 1997 m. mažmeninėse energetikos bendrovėse veiklos buvo visiškai atskirtos ir tęsė darbą kaip Centrica įmonė.¹¹⁴ Didžioji tinklų įmonė BG Plc veikė kaip integruota įmonė iki 2000 m., o tinklų įmonė Transco buvo pertvarkyta į bendrovę Lattice. Galiausiai Lattice susijungė su JK elektros perdavimo tinklų įmone National Grid ir 2002 m. susikūrė National Grid Transco bendrovė. 2005 m. Jungtinėje Karalystėje dujų skirstymo įmonė veikė aštuoniuose regionuose.¹¹⁵ Steve Thomas savo straipsnyje išreiškia kritiką dėl visiško nuosavybės atskyrimo efektyvumo ir Jungtinės Karalystės situaciją pasitelkiant kaip pavyzdį, siūlo atkreipti dėmesį į kainų skaičiavimo specifiką šioje valstybėje. Tai paaiškina ekonominius rodiklius dėl investicijų padidėjimo bei kainų sumažėjimo vartotojams, kuomet buvo įgyvendintas nuosavybės atskyrimas.¹¹⁶ Autorius teigia, kad nuo 1987 m. Jungtinėje Karalystėje buvo siekiama monopolijoms taikyti vadinamąjį “skatinamąjį reguliavimą”, naudojant RPI-X formulę. Tai

¹¹² Cameron, P., *supra note 5*, para 15.03.

¹¹³ Lowe, P., *et al.* Effective unbundling of energy transmission networks: lessons from the Energy Sector Inquiry. *Competition policy Newsletter*. 2007, 1: 23-34.

¹¹⁴ Roggenkamp, M. M. *Energy law in Europe – national, EU and international law and institutions*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

¹¹⁵ Thomas, S. A., *supra note 9*.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 5.

reiškia, kad kainos negalėjo padidėti daugiau negu iš infliacijos indekso atėmus X procentinę dalį. Kitaip sakant tinklų savininkas turėjo sumažinti kainas X procentine dalimi per metus jei norėjo išlaikyti turimas pajamas. Jei kainas sumažindavo daugiau negu numatytoji X procentinė dalis, vadinas galėjo pasilikti sau daugiau pelno.¹¹⁷ X procentinė dalis yra numanoma penkerių metų laikotarpiui. Toks laikotarpis yra ganėtinai ilgas, kad būtų galima numatyti įmonės veiklos efektyvumą pagal taikomą X procentinę dalį. Kai 1991 m. buvo pradėtas taikyti šis metodas jau tapo aišku, kad įmonėms jis nepasiteisins, todėl imtas naudoti „susigrąžinimo tarifo“ metodas, kuris savo forma labai panašus į taikomą JAV praktikoje. Kuomet įmonė gali susigrąžinti patirtas išlaidas pagal atitinkamą tarifą, tačiau šis skatinamasis reguliavimas gali sudaryti vadinamą „auksinės lėkštės“ situaciją, kitaip dar vadinamą „Averch-Johnson“ efektu. Kuo daugiau įmonė investuoja tuo daugiau galimybių uždirbti, ir atsiranda skatinimas reguliuojamai bendrovei pervertinti savo pagrįstą investicijų grąžą.¹¹⁸ JAV, siekiant išvengti minėto efekto, naudojamas *ex post* reguliavimas, kuomet reguliuotojas įvertina bendrovių atliktas investicijas ir tuomet sudaromos vadinamosios „turto bazės“ ir nustačius, kad investicijos yra netinkamos bendrovei negrąžinama ta dalis patirtų išlaidų.¹¹⁹ Tuo tarpu JK naudojamas *ex ante* metodas, kai reguliuotojas nustato penkerių metų investicijų planą, o patirtos išlaidos yra skaičiuojamos pagal įmonės realias investicijas. Atkreiptinas dėmesys, kad penkerių metų investicijų planą įmonė derina su reguliuotoju ir šis derinimas trunka beveik trejus metus. Per šį derybų laikotarpį reguliuotojas apmokestina numatomas bendrovės investicijas. Taigi pasak autoriaus, visiškas nuosavybės atskyrimo būdas yra žymiai mažiau efektyvus už teisinį nuosavybės atskyrimą ar kitą taikomą metodą.¹²⁰

Vertėtų išskirti ilgalaikio tiekimo sutartis, kurių sudarymas sąlygoja rinkos mažą konkurencingumą bei žalą vartotojams, kadangi šiuose susitarimuose vyrauja „imk arba mokėk“ sistema, kuriai esant pirkėjas turi sumokėti už suderėtą kiekį dujų, nėra atsižvelgiama į tai, ar šis kiekis yra tiekiamas ir naudojamas ar ne.¹²¹ Tai yra labai formali nuostata, kuri neatitinka vartotojų poreikių. Kainų peržiūros išlyga yra dažniausiai numatoma trejų metų laikotarpiui, tam kad tiekimo sutarčių kainos kiek įmanoma labiau atspindėtų rinkos kainas.¹²²

Jungtinės Karalystės pavyzdžiu iliustruojami praktiniai visiško nuosavybės atskyrimo trūkumai, lyginant jį su kitais metodais, pagrindiniai išskiriami argumentai: atitinkama valstybės

¹¹⁷ Thomas, S. A., *supra note* 9, p. 6.

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ Cronshaw I. *et al.* Development of competitive gas trading in Continental Europe. How to achieve workable competition in European gas markets? OECS/IEA *information paper*. [interaktyvus]. Paris 2008, [žiūrėta 2011-05-10] <http://www.iea.org/papers/2008/gas_trading.pdf>.

¹²² *Ibid.*

specifika energijos (investicijų susigrąžinimo tarifų taikymas) kainų skaičiavimo atžvilgiu, taip pat ilgalaikiai tiekimo kontraktai, kuomet investicijų planas derinamas su reguliuotoju ir neatitinka esamųjų poreikių rinkoje.

2.2.2 Nyderlandų situacija dujų sektoriuje, taikant visišką nuosavybės atskyrimą

Nyderlanduose yra vienas didžiausių dujų rezervuarų Europoje. Dar 1960 metais Groningene buvo pradėtas dujų gavybos procesas. Beveik 29 % visų Europoje išgaunamų dujų yra Olandijos teritorijoje. Olandijos dujotiekio sistema yra ganėtinai išplėtotą. Yra nutiestas aukšto slėgio Bacton-Balgzand dujotiekio jungtys su Vokietija, Belgija bei Jungtine Karalyste.¹²³ Nors pagal turimus dujų išteklių pajėgumus Olandija lengvai galėtų patenkinti vartotojų poreikius, tačiau nemaža dalis dujų yra eksportuojama kitoms šalims. Nyderlanduose dujų sektoriuje paskirstymo tinklų įmonės yra labai koncentruotos. Kalbant apie Nyderlandų dujų bendroves, paminėtina jų veiklos organizacinė struktūra. Įmonių struktūra pasižymi tuo, kad rinkoje vyrauja privačios bendrovės, kurių dalį akcijų turi atitinkamų regionų savivaldybės. Todėl šių įmonių akcijos negali būti parduotos privačiam subjektui be ekonomikos reikalų ministerijos sutikimo.¹²⁴ Dažna situacija, kuomet valstybinio kapitalo akcininkai siekia privatizuoti turimas akcijas. Taigi nuosavybės atskyrimo nuostatos sąlygoja atvejį, kuomet vykdomas privatizacijos procesas ir taip skatinamas rinkos konkurencingumas bei efektyvumas kainų atžvilgiu vartotojams.

Kalbant apie dujų sektorių vertėtų paminėti pagrindines Olandijos dujų bendroves, t.y. Eneco Delta, Essent, kurios veikia kaip vertikalios integracijos įmonės. Priėmus antrąjį direktyvų paketą, Olandiją iki numatyto termino šias nuostatas perkėlė į nacionalinę teisės sistemą ir 2006 m. buvo priimtas nacionalinis įstatymas, numatęs, kad vertikalios integracijos elektros ir dujų įmonėse turi būti vykdomas visiško nuosavybės atskyrimo modelio taikymas. Tai reiškia, kad gavyba ir tiekimas negali būti koncentruoti vienoje bendrovėje. Pagal šį įstatymą yra numatyta, kad iki 2011 m. turi būti įgyvendintos minėtos veiklų atskyrimo nuostatos. Po šio įstatymo priėmimo minėtos dujų bendrovės kreipėsi į Hagos pirmos instancijos teismą dėl išaiškinimo ar tokios nuostatos neprieštarauja Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – SESV) 63 str. užtikrinančiam laisvo kapitalo judėjimo teisę ES. Olandijos vyriausybė teigė, kad tokios elektros ir dujų įstatymo atskyrimo nuostatos neprieštarauja laisvam kapitalo judėjimui, kadangi šiuo

¹²³ International comparative legal guide to 2011 gas regulation. A practical cross border insight into gas regulation work. *GLG* [interaktyvus]. Amsterdam, 2011 [žiūrėta 2011-09-18] <<http://www.iclg.co.uk/khadmin/Publications/pdf/4168.pdf>>.

¹²⁴ Kunneke, R.; Fens, T. Ownership unbundling in electricity distribution: The case of The Netherlands. Economics of Infrastructure Section. *Energy Policy*. 2007, 35(3): 1920-1930.

įstatymu yra uždraudžiama tinklų operatorių privatizacija. Vyriausybė savo poziciją motyvavo SESV 345 str. nuostatomis ir galiausiai teigė, kad nacionaliniai įstatymai užtikrina geresnę vartotojų teisių apsaugą, energijos tiekimo saugumą.¹²⁵ Pirmosios instancijos Hagos teismas atmetė pareiškėjų argumentus, motyvuodamas tuo, kad tokia nacionalinio įstatymo nuostata nesutinka su laisvo kapitalo judėjimo nuostatomis, kadangi užsienio investuotojai negalės vienu metu investuoti į tinklų paskirstymo bei perdavimo įmones, šioms įvykdžius atskyrimo reikalavimus,¹²⁶ tokiu būdu valstybė praras dalį užsienio investicijų. Teismas teigė, kad nors yra prieštaravimas laisvo kapitalo judėjimo nuostatoms, tačiau jis yra pateisinamas energetinio saugumo užtikrinimo tikslais bei vartotojų interesų apsauga. Šiuo pagrindu ieškinys buvo atmestas, tačiau pareiškėjai kreipėsi apeliacine tvarka. Hagos apeliacinis teismas pasisakė priešingai šioje byloje, teigdamas, kad nacionalinio įstatymo nuostatos prieštarauja laisvam kapitalo judėjimui, numatytam SESV sutartyje ir neįžvelgė pateisinimo pagrindų.¹²⁷ Šiuo metu byla yra apskūsta kasacine tvarka Aukščiausiajam teismui. Pažymėtina tai, kad po Hagos pirmosios instancijos teismo sprendimo byloje, kai įstatymo nuostatos buvo pripažintos pateisinamomis atitinkamomis sąlygomis, Essent ir Nuon bendrovės įvykdė įstatymo reikalavimus ir pardavė tinklų akcijas RWE bei Vatenfall įmonėms, o Delta bei Eneco įstatymo reikalavimo neįgyvendino ir toliau išlieka vertikalios integracijos įmonėmis.¹²⁸ Paminėtina, kad teismo sprendimas įsigalioja nuo paskelbimo momento, nepaisant to, kad kita šalis pateikė ieškinį kasacine tvarka Aukščiausiajam teismui, ir turėjo būti vykdomas, tačiau Delta ir Eneco bendrovės neįgyvendino atskyrimo nuostatų.¹²⁹

Taigi apžvelgus Nyderlandų situaciją dujų sektoriuje, pastebime, kad šiuo atveju, valstybei pasirinkus visišką nuosavybės atskyrimo modelio taikymą rinkoje kilo prieštaravimų laisvo kapitalo judėjimo nuostatoms pagal SESV. Siekiant įgyvendinti rinkos liberalizavimą, pasirenkant patį griežčiausią trečiojo energetikos direktyvų paketo rinkos liberalizavimo modelį, valstybė turėtų atlikti išsamius rinkos analizės tyrimus bei įvertinti galimus prieštaravimus turimiems įsipareigojimams, ypač kai rinkoje veikia privataus kapitalo vertikalios integracijos bendrovės, kurioms imperatyviai nacionaliniais įstatymais yra nustatomas reikalavimas atskirti tinklų nuosavybės teisę.

¹²⁵ Kerstholt, H.; Trommel, J. J. Dutch Unbundling Act Set Aside by Court of Appeal. *Nautadutilh* [interaktyvus]. 2010-06-22 [žiūrėta 2011-09-18] <http://www.newsletter-nautadutilh.com/NL/xzine/benelux_roundup/e-newsletter_benelux_roundup/_dutch_unbundling_act_set_aside_by_court_of_appeal.html?cid=4&xzine_id=4468&aid=12052> .

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ Court of Appeal of The Hague, LJN: BM8494. [2010]

¹²⁸ *Ibid.*

¹²⁹ *Ibid.*

2.3 Trečiųjų šalių prieigos teisė

Dujų ir elektros direktyvų 32 str. yra numatyta prieigos prie sistemos organizavimo tvarka. Galimybė trečiosios šalies operatoriui prisijungti prie magistralinių tinklų sistemos užtikrina rinkos konkurencingumą. Šiomis nuostatomis tiekėjams užtikrinama transportavimo teisė dujotiekiais, nepriklausančiais jiems nuosavybės teise, ar tais, kurių nekontroliuoja atitinkamos bendrovės. Trečiosios šalies prieigos teisė užtikrina galimybę vartotojams laisvai pasirinkti tiekėją. Apskritai šis mechanizmas yra pripažįstamas kaip vienas iš pagrindinių, siekiant sukurti konkurencingą rinką dujų perdavimo sistemoje.¹³⁰

Išskiriami du teisės naudotis sistema būdai: reguliuojamasis bei derybų metu suderintas. Antrajame dujų direktyvos pakete prioritetiniu metodu buvo pripažįstamas reguliuojamoji trečiųjų šalių prieigos teisė. Manytina, kad šis būdas yra mažiau diskriminacinis, kadangi derybų metu yra didesnė tikimybė pasireikšti diskriminacijos galimybei. Apskritai trečiųjų šalių prieigos teisė yra suprantama kaip pagrindinis instrumentas suformuoti konkurencingą rinką energetikos sektoriuje.¹³¹

Trečiosios šalies prieigos teisių užtikrinimu yra įgyvendinamas dujų sektoriaus rinkos liberalizavimas taip pat užtikrinama galimybė kitoms valstybėms narėms turėti prieigą prie vamzdynų. Iki antrosios direktyvos priėmimo tokia teisė nebuvo įgyvendinama. Labai svarbu paminėti tai, kad trečiųjų šalių prieigos teisė leidžia ne tik tinklo savininkui naudotis vamzdynais, bet ir kitiems subjektams užtikrinti šią galimybę. Pagal anksčiau nusistovėjusią tvarką, tinklų savininkas nesuteikdavo tokios prieigos, jam būdavo naudingiau kitam subjektui parduoti dujas nei suteikti tiesioginę prieigą prie tinklų taip sudarant konkurencines sąlygas rinkoje. Pažymėtina tai, kad net ir suteikiant galimybę kitam ūkio subjektui, t.y. ne tinklų savininkui naudotis vamzdynais yra atsižvelgiama į vamzdynų perkrovas.¹³² Kitaip sakant tinklų savininkas gali nesuteikti tokios prieigos teigdamas, kad vamzdynų pajėgumai nėra užtektini kitam subjektui naudotis tinklais. Tokia teisė yra numatyta dujų direktyvos 34 str. 2 d. a punkte taip pat elektros direktyvos 34 str. 2d. Dujų direktyvos 35 straipsnis numato atvejus, kuomet yra galimas atsisakymas suteikti teisę naudotis vamzdynais. Pirmiausia išskiriamas pajėgumų trūkumas, tačiau pabrėžtina, kad šis argumentas negali būti absoliutus, kadangi esant galimybei padidinti pajėgumus ar atlikti tam tikrus patobulinimus, po kurių būtų įmanoma trečiųjų šalių prieiga prie dujotiekio vamzdyno, valstybės narės imasi įgyvendinti tokius projektus.

¹³⁰ Kotlowski, A. Third-party Access Rights in the Energy Sector: A Competition Law Perspective. *Utilities Law Review*. 2007, 16(3): 101-113.

¹³¹ *Ibid.*

¹³² Moen, K. B. Gas Directive and Third Party Transport Rights - What Pipeline Volumes are Available. *Energy & Natural Resources Law Journal*. 2003, 13: 25-36 .

Atkreiptinas dėmesys, kad atitinkami patobulinimai atliekami tuomet, jei jie yra ekonomiškai pagrįsti arba vartotojas yra pasirengęs sumokėti už šių patobulinimų įgyvendinimą.¹³³

Kaip pažymima dujų direktyvos 33 straipsnyje, valstybės narės gali nustatyti vieną iš šios direktyvos 3,4 dalyse įvardijamų procedūrų. Tai reiškia, kad galima taikyti arba reguliuojamos prieigos sistemą arba sutartinę derybų būdu nustatytą sistemą. Pažymėtina, kad prieiga turi būti suteikiama laikantis nediskriminacinių objektyvių ir skaidrių kriterijų. Ne visuomet toks reikalavimas yra tinkamai įgyvendinamas, kadangi daugeliu atvejų tinklų savininkės yra monopolinės įmonės ir dažnai pasitelkia tokius argumentus kaip pajėgumų trūkumas, ilgalaikės sutartys. Dėl minėtų priežasčių prieiga trečiosioms šalims tampa sudėtingai įgyvendinama.¹³⁴ Kaip pastebi kai kurie autoriai, prieigos suteikimas trečiosioms šalims yra galimas motyvuojat konkurencijos normų pažeidimu. Kaip pavyzdį galima pateikti *Marathon* bylą, kurioje Nyderlandų įmonė Gasunie atsisakė suteikti prieigą prie dujotiekio vamzdynų JAV naftos ir dujų kompanijai Marathon, kurios filialas esantis Norvegijoje prašė suteikti prieigą prie vamzdynų.¹³⁵ Tokie bendrovių veiksmai buvo pripažinti konkurencijos pažeidimais, kadangi trečiosios šalies prieigos teisėmis yra siekiama dujų rinkos liberalizavimo.¹³⁶ Byloje buvo pateikti įrodymai, patvirtinantys, kad įmonės Gasunie bei Thyssengas negalėjo suteikti prieigos teisės Marathon bendrovei. Po aktyvių Komisijos ir nacionalinio Nyderlandų dujų reguliuotojo diskusijų buvo pasiektas susitarimas, kuris turėjo užtikrinti skaidresnę prieigos prie tinklų organizavimą, taip pat efektyvų vamzdynų pajėgumų naudojimą. Gasunie bendrovė, siekdama užtikrinti skaidrumą, įsipareigojo pateikti visus tinklų pajėgumų duomenis pagrindiniuose tinklų prisijungimo vietose. Ši bendrovė taip pat įsipareigojo informuoti apie savo turimus pajėgumus.¹³⁷ Užtikrinant viešą tinklų pajėgumų bei galimų prisijungimo punktų informacijos pateikimą, palengvinama galimybė tiekėjams gauti informaciją, reikalingą, norint prisijungti prie dujotiekio vamzdynų. Galiausiai Gasunie bendrovė įsipareigojo elektroninėje erdvėje pateikti visą informaciją, susijusią su tinklų pajėgumais, bei galimybę su tiekėjais sudaryti trumpalaikes sutartis.¹³⁸

Tuo tarpu kitų bendrovių veiksmai yra tiriami kaip galimi konkurencijos teisės pažeidimai. Nepagrįstas atsisakymas suteikti prieigą prie dujotiekio vamzdynų gali būti traktuojamas kaip

¹³³ 2009 m. liepos 13d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2009/73/EB dėl gamtinių dujų vidaus rinkos bendrųjų taisyklių, panaikinanti Direktyvą 2003/5/EB, *supra note* 20.

¹³⁴ Bushnell, J., *supra note* 97.

¹³⁵ Commission's competition services settle Marathon case with Gasunie. *Europa*. [interaktyvus]. Brussels, 2003-04-16, [žiūrėta 2011-09-28].

<<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/03/547&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>> .

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ *Ibid.*

¹³⁸ *Ibid.*

piktnaudžiavimas dominuojančia padėtimi.¹³⁹ *Marathon* byla puikiai iliustruoja tai kaip trečiosios šalies prieigos teisės yra užtikrinamos per konkurencijos teisės normas bei jų įgyvendinimą.¹⁴⁰ Daug dabartinių dujų kompanijų yra vertikalios integracijos bendrovių kuriuos turi sudariusios ilgalaikio tiekimo sutartis, ir neefektyviai naudojamų dujotiekių. Turima omenyje pajėgumus, kurie nėra pilnai išnaudojami. Kadangi pagal ilgalaikio tiekimo sutartis yra numatyti atitinkami dujų tiekimo kiekiai, tačiau praktiškai ne visada yra šios sutartys efektyviai įgyvendinamos ir išnaudojami visi dujų vamzdinių pajėgumai, o toks argumentas savo ruožtu sudaro sąlygas atsisakyti suteikti trečiųjų šalių prieigą.¹⁴¹

Rekomendacijose dėl geros praktikos trečiosios šalies prieigos teisių užtikrinimui yra numatyta, kad bendrovės turi užtikrinti nediskriminacinę prieigą prie dujotiekio vamzdinių, taip pat elektroniniuose tinklapiuose anglų kalba turi būti pateikiamos pagrindinės sąlygos, tarifai, žemėlapiai, kuriuose pateikiami didieji prisijungimo prie vamzdinių punktai. Turi būti pasiūlytos ilgalaikio bei trumpalaikio tiekimo sutarčių sąlygos ir nenutrūkstamo tiekimo galimybė kai yra įmanoma.¹⁴²

Trečiosios šalies prieigos teisė yra labai svarbus veiksnys užtikrinantis rinkos liberalizavimą energetikos sektoriuje, kadangi vamzdinių savininkas turi sudaryti sąlygas naudotis vamzdynais kitiems subjektams, kurie nevaldo tinklų nuosavybės teise, tokiu būdu vartotojams būtų užtikrinama galimybė pasirinkti tiekėją. Kadangi rinkoje veiktų ne tik tinklų savininkas, tačiau ir kiti tiekėjai, kuriems vamzdynai nepriklauso nuosavybės teise.

Kol energetikos sektoriuje veikia vertikalios integracijos įmonės, šia teise trečiosioms šalims, siekiančioms patekti į rinką, netenka pasinaudoti, kadangi tinklų savininkai dažnai atsisakymą suteikti tinklų prieigos teisę argumentuoja tuo, kad yra tinklų perkrovos, nepakankami pajėgumai, norint prisijunti trečiajai šaliai. Dažnai nepateikiama informacija apie galimybes prisijungti trečiosioms šalims. Tokiu būdu išlaikoma uždara rinka, į ją neįsileidžiant konkurentų. Liberalizavus energetikos sektorių, kaip yra numatyta trečiajame direktyvų pakete, tokia teise galės pasinaudoti kiti rinkos dalyviai, siekiantys patekti ir konkuruoti rinkoje.

¹³⁹ Jones, Ch. *et al.* *EU Energy law, Volume II: EU Competition Law and Energy Markets*. Leuven: Claeys& Casteels, 2007, para 3.429.

¹⁴⁰ *Ibid.*

¹⁴¹ Causes and lessons of the California electricity crisis, *supra* note 99.

¹⁴² Recommendations on Guidelines for Good Practice in Relation to TPA Services, Tarification, Balancing etc. Draft of 24 January 2002 with GTE proposals, dd 6 February 2002 for adoption by the 5th meeting of the European Gas Regulatory Forum, Madrid 7-8 February 2002. European Commission. [interaktyvus]. Madrid, 2002-02-07 [žiūrėta 2011-09-28]. <http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/forum_gas_madrid_en.htm>.

3 TREČIOJO ENERGETIKOS DIREKTYVŲ PAKETO ĮGYVENDINIMO PROBLEMATIKA LIETUVOJE

3.1 Lietuvos dujų sektoriuje įgyvendinamo modelio analizė

Europos Sąjungai priėmus trečiąją energetikos direktyvų paketą, numatantį rinkos liberalizavimo sąlygas bei galimus tris vertikalios integracijos įmonių veiklos atskyrimo modelius, turėsiančius skatinti konkurenciją rinkoje, Lietuva pasirinko visiško nuosavybės atskyrimo modelį. Direktyvos perkėlimo į nacionalinę teisę terminas buvo numatytas 2011 m. kovo 1d. Lietuva gamtinių dujų įstatymą priėmė tų pačių metų birželio mėnesį, šis teisės aktas įsigaliojo rugpjūčio 1d.¹⁴³ Minėtame gamtinių dujų įstatyme pagal ES direktyvas yra numatyta, kad Lietuvoje vykdoma gamtinių dujų gavybos veikla turi būti atskirta nuo tiekimo veiklos, atskiriant perdavimo sistemos operatoriaus nuosavybę nuo gavybos ir tiekimo veiklą vykdančių gamtinių dujų įmonių.¹⁴⁴

Lietuva pasirinko griežčiausią energetikos sektoriaus rinkos liberalizavimo būdą, visišką nuosavybės atskyrimą, kuris bus taikomas vertikalios integracijos įmonei AB „Lietuvos Dujos“. Šios įmonės pagrindiniai akcininkai yra Lietuvos valstybė, Vokietijos bendrovė E.On ir Rusijos koncernas Gazprom. Taikant dujų direktyvos nuostatas, reikia taip pat atsižvelgti ir į tai, kad Lietuva turi prisiėmusi įsipareigojimus pagal dvišales užsienio investicijų apsaugos sutartis bei yra prisijungusi prie Energetikos Chartijos, kurios trečiasis skyrius yra skirtas užsienio investicijų apsaugai. Šioje darbo dalyje nagrinėsime klausimus, ar pasirinkdama griežčiausią vertikalios integracijos įmonių nuosavybės atskyrimo modelį Lietuva galimai nepažeidžia turimų tarptautinių įsipareigojimų pagal dvišales užsienio investicijų apsaugos sutartis bei teisėtų užsienio investuotojų interesų ir jų apsaugos.

Dujų sektoriaus pertvarka yra numatyta dujų įgyvendinimo įstatymo nuostatose. Šio įstatymo 4 straipsnyje yra numatytas veiklų atskyrimo įgyvendinimas. Vertikalios integracijos įmonės turi reorganizuoti veiklą pagal įstatyme numatytas atskyrimo nuostatas ir per atitinkamą terminą komisijai pateikti reorganizavimo sąlygas, komisija per vieno mėnesio laikotarpį įvertina ar atitinkamos reorganizavimo sąlygos atitinka įstatymo reikalavimus. Įgyvendinimo įstatyme yra numatyti atvejai, kuomet vertikalios integracijos įmonės nepateikia savo veiklos reorganizavimo nuostatų per atitinkamą laikotarpį komisijai, tokiu atveju komisija gali skirti tai bendrovei iki 10% metinių pajamų baudą. Jei įmonė nevykdo veiklų atskyrimo reikalavimų, ir gavusi atitinkamą baudą, vis tiek neįvykdo numatytų įstatymo reikalavimų, tokiu atveju faktiškai

¹⁴³ Lietuvos Respublikos Gamtinių dujų įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 87-4186.

¹⁴⁴ *Ibid.*, 40 str.

nelieka galimybių įgyvendinti įstatymo nuostatas, kadangi už tą patį pažeidimą negali būti antrą kartą skiriama bauda. Net ir preziumuojant, kad įmonė reorganizavimo sąlygų neįgyvendins skyrus baudą, įgyvendinimo įstatyme nėra numatyta jokių kitų galimų priemonių, kurių galima būtų imtis, kuomet susidaro panaši situacija. Pagal minėtą įstatymą vyriausybė turi patvirtinti veiklų atskyrimo planą iki 2011m. lapkričio 1d.

3.1.1 Lietuvos įsipareigojimai pagal tarptautines sutartis

Energetikos Chartija buvo pasirašyta dar 1991 m. gruodžio 17 d. Hagoje. Tai buvo daugiau politinis dokumentas. Poreikis sudaryti šią sutartį kilo dėl to, kad po SSRS griūties reikėjo detaliau reglamentuoti užsienio investicijų apsaugos energetikos srityje klausimus, siekiant užtikrinti energetinį saugumą ES.¹⁴⁵ Dauguma energetikos išteklių yra sutelkta buvusiosios SSRS valstybėse, todėl siekiant užtikrinti tiekimo saugumą ES reikėjo numatyti atitinkamas nuostatas dėl energijos išteklių tiekimo. Nyderlandų ministrui pirmininkui iškėlus idėją dėl Europos energetikos bendrijos suformavimo, 1994 m. gruodžio 17 d. Lisabonoje buvo pasirašyta Energetikos Chartijos sutartis (toliau – ECS) ir protokolai dėl energetinio efektyvumo bei aplinkosaugos nuostatų taikymo.¹⁴⁶ ECS yra mišrus susitarimas tarp šalių, kadangi ES taip pat yra šios sutarties šalimi kaip ir kitos valstybės narės. Energetikos Chartijos sutartyje aptariami energijos tranzito, prekybos, investicijų, ginčų sprendimo klausimai. Šiuo metu ECS sutarties narėmis yra 46 valstybės. Norvegija, Australija, Baltarusija, Rusija, Islandija, pasirašė minėtą sutartį, tačiau jos neratifikavo. Paminėtina, kad Baltarusija bei Rusija yra įsipareigojusios laikinai taikyti minėtą sutartį pagal ECS 45 straipsnio nuostatas, reglamentuojančias laikiną sutarties taikymą.¹⁴⁷ Rusijos pozicija ECS taikymo klausimu yra tokia, kad ji teigia nepateikusi parlamentui ratifikuoti minėtos sutarties, kadangi ECS labai priešišškai sutikta parlamente, taip pat teigiama, kad Rusija nėra įsipareigojusi pagal ECS 45 str., numatantį laikinąjį sutarties taikymą.¹⁴⁸ Paminėtina, kad dar 2009 m. rugpjūčio 20 d. Rusija teigė netapsianti sutarties šalimi ir pagal ECS 45 str. (3) (a) nutraukia sutarties laikinąjį taikymą.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Haghghi, S. S., *supra note 7*.

¹⁴⁶ Konoplyanik, A.; Walde, T. Energy Charter Treaty and its Role in International Energy. *Journal of energy and natural resources law*. 2006, 24 :524-534.

¹⁴⁷ Roe, T.; Happold, M., *supra note 8*, p. 7.

¹⁴⁸ *Yukos Universal Ltd. (UK – Isle of Man) v. Russian Federation*. PCA Case No. AA 227. Interim Award. 30 November 2009., para 37.

¹⁴⁹ *Ibid.*, para. 68.

Sutarties laikinasis taikymas nėra naujovė, dar 1969 m. Vienos konvencijos dėl sutarčių teisės¹⁵⁰ 25 str. 1d. yra paminėta, kad sutartis yra taikoma laikinai, kol minėta sutartis įsigalios. Šios konvencijos 25 str. 2d. numato, kad laikinas sutarties taikymas nutraukiamas tai šaliai, kuri praneša apie savo ketinimą netapti sutarties šalimi. Vertėtų paminėti, kad Rusijai iki kol ECS turėjo būti ratifikuota, buvo taikomos laikino taikymo nuostatos pagal ECS 45 str., kurios numato, kad šaliai yra taikoma minėta Chartija iki kol ji ratifikuos šią sutartį, tačiau dar 2009 m. Rusija pareiškė depozitarui neketinanti tapti ECS šalimi ir pastarosios neratifikuos. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad ECS 45 str. 3 (a) punkte yra numatyta tokia teisė, tačiau pagal to paties straipsnio b) punktą, kai pasirašiusioji šalis nutraukia sutarties laikinąjį taikymą, jos įsipareigojimams pagal ECS 45 str. 1 paragrafą dėl III ir V dalių taikymo toliau galioja toje teritorijoje esančioms investicijoms dar dvidešimčiai metų nuo nutraukimo įsigaliojimo. Taigi darytina išvada, kad Rusijai nusprendus netapti ECS šalimi ir toliau netaikyti laikino taikymo nuostatų ECS dar dvidešimt metų nuo nutraukimo įsigaliojimo dienos bus taikomas užsienio investicijoms, esančioms Rusijoje bei jų apsaugai reglamentuoti. Tokias išvadas padarė arbitražo tribunolas *Yukos* byloje 2009 m.¹⁵¹

ECS III dalis yra skirta užsienio investicijų apsaugos nuostatų reglamentavimui. Prieš pradėdant detalesnį nagrinėjimą pagal ECS vertėtų aptarti investicijų sąvoką. Užsienio investicijos yra suprantamos dvejopai, t.y. tiesioginės ir netiesioginės užsienio investicijos, kuomet nėra tiesioginio valdymo organo kontrolės.¹⁵² Apskritai užsienio investicijos yra daromos dėl keleto priežasčių: pirmiausia išskiriama galimybė investuojant tam tikrame regione sumažinti savo verslo išlaidų kaštus, tuo tarpu valstybė, kurioje yra daromos užsienio investicijos gauna naudos, kadangi joje vyksta ekonomikos augimas didėjant investuotojų skaičiui.¹⁵³ Užsienio investicijų režimas yra nustatomas dvišėmis užsienio investicijų apsaugos sutartimis bei dvišaliais laisvos prekybos susitarimais.¹⁵⁴ Dvišalės užsienio investicijų apsaugos sutartys yra sudaromos tarp išsivysčiusių ir besivystančių valstybių, aptariant juose pagrindinius susitariančių šalių įsipareigojimus užsienio investicijų klausimais.¹⁵⁵ Dvišalėmis užsienio investicijų apsaugos sutartimis yra nustatomi *ex post* apsaugos standartai.

¹⁵⁰ Vienna Convention on the Law of Treaties, 1155 UNTS 331, 8 ILM 679, concluded 1969-05-23, entered into force 27 January 1980, Lietuvos Respublikai įsigaliojo nuo 1992 m. vasario 14 d. *Valstybės žinios*.2002, Nr. 13-480

¹⁵¹ *Yukos Universal Ltd, supra note*. 148, para. 395.

¹⁵² Muchlinski, P.; Ortino, F.; Schreuer, Ch., *supra note* 10, p.120.

¹⁵³ *Ibid.*

¹⁵⁴ UNCTAD duomenimis dar 2005m. buvo pasirašytos daugiau kaip 2495 dvišalės užsienio investicijų apsaugos sutartys taip pat 2758 dvigubo apmokestinimo išvengimo sutartys bei 233 kiti tarptautiniai susitarimai ir iš viso tai sudarė per 5500 tarptautinių susitarimų investicijų apsaugos srityje.

¹⁵⁵ Roe, T.; Happold, M., *supra note* 8, p. 122.

Investuotoju pagal JAV modelio dvišales užsienio investicijų apsaugos sutartis yra pripažįstamas ne tik subjektas, kuris jau realiai atliko tam tikras investicijas, tačiau ir potencialus investuotojas, kuriam gali būti taikomas investicijų apsaugos režimas.¹⁵⁶ Šiose sutartyse numatant būsimus investuotojus bei jų teisių apsaugą yra pabrėžiama, kad dvišale užsienio investicijų apsaugos sutartimi siekiama numatyti investicijų apsaugos režimą ne tik jau esamiems investuotojams, tačiau taip pat yra siekiama apsaugoti būsimų investuotojų interesus.¹⁵⁷ Daugumoje dvišalių užsienio investicijų apsaugos sutarčių yra numatyti investicijų bei investuotojų sąvoka, taip pat užsienio investicijų pripažinimas, vienodas ir lygus investicijų traktavimas, investicijų ekspropriacijos atveju numatyta kompensacija, ginčų sprendimo nuostatos.¹⁵⁸

3.1.2 Dvišalių užsienio investicijų apsaugos sutarčių santykis su SESV

Dvišalės užsienio investicijų apsaugos sutartys sudaromos dažniausiai siekiant apsaugoti kapitalo judėjimą iš išsivysčiusių šalių į mažiau išsivysčiusias šalis.¹⁵⁹ Paprastai labiau išsivysčiusios valstybės dvišalėmis užsienio investicijų apsaugos sutartimis siekia užtikrinti kuo didesnę apsaugą savo investuotojams mažiau išsivysčiusiose šalyse.¹⁶⁰ Investicijų teisėje vyrauja dvišaliai valstybių susitarimai, retesniais atvejais pasitaiko ir daugiašalių sutarčių, tokia sutartimi galime įvardinti Energetikos Chartijos sutartį.¹⁶¹ Dauguma šių sutarčių užtikrina jau esamų investicijų apsaugą.

Vertėtų paminėti arbitražo tribunolo sprendimą *Saluka Investments BV vs The Czech Republic*¹⁶² byloje, kur buvo išaiškinta visapusės apsaugos užtikrinimo nuostata, kuri reiškia, kad šis standartas taikomas kuomet buvo įvykdytas pažeidimas nuosavybei. Paminėtina, kad priimančioji valstybė turi įrodyti, kad ėmėsi visų reikiamų atsargumo priemonių, siekdama užtikrinti investicijų apsaugą.¹⁶³ Kalbant apie dvišalių užsienio investicijų apsaugos sutarčių santykį su SESV, reikėtų paminėti, kad esant situacijai, kai ginčas kyla tarp valstybių, kurios buvo sudariusios dvišalę užsienio investicijų apsaugos sutartį, o vėliau tapo ES narėmis, taikoma

¹⁵⁶ Subedi, P. S. *International Investment Law reconciling policy and principle*. Oxford: Hart Publishing, 2008, p. 58.

¹⁵⁷ *Ibid.*

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 84.

¹⁵⁹ Sornarajah, M. *The International Law on Foreign Investment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p.215-216.

¹⁶⁰ *Ibid.*

¹⁶¹ Herrman, Ch.; Terhechte, P. J. *European Yearbook of International Economic Law 2010*. Berlin Heidelberg: Spnger-Verlag, 2010, p. 53-77.

¹⁶² *Saluka Investments BV (the Netherlands) v The Czech Republic (A Partial Award) of 2 March 2006: Permanent Court of Arbitration.*

¹⁶³ *Ibid.*, paras 483, 484.

ES teisė.¹⁶⁴ Pagal SESV 351 str. (ex 307 str.), valstybės narės turi pašalinti prieštaravimus tarp sutarčių, sudarytų iki stojimo į ES ir pačios SESV. Šioje vietoje galime paminėti sprendimą byloje *Komisija prieš Austriją*¹⁶⁵, kur buvo pripažinta kad valstybės turi panaikinti prieštaravimus, kylančius tarp susitarimų sudarytų iki stojimo į ES ir pačios SESV, kurios 351 str. užtikrina ankstesnių sutarčių pirmumą prieš vėlesnes sutartis.

Įdomu pastebėti, kad esant teisės normų kolizijai tarp sutarčių sudarytų tarp valstybių narių iki prisijungimo prie ES pagal SESV 351 str. turi būti taikoma ES teisė, kadangi pagal šią normą imperatyviai nurodoma, kad valstybės narės įsipareigoja pašalinti visus prieštaravimus ES teisei bei pripažįstamas ES teisės viršenybės principas, tačiau pagal tarptautinę teisę galioja principas *lex posterior derogat legi priori*, pagal kurį galėtų būti tokia situacija, kai kolizija kiltų tarp SESV ir kitos vėlesnės tarptautinės sutarties ir tokiu atveju kiltų klausimas kuri sutartis turi pirmenybę.¹⁶⁶

Kita keliama problema yra ES valstybių narių dvišalių užsienio investicijų apsaugos sutarčių, sudarytų su trečiosiomis šalimis, santykis su SESV sutartimi. SESV 351 str. numatytas reikalavimas, jog valstybės narės privalo užtikrinti, kad jų turimi tarptautiniai įsipareigojimai neprieštarauja SESV. Problema šioje vietoje kyla dėl to, kad investicijų apsaugos sutartyse nenumatomos išimtys iš laisvo kapitalo judėjimo nuostatų. Pagal SESV 66 str. (ex 59 str.) esant išimtinėms aplinkybėms Taryba gali imtis priemonių, ribojančių kapitalo judėjimą į trečiąsias šalis. Pagal SESV 64 str. (ex 57 str.) Taryba gali imtis priemonių, reglamentuojančių užsienio investicijas ir kapitalo judėjimą tarp ES ir trečiųjų šalių. Tarybai priėmus atitinkamas priemones pagal minėtus straipsnius kyla problema dėl SESV santykio su valstybių sudarytomis dvišalėmis užsienio investicijų apsaugos sutartimis, kadangi tokiu atveju valstybės privalėtų laikytis turimų įsipareigojimų pagal SESV, tačiau ši sutartis nesukuria pareigų trečiosioms šalims, ir valstybės narės bandytų pateisinti savo tarptautinių įsipareigojimų nesilaikymą, motyvuodamos turimais ES įsipareigojimais.¹⁶⁷ Valstybės narės negalėtų pateisinti tarptautinio įsipareigojimo nesilaikymo motyvuodamos ES normomis, kadangi pastarosios yra traktuojamos vidaus teisės

¹⁶⁴ *Eastern Sugar v. Czech Republic*, Partial award, 27 March 2007. Europos Komisija išreiškė poziciją, kad dvišalės investicijų apsaugos sutartys netaikomos kuomet susitariančios šalys tampa ES narėmis. Tokiu atveju ginčams kylantiems tarp valstybių narių yra taikomos ES teisės nuostatos. Tribunolas šioje byloje pripažino, kad ES teisė yra taikoma tokiu atveju kai dvišalės užsienio investicijų apsaugos sutartys atitinka ES sutartis nuostatas. Šiuo atveju pažymima tai, kad dauguma dvišalių užsienio investicijų sutarčių reguliuoja specifinius klausimus, kaip ekspropriacijos bei investicijų traktavimo, kurios neįeina į ES sutarties nuostatas. Todėl tribunolas pripažino, kad šiuo atveju taikytina dvišalė sutartis, o ne ES teisės nuostatos.

¹⁶⁵ Byla 205/06, *Komisija prieš Austriją* [2009] ETA I-01301, paras 42, 43,45.

¹⁶⁶ Klabbers, J. *Treaty conflict and the European Union*. New York: Cambridge University Press, 2009, p. 124.

¹⁶⁷ Šaltinytė, L. Europos Bendrijos kompetencija reglamentuojant užsienio investicijas: link daugiašalio susitarimo dėl užsienio investicijų apsaugos? *Jurisprudencija*. 2008, 1(103): 86–92.

dalimi.¹⁶⁸ Pagrindinė problema šiuo atveju kyla dėl to, kad dvišalės užsienio investicijos apsaugos sutarčių nuostatos nenumato išimties kapitalo judėjimui, o valstybės ne visuomet laikosi SESV 351 str. nuostatų, įpareigojančių užtikrinti, kad bus pašalinti egzistuojantys nesuderinamumai tarp SESV bei valstybių narių turimų įsipareigojimų pagal dvišales užsienio investicijų apsaugos sutartis.¹⁶⁹ Pažymėtina, kad tokios nuostatos įgyvendinimas tampa sudėtingas, kadangi dauguma dvišalių užsienio investicijų apsaugos sutarčių buvo sudaryta iki valstybių stojimo į ES, tai ypač pastebėtina naujoms valstybėms narėms prisijungus prie ES po 2004 m. plėtros etapo. Dvišalėse užsienio investicijų apsaugos sutartyse numatomas aukštesnis nuosavybės teisės apsaugos standartas nei pačioje SESV, dėl to galimai kyla prieštaravimų tarp šių sutarčių nuostatų.

3.1.3 Įmonės AB "Lietuvos dujos" reorganizavimo modelis ir galimi apribojimai

Lietuva pasirinko griežčiausią rinkos liberalizavimo energetikos sektoriuje modelį, visišką vertikalios integracijos bendrovių nuosavybės atskyrimą. Įgyvendinant direktyvos nuostatas buvo priimtos gamtinių dujų įstatymo pataisos, numačiusios, kad vykdoma gamtinių dujų perdavimo veikla turi būti atskirta nuo gamtinių dujų gavybos veiklos ir tiekimo veiklos, atskiriant perdavimo sistemas ir (arba) perdavimo sistemos operatoriaus nuosavybę nuo gavybos ir (arba) tiekimo veiklą vykdančių bendrovių.¹⁷⁰ Taigi pagal šį įstatymą yra numatyta imperatyvi nuostata atskirti nuosavybę. Taip pat į nacionalinį įstatymą yra perkelta nuostata, numatanti jog tokie atskyrimo reikalavimai taikomi tik įmonėms, tiekiančioms dujas ne mažiau kaip 100 000 vartotojų. Atkreiptinas dėmesys, kad veiklos atskyrimu yra siekiama įvesti konkurencingumą vertikalios integracijos įmonėse, kadangi jos iki šiol vykdo veiklą visuose segmentuose t.y. gamybos, perdavimo (magistraliniai tinklai), skirstymo veiklose. Kadangi tas pats subjektas kontroliuoja visus segmentus, tai jis nėra suinteresuotas konkurentų atsiradimu, ir šiuo atveju, pasak Komisijos, efektyviausias būdas, siekiant rinkoje konkurencingumo tai visiškas nuosavybės atskyrimo modelio taikymas. Tokiu atveju būtų efektyviai įgyvendinama trečiųjų šalių prieigos teisė, kuri iki šiol tėra teoriškai įmanoma, o vertikalios integracijos energetikos įmonės, siekdamos išvengti galimų konkurentų bei išlaikyti turimas monopolines teises, atsisako suteikti prieigą prie vamzdynų motyvuodamos vamzdynų perkrovomis.

¹⁶⁸ Šaltinytė, L., *supra note* 167.

¹⁶⁹ Byla 205/06, *Komisija prieš Austriją* [2009] ETA I-01301; Byla 249/06, *Komisija prieš Švediją* [2009] ETA I-01335; Byla 118/07, *Komisija prieš Suomiją* [2009] ETA I-10889.

¹⁷⁰ Lietuvos Respublikos Gamtinių dujų įstatymo pakeitimo įstatymas, *supra note* 143, 40 str.

Pagal minėto gamtinių dujų įstatymo nuostatas, vertikalios integracijos bendrovė AB „Lietuvos Dujos“ turės būti skaidoma ir pertvarkoma arba reorganizuojama. AB „Lietuvos dujos“ veikla apima gamtinių dujų pirkimą (importas) ir pardavimą klientams, perdavimo, skirstymo paslaugų teikimą, racionalų Lietuvos gamtinių dujų tiekimo infrastruktūros, kurios dauguma priklauso bendrovei, vystymą. AB „Lietuvos dujos“ iš viso eksploatuoja 1,9 tūkst. km magistralinių ir 8,1 tūkst. km skirstomųjų dujotiekių. Bendrovė dujas tiekia energetikos, pramonės, žemės ūkio įmonėms, smulkiojo komercinio sektoriaus vartotojams ir gyventojams, tranzitu gamtines dujas tiekia į Rusijos Federacijos Kaliningrado sritį.¹⁷¹ Reikėtų paminėti pagrindinius šios įmonės investuotojus, kuriais yra Vokietijos bendrovė „E.ON Ruhrgas International GmbH, turinti 38,9% akcijų, Rusijos įmonė OAO „Gazprom“, turinti 37,1% akcijų bei Lietuvos Respublikos Energetikos ministerija, turinti 17% akcijų dar 6,3 % bendrovės akcijų turi smulkūs investuotojai.¹⁷²

Gamtinių dujų įgyvendinimo įstatyme¹⁷³ yra numatyta veiklų atskyrimo tvarka, pagal kurią įmonė pati pasirenka pertvarkymo procedūrą vadovaudamasi to paties įstatymo 3 str. arba 4 str., kurie atitinkamai nustato įmonės pertvarkymo arba reorganizavimo procedūras. Taigi pagal 3 str. įstatymo reikalavimų dėl veiklos atskyrimo neatitinkančios įmonės turi pertvarkyti savo kontrolę per sandorius t.y. turto perleidimo, akcijų perleidimo, teisių suteikimo, akcininkų teisių perleidimo, akcininkų sutarties, įstatinio kapitalo didinimo ar mažinimo ar bet kokius kitus sandorius.¹⁷⁴ Šiuo būdu gali būti pertvarkoma pati įmonės teisinė forma.

Kitas įstatyme numatomas veiklų atskyrimo būdas įvardijamas 4 str., kuris numato reikalavimų neatitinkančių įmonių reorganizavimą, kuomet pateikiamos atitinkamo juridinio asmens reorganizavimo sąlygos Komisijai. Šiuo atveju įmonių reorganizavimo sąlygos turi užtikrinti naujai kuriamos akcinės bendrovės akcijų išdalijimą reorganizuojamos gamtinių dujų įmonės dalyviams pagal Lietuvos akcinių bendrovių įstatymą.¹⁷⁵ Pagal šį straipsnį numatyta įmonių pertvarkymo procedūra suponuoja situaciją, kuomet įmonės yra reorganizuojamos ir toliau skaidoma, siekiant užtikrinti įstatymo reikalavimo nuostatas. Kyla klausimas dėl paties įstatymo taikymo, kadangi šis reikalavimas taikomas tik toms vertikalios integracijos įmonėms, kurios aptarnauja daugiau nei 100 000 vartotojų. Šiuo atveju Lietuvoje yra veikianti viena tokia bendrovė, kuri aptarnauja minėtą kiekį vartotojų ir gali susidaryti išpūdis, jog tokia įstatymo

¹⁷¹ AB „Lietuvos dujos“ [interaktyvus]. Vilnius, 2011 [žiūrėta 2011-11-08]. < www.dujos.lt >.

¹⁷² AB „Lietuvos dujos“ akcininkų struktūra [interaktyvus] 2011, [žiūrėta 2011-11-08]

<<http://www.dujos.lt/index.php/investuotojams/akcininkai/607>>. Akcininkų duomenys yra pateikiami 2011 birželio 30d.

¹⁷³ Lietuvos Respublikos Gamtinių dujų įstatymo pakeitimo įstatymo įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*.2011, Nr. 87-4187.

¹⁷⁴ *Ibid.*, 3 str.

¹⁷⁵ *Ibid.*, 4 str.

nuostata yra diskriminacinio pobūdžio, kadangi įmonės, neturinčios atitinkamo kiekio aptarnaujamų vartotojų, neprivalo vykdyti veiklos atskyrimo reikalavimų, joms nėra taikomos minėtos veiklų atskyrimo nuostatos, tačiau tokios nuostatos taikymas, pagrįstas, kadangi pagrindinis siekis yra konkurencingumo skatinimas, bei rinkos liberalizavimas energetikos sektoriuje. Dažniausiai piktnaudžiauja dominuojančią padėtį rinkoje užimantys subjektai, todėl tokios nuostatos taikymas galėtų būti pateisinamas minėtais kriterijais.

Pagal minėtą gamtinių dujų įgyvendinimo įstatymą įmonėms, neįgyvendinusioms veiklų atskyrimo reikalavimų, yra taikomos nuobaudos, kurios gali siekti iki 10 % įmonės metinių pajamų¹⁷⁶. Panagrinėkime pačią situaciją dėl baudos skyrimo. Sakykime, jei įmonė iki nurodytos datos neįgyvendina veiklų atskyrimo reikalavimų, ir tokiu atveju Komisija taiko tai įmonei sankciją, kuri gali būti iki 10 % įmonės metinių pajamų¹⁷⁷, tačiau kyla klausimas, kas nutinka tokiu atveju, kuomet įmonė gavusi baudą ir toliau neįgyvendina įstatymo reikalavimų reikalaujančių atskirti vertikalios integracijos bendroves. Esant tęstiniam pažeidimui kyla klausimas, ar tokiu atveju Komisija galėtų skirti tai bendrovei baudą, ar minėta bendrovė veiktų toliau, neįgyvendinusi veiklos atskyrimo reikalavimų. Nagrinėjant šią situaciją galime paminėti tai, kad du kartus nėra baudžiama už tą patį pažeidimą, kadangi šiuo atveju įmonė jau vieną kartą yra gavusi baudą ir nevykdo įstatymų reikalavimų atskirti veiklas, tokiu atveju abejotina ar Komisija galėtų skirti pakartotinę baudą už tą patį pažeidimą.

Gamtinių dujų įstatymo 28 straipsnis reglamentuoja perdavimo sistemos operatoriaus paskyrimą ir šio straipsnio 7 dalyje yra numatytos atitinkamos sankcijos, kurias taiko Komisija, t.y. jau minėtas baudos skyrimas arba gali laikinai apriboti tas asmens ar asmenų teises, kurios pažeidžia veiklų atskyrimo reikalavimus pagal šį įstatymą, taip pat Komisija gali įpareigoti pašalinti pažeidimus per protingą terminą. Taip pat yra numatyta, kad per protingą laikotarpį nepašalinus pažeidimų, komisija pradeda naujo operatoriaus licencijavimo ir paskyrimo procedūrą.¹⁷⁸

Pagal ECS nuostatas Lietuva yra įsipareigojusi taikyti investicijų apsaugos režimą. ECS 10 str. yra numatoma, kad susitariančiosios šalys turi skatinti bei kurti palankias sąlygas susitariančiųjų šalių investorių daromoms investicijoms, tos investicijos jokia būdu neturi būti traktuojamos mažiau palankiai negu to reikalauja tarptautinė teisė bei ECS įsipareigojimai. Sutarties šalys turi stengtis, kad jų teritorijoje užsienio investicijoms nebūtų taikomos diskriminacinės priemonės, kitaip sakant valstybė turi imtis aktyvių veiksmų, siekdama užtikrinti investicijoms nediskriminacinį režimą, tačiau galimi atvejai, kuomet tai nepriklauso nuo

¹⁷⁶ Lietuvos Respublikos Gamtinių dujų įstatymo pakeitimo įstatymo įgyvendinimo įstatymas, *supra note* 173, 5 str.

¹⁷⁷ *Ibid.*

¹⁷⁸ Lietuvos Respublikos Gamtinių dujų įstatymo pakeitimo įstatymas, *supra note* 143, 28 str.

valstybės valios.¹⁷⁹ Šioje sutartyje įtvirtinami nacionalinis bei palankiausias trečiosios šalies režimai investicijų atžvilgiu. Pagal ECS susitariančios šalys turi palaipsniui sumažinti esamus suvaržymus, kurie kenkia susitariančių šalių investitoriams.

Vertėtų atkreipti dėmesį Rusijos situaciją ECS kontekste, kadangi, kyla klausimas ar Rusija galėtų remtis šia sutartimi, siekdama ginčyti atitinkamų ECS nuostatų nesilaikymą. ECS 45 str. yra įtvirtinta laikino sutarties taikymo nuostata, kuri numato, jog kiekviena pasirašiusioji šalis sutinka laikinai taikyti šią sutartį tol kol ji įsigalios. Mūsų nagrinėjamu atveju yra aktuali laikino taikymo nuostata bei taikymo sąlygos Rusijos atžvilgiu. Galime paminėti arbitražo tribunolo sprendimą *Yukos* byloje, kurioje buvo išaiškintas minėtas klausimas dėl laikino taikymo nuostatų Rusijos teritorijoje esančioms investicijoms. Pagal ECS 45 str. 2d. bet kuri pasirašančioji šalis gali padaryti depozitariui pareiškimą, kad nesutinka su laikinu sutarties taikymu. Tokiu atveju įsipareigojimas dėl laikino taikymo nebetaikomas tai šaliai.¹⁸⁰ Taigi Rusija nėra pateikusi depozitarui minėto pareiškimo dėl laikino sutarties taikymo atsisakymo. Apskritai šioje byloje Rusija ginčija ECS taikymą jos atžvilgiu ir ginčų sprendimą pagal minėtą sutartį bei atitinkamų sprendimų privalomumą jai.¹⁸¹ Ieškovo pozicija šioje byloje buvo tokia, kad Rusija negali ginčyti laikino taikymo nuostatų jos atžvilgiu, pagrįsdama ECS 45 str. 2d. nuostatomis, kadangi nėra pateikusi atitinkamos deklaracijos dėl laikino taikymo nuostatų netaikymo jos atžvilgiu.¹⁸² Ieškovo nuomone, šioje byloje nėra pagrindo ECS V skyriaus nuostatų, reglamentuojančių ginčų sprendimą, netaikymui. Tribunolas išaiškino, kuomet nėra padarytas atitinkamas pareiškimas pagal ECS 45 str. 2d., tai nėra pagrindo netaikyti šio straipsnio 1d. nuostatų Rusijos atžvilgiu.¹⁸³ Įdomu, tai, kad Rusija šioje byloje ginčijo ECS taikymą jos atžvilgiu, motyvuodama tuo, kad ji pateikė atsisakymą sudaryti šią sutartį ir pateikė depozitarui tokį atsisakymą, bei tvirtino, kad ginčo sprendimas arbitraže, neįpareigojantis. Tačiau ar esant situacijai kai Rusija norėtų ginčyti šalies įsipareigojimus pagal ECS jos atžvilgiu, nepakeistų savo pozicijos dėl ECS taikymo, lieka atviru klausimu.

Mūsų nagrinėjamu atveju įmonė AB „Lietuvos dujos“ pagal dujų įstatymą bei dujų įgyvendinimo įstatymo nuostatas turi pasirinkti vieną iš dviejų variantų arba įmonės pertvarkymo arba reorganizavimo. Šiuo metu ši bendrovė veikia kaip vertikalčiai integruota įmonė ir jos veikla apima perdavimą (magistraliniais dujotiekiais perduodamas dujas), paskirstymą, tiekimą (pirkimą ir pardavimą). Vertikalios integracijos bendrovių problema yra mažas suinteresuotumas

¹⁷⁹ Šaltinytė, L. Užsienio investicijų apsauga energetikos sektoriuje: teisės aiškinimo ir taikymo problemos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 68.

¹⁸⁰ Energetikos Chartijos sutartis. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 66-1912, 45 str.(1), (2).

¹⁸¹ *Yukos*, *supra note* 148, para 248.

¹⁸² *Ibid.*

¹⁸³ *Ibid.*, para 249.

naujų konkurentų įsileidimu į rinką, kadangi tokios bendrovės, veikdamos visuose verslo segmentuose yra suinteresuotos gauti kuo didesnę pelną, o nauja bendrovė, siekdama patekti į rinką, susiduria su įvairiomis problemomis, dažniausiai vertikalios integracijos bendrovės, siekdamos užkirsti kelią naujų konkurentų patekimui į rinką, atsisakymą suteikti prieigą prie vamzdynų tinklų motyvuoja nepakankamais vamzdynų pajėgumais bei ilgalaikėmis tiekimo sutartimis, pagal kurias yra numatytas įsipareigojimas tiekti atitinkamą kiekį dujų. Pažymėtina, kad ilgalaikiai kontraktai su dujų tiekėjų bendrovėmis turi būti peržiūrimi, siekiant prisitaikyti prie rinkos sąlygų, bei užtikrinti efektyvesnę aprūpinimą energijos ištekliais ir garantuoti optimalias kainas vartotojams. Deja, dažniausiai susidaro situacija, kuomet tinklų savininkai suranda argumentų (dažniausiai nepakankami tinklų pajėgumai, bei per didelė perkrovos tikimybė) ir atsisako suteikti vamzdynų prieigos teises trečiosioms šalims. Šioje vietoje yra suprantama Europos Komisijos pozicija dėl preferencijos suteikimo vertikalios integracijos bendrovių visiškai nuosavybės atskyrimui, kadangi tokiu atveju ta pati įmonė būtų skaidoma ir susidarytų konkurencinės sąlygos į rinką patekti naujiems ūkio subjektams. AB „Lietuvos Dujų“ atveju būtų skaidoma bendrovė galimai ją reorganizuojant ir atitinkamai atsiskaičius su investuotojais, suformuojamos atskiros bendrovės, kurios užsiimtų perdavimo bei skirstymo veikla. Tokiu atveju nebeliktų bendrovės monopolio dujų rinkoje ir perdavimo veiklą vykdanči bendrovė būtų suinteresuota naujų investicijų atsiradimu bei naujų ūkio subjektų patekimu į rinką, kadangi tokiu atveju bus padidintas įmonės pelnas. Tampa ne tik teoriškai, bet ir praktiškai įgyvendinama trečiųjų šalių prieigos prie dujotiekio teisė, taip užtikrinant vidaus rinkos sukūrimą bei konkurencijos padidinimą.

Nevertėtų pamiršti Lietuvos įsipareigojimų pagal dvišales užsienio investicijų apsaugos sutartis bei Energetikos Chartiją, kurių nuostatos įpareigoja valstybes taikyti investicijų apsaugos režimą užsienio investicijoms. Nagrinėjamu atveju vertėtų atkreipti dėmesį į Lietuvos įsipareigojimus pagal investicijų apsaugos sutartis ir galimus apribojimus, pasirinkti visišką vertikalios integracijos bendrovių nuosavybės atskyrimą. Kadangi bendrovės AB „Lietuvos dujos“ akcininkai yra užsienio investuotojai, Lietuva šiuo atveju turi mažiausiai akcijų, t.y. 17%. Pagrįstai kyla klausimas ar Lietuva galėjo laisvai taikyti patį griežčiausią rinkos liberalizavimo modelį, t.y. visišką nuosavybės atskyrimą nevaržydama teisėtų užsienio investuotojų teisių. Šiuo atveju pagal dujų įstatymą yra numatomas įsipareigojimas vertikalios integracijos įmonėms taikyti visišką nuosavybės atskyrimą. Kyla abejonių, ar tokiu būdu neribojamas laisvas kapitalo judėjimas ES, ar nepažeidžiami teisėti užsienio investuotojo interesai pagal dvišales užsienio investicijų apsaugos sutartis. Kadangi reorganizavus bendrovę ir galimai suformavus atskiras įmones, užsiimančias tik perdavimo veikla ir atskirai tik skirstymo veikla, susidarytų situacija,

jog iki šiol veikusi visuose ūkio segmentuose, veikla yra apribojama tik viename segmente, t.y. paliekant jai tik skirstymo veiklą, arba perdavimo veiklą. Į šiuos klausimus galėsime atsakyti išnagrinėję arbitražų tribunolų praktiką užsienio investicijų apsaugos srityje.

3.1.4 Netiesioginės ekspropriacijos analizė arbitražų tribunolų jurisprudencijoje

Kalbant apie užsienio investicijų apsaugą vertėtų aptarti taikomus principus. Palankiausio nacionalinio traktavimo principas reiškia, kad sudaromos sąlygos užsienio investicijas traktuoti kuo palankiau, kiek įmanoma labiau sumažinti diskriminacijos pasireiškimo tikimybę, pagal šį principą užsienio investuotojas turi būti traktuojamas taip pat kaip ir vietinis ūkio subjektas, kitaip sakant, kad nebūtų diskriminacijos tarp investorių.¹⁸⁴ Apsaugos nuo ekspropriacijos užtikrinimo principas suponuoja tai, kad valstybė įsipareigoja apsaugoti užsienio investicijas nuo neteisėtų bei nepagrįstų nusavinimų.¹⁸⁵ Yra išskiriama tiesioginė bei netiesioginė ekspropriacijos formos. Pripažinus ekspropriaciją, turi būti tinkamai atlyginama investoriui.

Tiesioginė ekspropriacija pasireiškia tuomet, kai valstybė paima investoriaus nuosavybę savo poreikiams už ją tinkamai neatlyginusi. Šios ekspropriacijos formos pastaruoju metu tampa vis retesnės. Tuo tarpu kalbant apie netiesioginę ekspropriaciją yra išskiriamos kelios formos. Netiesioginė ekspropriacija gali pasireikšti tuomet, kai nėra tiesiogiai prarandama nuosavybė, tačiau gali būti prarandamas jos tiesioginis valdymas arba kai nuvertinamos akcijos.¹⁸⁶ Visuotinai pripažįstama kad ekspropriacija yra teisėta ir pagrįsta, jei atitinka šias sąlygas: atitinkama priemonė turi būti pateisinama visuomenės poreikiais, taip pat atitinkama priemonė neturi būti savavališka ir diskriminacine plačiąja prasme. Kai kuriose sutartyse yra numatytas reikalavimas, kad ekspropriacija būtų vykdoma pagal tinkamą procesą, tai reiškia, kad šis veiksmas turi atitikti tarptautinės paprotinės teisės normas bei teisingą ir nešališką procesą.¹⁸⁷ Galiausiai turi būti tinkamai atlyginama už nuosavybės ekspropriaciją.¹⁸⁸ Tinkamas atlyginimas yra suprantamas kaip atlygis rinkos verte.

Analizuojant netiesioginės ekspropriacijos sąvoką, galime pažymėti, kad investoriaus statusas formaliai dažnai lieka nepakitęs, tačiau jam atimama galimybė naudotis bei disponuoti

¹⁸⁴ *Yukos, supra note 148, para 71.*

¹⁸⁵ *Ibid.*, para 74.

¹⁸⁶ Konoplyanik, A.; Walde, T., *supra note 146, p. 422.*

¹⁸⁷ Dolzer, R.; Schreuer, Ch. *Principles of International Investment Law*. New York: Oxford University Press Inc., 2008, p. 91.

¹⁸⁸ *Ibid.*

savo investicijomis.¹⁸⁹ Valstybė dažnai neigia netiesioginės ekspropriacijos egzistavimą ir net neketina mokėti kompensacijų investoriams.

Kai kurie autoriai investicijų sutartis išskiria kaip globalios konstitucinės teisės standartus, kadangi valstybė pati apriboja savo teises tam tikroje teritorijoje, įsipareigodama už ekspropriaciją tinkamai atlyginti.¹⁹⁰ Įsipareigodama sumokėti kompensaciją už investicijų nusavinimą valstybė tarsi pati apriboja savo galias. Ekspropriacijos kontekste iškeliamas konstitucingumo klausimas, nes normos, reguliuojančios ekspropriacijos klausimus nustato santykį tarp nuosavybės teisių ir valstybės turimų galių reguliuojant šias normas.¹⁹¹

Pagal investicijų teisę ekspropriacijos sąlyga numato pareigą valstybei atlyginti investoriui už ekspropriaciją, net jei ji būtų pateisinama viešuoju interesu.¹⁹² Išskiriama, kad norint atitinkamus valstybės veiksmus traktuoti kaip ekspropriaciją, turi būti nustatytas valstybės interesas eksproprijuoti nuosavybę.¹⁹³

Galime paminėti, kad *Tippetts* byloje tribunolas teigė, jog valstybės tikslas eksproprijuoti nuosavybę yra mažiau svarbus už patį veiksma bei realų poveikį investuotojui.¹⁹⁴ Šioje byloje tribunolas taip pat pažymėjo, kad pačių veikslių forma yra mažiau svarbi negu realus poveikis, vertinant ar buvo ekspropriacija užsienio investuotojo atžvilgiu.¹⁹⁵ Panašiai buvo konstatuota ir *Tecmed* byloje, kur pažymima, kad vertinant ekspropriacijos faktą valstybės ketinimai yra mažiau svarbūs nei realus poveikis, taip pat nusavinimo forma neturi įtakos vertinant patį faktą.¹⁹⁶ Galime paminėti, kad ekspropriacijai pripažinti neturi reikšmės tai, ar pats faktas atliktas formaliai priimant teisės aktą ar formalaus teisės akto nebuvo, tačiau nuosavybė buvo nusavinta *de facto*.¹⁹⁷ Vertėtų paminėti sprendimą *Thunderbird* byloje, kurioje tribunolas pateikė teisėtų lūkesčių sąvokos išaiškinimą.

Kalbant apie esminius netiesioginės ekspropriacijos elementus, reiktų paminėti, kad tribunolai kiekvienu atveju vertina konkrečias aplinkybes, užuot vertinę pagal abstrakčius teisės principus.¹⁹⁸ Siekiant nustatyti patį ekspropriacijos faktą, neužtenka konstatuoti tik nuosavybės teisės pažeidimo, reikia nustatyti ar įmonė neteko pagrindinės savo bendrovės kontrolės teisių ar jos vertės. Dažnai sunkumų iškyla nustatinėjant sudarytas kliūtis, investoriui disponuoti savo

¹⁸⁹ Dolzer, R.; Schreuer, Ch., *supra note* 187, p. 92.

¹⁹⁰ Montt, S. *State Liability in Investment Treaty Arbitration Global Constitutional and Administrative Law in the BIT Generation*. Oxford : Hart Publishing, 2009, p. 237.

¹⁹¹ *Ibid.*

¹⁹² *Ibid.*, p. 254.

¹⁹³ *Tecnicas Medioambientales Tecmed v Mexico ICSID Case N ARB (AF)/00/2(Grigera, Fernandez, Bernal)*, Award (29 May 2003), para 114.

¹⁹⁴ *Tippetts , Abbott, McCarthy, Stratton v TAMS-AFFA Consulting Engineers of Iran, 6 Iran –US CTR*

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ *Tecmed v Mexico ICSID Case No. ARB (AF)/00/2, Award, 29 May 2003*

¹⁹⁷ Muchlinski, P.; Ortino, F.; Schreuer, Ch., *supra note* 10, p. 446.

¹⁹⁸ *Ibid.*, p. 438.

nuosavybės teise.¹⁹⁹ Teorijoje yra išskiriami tokie ekspropriacijos elementai: nuosavybės teisių pažeidimo intensyvumas, priemonės, kurių imamasi neturi suteikti naudos valstybei, poveikis investoriui, teisėtumas, skaidrumas bei nuoseklumas, investoriaus teisėtų lūkesčių apsauga, proporcingumas, diskriminacijos sąlyga.²⁰⁰

Kalbant apie pirmąjį kriterijų, vertėtų išskirti tai, kad yra reikalaujama esminio kontrolės arba turto vertės praradimo arba pakankamo ekonominio poveikio. Sunkumų kyla identifikuojant atitinkamą pažeidimo lygį.²⁰¹ Galime paminėti *Revere Copper* bylą, kurioje arbitražo tribunolas konstatavo patį ekspropriacijos faktą, identifikuodamas poveikį, kurį patyrė bendrovė, ir nustatė atitinkamą dalį kontrolės, kurią prarado.²⁰² Pagal šią bylą tribunolas konstatavo ekspropriacijos faktą, esant situacijai, kuomet realaus fizinio poveikio turto nusavinimui nebuvo, tačiau buvo prarasta didelė dalis turto valdymo.

Galime paminėti kitą bylą, kurioje tribunolas konstatavo ekspropriacijai pripažinti reikalingą nusavinimo lygį. *Pope Talbot* byloje tribunolas pažymėjo, kad ne visais atvejais yra aišku kiek nuosavybės teisė yra pažeidžiama ir tinkamas kriterijus įvertinti nusavinimo laipsnį būtų paties savininko turimas turto kontrolės laipsnis. Literatūroje netiesioginės ekspropriacijos sąvoka apibrėžiama ne tik kaip fizinis nuosavybės paėmimas, tačiau ši sąvoka buvo traktuojama plačiau t.y. kaip nepagrįstas pažeidimas, naudojimas, valdymas, disponavimas nuosavybe taip sumažinant galimybe šiomis teisėmis naudotis teisėtam nuosavybės savininkui.²⁰³ Pažymima, kad minėti veiksniai, jei jie atsirado dėl valstybės vykdomos mokesčių pertvarkos, valiutos kurso pokyčių, įgaliotų valstybės institucijų veiksmų, kurių buvo imamasi siekiant užtikrinti valstybėje viešąją tvarką nėra laikomi neteisėtais ar prilyginamais ekspropriacijai.²⁰⁴

Kitas kriterijus yra, kad taikomos priemonės neturi duoti naudos valstybei. Šioje vietoje galime paminėti Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimą *James* byloje, kurioje teismas konstatavo, jog nuosavybės teisės pažeidimas galimas ir tuo atveju kai neatsiranda tiesioginė nauda valstybei, tačiau ji kyla tretiesiems asmenims.²⁰⁵ Teismas šioje byloje taip pat pažymėjo tai, kad nuosavybės paėmimas įgyvendinant teisėtus socialinius, ekonominius ar kitų sričių standartus gali būti pripažintas kaip turintis viešojo intereso pobūdį net ir tuo atveju kai pati

¹⁹⁹ Muchlinski, P.; Ortino, F.; Schreuer, Ch., *supra* note 10, p. 439.

²⁰⁰ *Ibid.*, p. 448.

²⁰¹ *Ibid.*, p. 439.

²⁰² *Matter of Revere Copper and Bras Inc v Overseas Private Investment Corporation*, Award, 24 August 1978 ,56 ILR 258,271.

²⁰³ Sohn, B. L.; Baxter, R. R. *Harvard Draft Convention on the International Responsibility of States for Injuries to Aliens*. Cambridge: HLS, 1961.

²⁰⁴ *Ibid.*

²⁰⁵ *James v United Kingdom*, European Human Rights Reports 123-64 (1986), Judgement of 21 February 1986, Ser A No. 98.

bendruomenė negauna tiesioginės naudos iš tos nuosavybės.²⁰⁶

Apskritai valstybė gali taikyti įvairias priemones, prilyginamas ekspropriacijai ar nacionalizavimui, tačiau *de jure* nevykdo paties ekspropriacijos veiksmo. Tokie veiksmai gali būti vertinami kaip netiesioginė, laipsninė ar *de facto* ekspropriacija.²⁰⁷ Šių sąvokų praktinė reikšmė yra atskleidžiama plačioje tribunolų praktikoje. Pati sąvoka yra plėtojama tribunolų jurisprudencijoje. Literatūroje bei tribunolų praktikoje yra išskiriamas poveikio investoriui kriterijus, siekiant nustatyti ar buvo ekspropriacijos faktas ar ne. Šiuo atveju daugiausia dėmesio yra sutelkiama į vyriausybės veikslių poveikį investicijoms nei į jos ketinimus ar siekius. Kitaip sakant vertinamas jau realus padarytas poveikis investicijoms. Kaip pažymėjo tribunolas *Tippets* byloje, pats ketinimas atlikti tam tikrus veiksmus, turėsiančius įtakos užsienio investicijoms nesudaro esminio vertinimo kriterijaus, tribunolai atsižvelgia į jau atliktus realius veiksmus, kurie turėjo įtakos užsienio investicijoms.²⁰⁸ Tribunolai tokiose situacijose parastai taiko vadinamąją “*sole-effect*” doktriną, kuri reiškia, kad konkrečioje situacijoje yra vertinamas pats poveikis investicijoms, o ne valstybės ketinimai atlikti tam tikrus veiksmus, turėsiančius poveikį investoriui ar pačioms investicijoms. Tokią praktiką tribunolai taikė *Metalclad* bei *Tippets* bylose. Tribunolo sprendime *Metalclad* byloje, kur buvo nagrinėjamas klausimas dėl ekspropriacijos investoriaus atžvilgiu, priėmus teisės aktą, užtikrinantį aplinkosauginius reikalavimus, pats teisės akto priėmimas nebuvo pripažintas prielaida ekspropriacijai, kadangi tribunolas pripažino, jog siekiant nustatyti ekspropriaciją reikia vertinti ne tik patį teisės aktą, kuris užtikrina aplinkosauginius reikalavimus, tačiau reikia vertinti tai, ar šiuo teisės aktu buvo daromas konkretus poveikis užsienio investicijoms, taip pat turi būti identifikuojamas konkretus valstybės siekis tokiomis taikomomis priemonėmis. *Metalclad* byloje tribunolas, nagrinėdamas ekspropriacijos faktą, taikė vadinamąją “*sole-effect*” doktriną.

Vertinant netiesioginės ekspropriacijos faktą, reikėtų nagrinėti teisėtų lūkesčių kriterijų. Nagrinėjant šį klausimą galime atkreipti dėmesį į *Tecmed*²⁰⁹ bylą, kurioje tribunolas konstatavo, jog užsienio investuotojas pagrįstai tikisi susigrąžinti per ilgesnį laikotarpį savo patirtas investicijas. Pasak tribunolo, teisėti lūkesčiai turėtų būti vertinami kaip pagrįsti tarptautinės teisės sutarčių kontekste tuomet, kai valstybė pažeidžia savo įsipareigojimus pagal dvišales ar daugiašales investicijų apsaugos sutartis.²¹⁰ Teisėtų lūkesčių kriterijus buvo išaiškintas *Saluka* byloje, kurioje tribunolas teigė, jog norint konstatuoti teisėtų lūkesčių pažeidimo faktą neužtenka

²⁰⁶ *James, supra note 205, para. 45*

²⁰⁷ Dolzer, R.; Stevens, M. *Bilateral Investment Treaties*. Hague: Kluwer Law, 1995, p. 99.

²⁰⁸ Konoplyanik, A.; Walde, T., *supra note 137, p. 444*.

²⁰⁹ *Tecnicas Medioambientales Tecmed SA, supra note 193, paras 149*.

²¹⁰ *Ibid.*, para 150.

vadovautis tik subjektyviais investorių svarstymais ar argumentais. Jie turi būti objektyviai pagrįsti, negali būti vienašališkai teigtini tik investoriaus.²¹¹ Kuomet valstybė leidžia užsienio subjektui investuoti jos teritorijoje, o vėliau ji atlieka veiksmus, trukdančius užsienio investuotojui tinkamai naudotis savo teisėmis, tuomet pastarasis gali ginčyti tokius valstybės veiksmus kaip neteisėtą ekspropriaciją, pažeidžiant investoriaus teisėtus lūkesčius.²¹² Kuomet valstybė leidžia subjektui investuoti jos teritorijoje, t.y. sudaro atitinkamą sutartį (daugiau pasitaiko mokesčių srities ar kitų stabilizuojančių nuostatų aspektu), vėliau jos atsisako, situacija traktuotina kaip netiesioginis nuosavybės ekspropriacijos aktas.²¹³ Vertinant tarptautinės teisės aspektu teisėtų lūkesčių klausimas yra pagrįstas tuo metu kai investorius šiuos savo lūkesčius pagrindžia objektyviais kriterijais. Taip pat galime atkreipti dėmesį į tai, kad kai kuriuose tribunolų sprendimuose pateikiama ir kita ekspropriacijos vertinimo situacija. Kaip pavyzdį galime pateikti jau minėtą *Saluka Investments* bylą, kurioje tribunolas teigė, kad pagal tarptautinę investicijų teisę valstybės nėra įpareigos mokėti kompensaciją investoriui, kuomet ji naudojasi suteiktomis galiomis ir priima atitinkamą nediskriminacinį, geros valios teisės aktą, kuris yra visuotinai taikomas.²¹⁴ Vadovaujantis Europos Žmogaus teisių Chartija suformuluotas priešingas požiūris, kad neužtenka tik paties fakto jog pats teisės aktas yra priimtas teisėtai, dar čia veikia vadinamasis proporcingumo testas.

Arbitražo tribunolai labai įvairiai vertina netiesioginės ekspropriacijos faktus. Dažniausiai pasitaiko atvejų, kuomet nacionalinėmis įstatymo nuostatomis sukuriama tokia situacija, kai užsienio investuotojui tampa nepalanku naudotis savo turima nuosavybe ir ji pereina valstybės naudai, taip pat gali būti sudaromos situacijos, kuomet uždedama atitinkama mokesčių našta ir tokiu būdu vėlgi bendrovei veiklos vykdymas gali tapti nuostolingas. Vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad kiekvienu atveju nustatant patį ekspropriacijos faktą arbitražų tribunolai analizuoja konkrečią situaciją, o ne tik remiasi formaliais kriterijais, numatančiais galimą ekspropriacijos buvimą. Apskritai kaip teigiama OECD pateiktoje analizėje dėl netiesioginės ekspropriacijos,²¹⁵ išskiriami tokie pagrindiniai ekspropriacijos vertinimo kriterijai:

- Nuosavybės teisių pažeidimo laipsnis.
- Vyriausybės taikomų priemonių vertinimas t.y. tikslas ir bendras siekis.
- Taikomos priemonės sąveika su investuotojo pagrįsta investicijų grąža.

²¹¹ *Saluka Investments BV, supra note 162*, para 304.

²¹² Khatiwada, A. Indirect Expropriation of Foreign Investment.[interaktyvus]. 2008, [žiūrėta 2011-08-09]. <http://www.ksl.edu.np/cpanel/pics/indirect_expropriation_apurba.pdf>.

²¹³ *Ibid.*, p. 12.

²¹⁴ *Saluka Investments BV, op. cit.* 211, para 255.

²¹⁵ OECD “Indirect expropriation” and the “Right to Regulate” in International Investment Law. *Working paper on International Investment*. 2004, 4:1-22.

Nagrinėjant nuosavybės teisių pažeidimo laipsnį, paminėtina, kad vertinamos atitinkamos valstybių taikomos priemonės, turinčios esminį ekonominį poveikį investuotojo teisėms. Tokia išvada buvo padaryta Arbitražo tribunolo sprendime *Starrett Housing v. Iran* byloje²¹⁶, kurioje buvo pripažinta netiesioginė ekspropriacija kuomet valstybė paskiria atitinkamus atstovus toje bendrovėje ir jos teisėti atstovai netenka bendrovės valdymo teisių, tokiu atveju Irano valstybės taikoma priemonė buvo pripažinta netiesioginės ekspropriacijos priemone Amerikos investuotojų atžvilgiu.²¹⁷ Minėtos priemonės taikymas sudaro situaciją, kuomet oficialiai bendrovės valdymas lieka jos valdybos narių dispozicijoje, tai reiškia bendrovė nėra nei pertvarkoma nei reorganizuojama, tačiau valstybei imperatyviai paskyrus atitinkamus valdymo organus, pati bendrovė netenka savo turėtų valdymo teisių, kadangi esminiai sprendimai yra priimami to paskirto bendrovės atstovo²¹⁸. Kitas labai panašus sprendimas buvo priimtas *Tippetts* byloje, kurioje laikinų bendrovės valdymo organų paskyrimas suponavo netiesioginės ekspropriacijos faktą, kadangi valstybės paskirti valdytojai išrašydavo čekius, taip pat priiminėjo bendrovės vardu reikšmingus sprendimus, nesikonsultuodami su bendrovės valdymo organais.²¹⁹ Pripažįstant patį ekspropriacijos faktą, nėra reikalaujama faktinio bendrovės nuosavybės teisės perėmimo, gali užtekti ir jos kontroliavimo, paskiriant atitinkamus atstovus, kaip ir buvo padaryta *Tippetts* bylos atveju.²²⁰ Taip pat galime paminėti *Pope & Talbot* byloje tribunolo pateiktą išvadą, jog nebuvo netiesioginės ekspropriacijos fakto, susiklosčius situacijai, kuomet valstybė nustatė atitinkamas eksporto kvotas, ir dėl to sumažėjo bendrovės pelnas. Tribunolas pažymėjo, kad turi būti nustatytas reikšmingas nuosavybės teisių pažeidimo laipsnis, norint konstatuoti ekspropriacijos faktą.²²¹

Pažymėtina, kad vertinant, ar buvo netiesioginė ekspropriacija, ar taikoma priemonė yra tolygi ekspropriacijai, tribunolų praktikoje analizuojami įvairūs kriterijai. Pirmiausia siekiama išanalizuoti, kokia žala buvo padaryta, ir pažeidimo lygis. Tai reiškia kiek buvo pažeistos turimos nuosavybės teisės ir turi būti vertinama, ar savininkas galėjo jomis tinkamai naudotis.²²² Teisės pažeidimas gali būti laikinas arba nuolatinis.²²³ Kaip tribunolas pažymėjo *Metalclad*

²¹⁶ *Starrett Housing Corp. v. Iran*, 19 December 1983, 4 Iran –US CTR 122

²¹⁷ *Ibid.*

²¹⁸ *Ibid.*, p.154.

²¹⁹ *Tippetts, Abbott, McCarthy, Stratton v. TAMS-AFFA Consulting Engineers of Iran*, 22 June 1984, 6 Iran – US CTR 219.

²²⁰ *Ibid.*, para. 225.

²²¹ *Ibid.*

²²² Schreuer H. Ch. The Concept of Expropriation under ECT and other Investment Protection Treaties. *Transnational Dispute Management*. 2005, 2(3): 108-159.

²²³ *Ibid.*, p. 145.

byloje, pažeidimas pagal NAFTA²²⁴ susitarimą apima ne tik tiesioginius veiksmus, turinčius įtakos nuosavybės traktavimui, bet ir poveikį siekiamam ekonominės naudos gavimui, t.y. netiesioginį poveikį nuosavybei.²²⁵ Kitaip sakant ekspropriacija pagal NAFTA yra pripažįstamas ne tik tiesiogiai nusavinti nuosavybės atvejai, kuomet nuosavybė paimama valstybės interesais, tačiau ir tie atvejai, kuomet poveikis pasireiškia tiesiogiai nenusavinant, tačiau sukeliant žymų ekonominį poveikį atitinkamai įmonei.²²⁶ Kaip pažymi profesorius Dolzer, žvelgiant į pastarojo laikmečio tribunolų jurisprudencijos tendencijas, pastebėtina, kad jie daugiau dėmesio skiria analizuodami patį poveikį investoriui, o ne atitinkamus valstybės tikslus, kaip būdavo senesnėje tribunolų praktikoje.²²⁷

Tarptautinė teisė numato, kad ekspropriacija yra ne tik tuomet kai fiziškai paimama nuosavybė, kitaip tariant kai ji nusavinama, tačiau ir tuomet, kai nuosavybės turėtojas negali naudotis savo turimomis sutartinėmis teisėmis. Tokie atvejai, kuomet ne tiek fiziškai paveikiamas turtas, jį nusavinant, tačiau galimi *de facto* apribojimai gali būti laikomi veiksmiais prilyginamais ekspropriacijai.²²⁸ Apskritai ekspropriacija yra konstatuojama ne tik esant tiesioginiam nuosavybės paėmimui, tačiau taip pat ekspropriacija pripažįstami ir tie atvejai, kuomet yra apribojamos investuotojo ekonominės teisės, reikalingos jam plėtoti savo verslą, vykdant ekonominę veiklą.²²⁹

Reikėtų atskirti situaciją, kuomet valstybė taiko reguliacines priemones, ir priemones prilyginamas ekspropriacijai. Tokiu atveju galima taikyti vadinamąjį kiekybinį testą (angl. quantitative test), pagal jį nustatomas taikomos priemonės griežtumas, bei kitą tikslo testą (angl. purpose oriented test), kai vertinamas pats siekis eksproprijuoti nuosavybę.²³⁰ Kiekvienu atveju nagrinėjama, ar konkreti valstybės taikoma priemonė yra teisėta ir adekvati, ar atitinkamai riboja investuotojų teises. Tokiu atveju privalo būti tinkamai atlyginama. Į ekspropriacijos sąvoką patenka ne tik nekilnojamasis turtas, bet ir kitos ekonominės teisės.²³¹

²²⁴ North American Free Trade Agreement, concluded 1992-12-17, entered into force 1994 01-01, ILM. 1993, 32: 289.

²²⁵ *Metalclad Corp. V. United Mexican States*, Award, 30 August 2000, 5 ICSID Reports 226.

²²⁶ *Ibid.*

²²⁷ Dolzer, R. Indirect Expropriations: New Developments? *Environmental Law Journal*. 2002, 11: 64-91.

²²⁸ Aleksandrov, S. Breaches of Contract and Breaches of Treaty, The Jurisdiction of Treaty-based Arbitration Tribunals to Decide Breach of Contract Claims in *SGS v. Pakistan* and *SGS v. Philippines*. *The Journal of World Investment & Trade*. 2004, 555- 559.

²²⁹ Waelde, T.; Kolo, A. *Environmental Regulation, Investment Protection and Regulatory Taking in International Law*. *International and Comparative Law Quarterly*. 2001. 811-835.

²³⁰ Aleksandrov, S., *op.cit.* 228.

²³¹ Sacerdoti, G, Bilateral Treaties and Multilateral Instruments on Investment Protection. *Recueil des Cours (Collected Courses of The Hague Academy of International Law)*. 1998, 269: 251-460

Analizuojant tribunolų praktiką netiesioginės ekspropriacijos kontekste galime išskirti *Goetz*²³² bylą, kurioje buvo konstatuotas netiesioginės ekspropriacijos faktas, kuomet buvo apribota investuotojo teisė naudotis laisvos ekonominės zonos teikiama nauda. Atitinkama ministerija išleido teisės aktą, kuriuo buvo sustabdytos investuotojo turimos ekonominės teisės ir bet kokia veiksmų laisvė²³³. Tokiu būdu buvo pažeisti investuotojo teisėti ir pagrįsti investicijų grąžos lūkesčiai. Šiuo atveju buvo konstatuota, kad tokios priemonės yra laikomos prilyginamomis ekspropriacijai.

Verta paminėti ir *Middle East Cement*²³⁴ bylą, kurioje tribunolas pripažino, kuomet valstybė imasi priemonių, apribojančių investoriaus teisę naudotis nuosavybe, net formaliai nepakeičiant jos teisinio statuso, tai reiškia, kad tas ūkio subjektas išlaiko turėtą nuosavybės teisę į atitinkamą įmonę, pripažintina laipsninės (angl. creeping expropriation) ar netiesioginės ekspropriacijos atveju. Analizuojamos bylos atveju tribunolas pripažino, kad valstybė pažeidė savo įsipareigojimus pagal sudarytą dvišalę užsienio investicijų apsaugos sutartį ir turi sumokėti kompensaciją už ekspropriaciją.²³⁵ Šiais abiem atvejais buvo priimtas valstybės teisės aktas, apribojęs laisvųjų zonų teikiamą naudą investoriams ir pripažintinas netiesioginės ekspropriacijos atveju, pažymėtina, kad tribunolai konstatuoja akivaizdų investoriaus pagrįstų investicijų grąžos pažeidimą, kadangi jis nebegali naudotis tam tikromis laisvųjų zonų teikiamomis lengvatomis, taikomomis eksporto režimui.

Analizuojant netiesioginės ekspropriacijos pripažinimo klausimą galime paminėti *CME v. Czech Republic*²³⁶ bylą. Situacija buvo tokia, kad Nyderlandų bendrovė CME turėjo filialą pavadinimu CNTS Čekijoje ir buvo viena iš pagrindinių šios bendrovės investuotojų. CNTS bendrovei buvo suteikta CET 21 licencija retransliuoti ir ji tapo išimtinės retransliavimo teisės turinčia bendrove, tačiau 1999 metais kilus konfliktui su reguliavimo tarnyba bei licencijas išduodančios institucijos vadovu buvo nutrauktas susitarimas dėl išimtinių retransliavimo teisių bendrovei CNTS, kuri turėjo pasitraukti iš šio verslo. Tokiu būdu nacionaliniam reguliuotojui priėmus atitinkamus teisės aktus, kuriais bendrovei CNTS buvo panaikintos išimtinės transliavimo teisės, kadangi kilo konfliktas tarp CET 21 bei CME įmonės. Kuomet nacionalinė institucija priėmė atitinkamus teisės aktus, kuriais suspenduota transliavimo teisė, bendrovė buvo finansiškai sužlugdyta, o užsienio investuotojo, t.y. CME, kuriai priklausė 99% CNTS akcijų,

²³² *Goetz and Others v Republic of Burundi*, Award, 2, September 1998, 6 ISCID Reports 5.

²³³ *Ibid.*, para 124.

²³⁴ *Middle East Cement Shipping and Handling Co SA v Arab Republic of Egypt*, Award, 12 April 2002, 7 ICSID Reports 178.

²³⁵ *Ibid.*, para 107.

²³⁶ *CME v. Czech Republic*, Partial Award, 13 September 2001.

nuosavybė buvo ekspropriuota.²³⁷ Apribojus teisę sudaryti tam tikrus sandorius, įmonė patyrė nuostolių, kai kita sutarties šalis atsisakė sudaryti susitarimą ir galiausiai nukentėjo užsienio investicijos.²³⁸ Tokiu būdu buvo pažeistos dvišalės Čekijos ir Nyderlandų užsienio investicijos apsaugos sutarties 5 str. nuostatos, įpareigojančios susitariančias šalis nesiimti priemonių, dėl kurių gali būti pažeisti investuotojų turtiniai interesai. Šioje byloje atsakovas ginčijo ekspropriacijos faktą motyvuodamas tuo, kad nebuvo fiziškai nusavinta nuosavybė, dėl to minėtieji valstybės veiksmai neturėtų būti vertintini kaip ekspropriacija, o labiau kaip reguliavimo priemonės.²³⁹ Tribunolas tokius veiksmus pripažino netiesiogine ekspropriacija ir konstatavo dvišalės užsienio investicijų apsaugos sutarties pažeidimą.²⁴⁰

Vadovaujantis Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos²⁴¹ 1 protokolo 1 straipsniu, nuosavybė yra pripažįstama viena iš pagrindinių žmogaus teisių ir bet koks nuosavybės teisės apribojimas, išskyrus kai to reikia viešojo intereso apsaugai užtikrinti, yra neteisėtas. Pagal ES pagrindinių teisių Chartijos nuostatas nuosavybės teisė taip pat yra pripažįstama kaip viena iš fundamentalių teisių ir apribojimai yra galimi tik tuo atveju, kai to reikia viešajam interesui užtikrinti bei yra tinkamai atlyginama už šiuos apribojimus.²⁴² Taigi trečiajame direktyvų pakete numatyta nuostata dėl visiško nuosavybės atskyrimo galėtų būti interpretuojama kaip tam tikras nuosavybės teisių apribojimas pagal minėtus straipsnius, tačiau kai kurie autoriai paneigia šią poziciją, argumentuodami tuo, kad pagal ES teisę nuosavybė nėra pripažįstama kaip absoliuti teisė, kuri negalėtų būti apribojama, taip pat pripažįstama, kad tam tikri apribojimai yra galimi dėl viešojo intereso reikalavimų.²⁴³ Šiuo atveju visiškas nuosavybės atskyrimas yra grindžiamas vidaus rinkos sukūrimu bei konkurencinių sąlygų sudarymu energetikos sektoriuje. Nuosavybės teisė neturėtų būti kliūtis, siekiant įgyvendinti minėtus tikslus. Taip pat pažymėtina, kad tam tikros priemonės neturėtų visiškai apriboti nuosavybės teisių. Trečiajame direktyvų pakete nėra nuostatų, numatančių nuosavybės nusavinimą ar kitokį panašų teisių pažeidimą, ten yra reikalavimas, jog ta pati bendrovė nevaldytų gamybos ir perdavimo tinklų nuosavybės teise. Tai reiškia, kad įmonė gali pati pasirinkti kokiam subjektui rinkos kaina parduoti turimas tinklų akcijas.²⁴⁴

²³⁷ *CME.*, *supra note 236.*, paras 123-124.

²³⁸ *Ibid.*, paras 591-595.

²³⁹ *Ibid.*, para 591.

²⁴⁰ *Ibid.*, paras 559-574

²⁴¹ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.

²⁴² Europos Sąjungos pagrindinių teisių Chartija. [2010] OL C 83/3, 17 str.

²⁴³ Diathesopoulos, M. From energy sector inquiry to recent antitrust decisions in European energy markets: competition law as a means to implement energy sector regulation in EU. *The Selected Works of Michael Diathesopoulos*. [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2011-07-09]. <

http://works.bepress.com/michael_diathesopoulos/3>.

²⁴⁴ *Ibid.*, p. 35.

Vertėtų panagrinėti Europos Žmogaus teisių teismo praktiką analizuojant valstybių veiksmus nuosavybės teisės ribojimo kontekste. Šio teismo sprendimuose yra ypač akcentuojamas viešasis interesas ir juo pagrindžiama nemažai atvejų, kuriuos tribunolai būtų pripažinę kaip ekspropriaciją ar jai lygiavertę poveikio priemonę. Galime paminėti *Fredin v. Sweden*²⁴⁵ bylą, kurioje teismas viešojo intereso pagrindu pripažino pagrįstu nuosavybės teisės apribojimą ir nereikalavo mokėti kompensacijos turto savininkui. Pagal bylos faktines aplinkybes Fredin su žmona turėjo žemės sklypą, kuriame vykdė žvyro skaldymą, šiai veiklai vykdyti reikėjo licencijos, ir Švedijos įstatymas numatė, kad daugiau kaip dešimties metų senumo licencijos yra panaikinamos, tokiu pagrindu buvo apribotos jų teisės naudotis turimu žvyro skaldymo verslu.²⁴⁶ Šioje byloje buvo konstatuota, jog valstybė teisėtai atliko veiksmus dėl nuosavybės teisių apribojimo, kadangi savininkams buvo suteikta užtekinai laiko apsispręsti dėl alternatyvių projektų paieškos ir licencija yra sustabdoma turimai veiklai.²⁴⁷ Teismas pažymėjo, jog tai nebuvo *de facto* ekspropriacija, kadangi viešuoju interesu buvo pateisinama tokia valstybės priemonė, taip pat teismas panašiai pasisakė kitoje *Sporrong and Lonnroth v Sweden*²⁴⁸ byloje. Joje teismas konstatavo, kad norint pripažinti nuosavybės teisės pažeidimą, reikia vertinti patį pažeidimo laipsnį ir teismas šiuo atveju nepripažino, kadangi nebuvo prarasta visa nuosavybės teisė, ji buvo tam tikru laipsniu apribota.²⁴⁹ Taigi kaip matome EŽTT, vertindamas atitinkamas valstybės taikomas priemones nuosavybės teisės pažeidimus pripažįsta dar rečiau nei tribunolai, kadangi tam tikras valstybės taikomas reguliavimas atitinka teisėtumo sąlygas pagal EŽTK.

Atkreiptinas dėmesys, kad ekspropriacijos pateisinamumo sąlygos yra tokios: taikoma priemonė turėtų būti pateisinama visuomenės poreikiais, už ją turi būti tinkamai atlyginama, priemonė turi būti nediskriminacinė. Atsižvelgiant į prieš tai aptartą tribunolų praktiką, vertinant valstybių taikomas priemones investicijų ekspropriacijos kontekste, darytina išvada, jog siekiant konstatuoti ekspropriacijos faktą, tribunolai vertindavo kiekvienu konkrečiu atveju pačią situaciją, o ne tik atitinkamų formalių kriterijų buvimą. Taip pat ekspropriacija buvo pripažinti tie atvejai, kuomet nuosavybė nebuvo fiziškai paimama visuomenės poreikiams, o apribojamos tam tikros investuotojų ekonominės teisės, arba sudaromos tam tikros nepalankios sąlygos toliau vykdyti verslą, taip pat galime išskirti ir atitinkamos valdymo kontrolės praradimą, kuomet

²⁴⁵ *Fredin v. Sweden*, 18 February 1991, series A no.1.

²⁴⁶ *Ibid.*, para 13.

²⁴⁷ *Ibid.*, paras 16-18.

²⁴⁸ *Sporrong and Lonnroth v Sweden*, 23 September 1982, series A no. 7151/75.

²⁴⁹ *Ibid.*, para 63. Pagal EŽTK yra numatyta, kad nuosavybės teisės pažeidimu yra pripažįstami tokie atvejai, kuomet buvo padarytas poveikis visai nuosavybės teisei. Kitu atveju kuomet tik apribojama bet savininkas išlaiko teisę naudotis ta nuosavybe tik jo teisės yra apribojamos.

valstybė dėl tam tikrų priešasčių paskiria bendrovėje savo atstovą, jis veikia ne bendrovės interesais.²⁵⁰ Kiti atvejai, kuomet galimas ekspropriacijos konstatavimas, tai yra tam tikrų kvotų nustatymas arba mokesčių nustatymas, nepalankus tai bendrovei. Vertinant ekspropriacijos buvimą svarbu atkreipti dėmesį į valstybės veiksmus šioje situacijoje, t.y. ar ji priėmė tam tikrą teisės aktą, kuris yra diskriminacinis, siekdama gauti naudos. Svarbu vertinti ir pagrįstus bei teisėtus investuotojo lūkesčius, kadangi atitinkamos investicijos atsiperka per ilgesnį laiko tarpą, o esant situacijai, kai pažeidžiamos ar kitaip apribojamos investoriaus nuosavybės teisės, poveikis gali pasireikšti ir teisėtų investoriaus lūkesčių pažeidimu.²⁵¹ Taip pat vertinant ekspropriacijos faktą teisėtų investoriaus lūkesčių kontekste, svarbu vertinti jo paties interesų pagrįstumą, t.y. ar remiamasi kokiais nors objektyviais kriterijais ar tai yra tik subjektyvi pozicija²⁵². Kaip matome iš aptartos tribunolų praktikos, netiesioginė ekspropriacija yra pripažįstami ir atvejai, kuomet valstybė priima atitinkamą įstatymą, reglamentuojantį tam tikrą ūkio subjekto veiklos sritį ir tam tikru lygiu riboja jo turimas ekonomines teises. Kitaip sakant netiesioginei ekspropriacijai konstatuoti nėra būtinas tiesioginis nuosavybės paradimas ar *de facto* jos praradimas, galimi atvejai, kuomet yra paskiriamas tam tikras valdytojas įmonėje, taip pat gali būti situacija, kai nesuteikiamos licencijos toliau verstis atitinkama veikla, teisės aktu reglamentuojama, kad visos licencijos, kurios buvo išduotos tam tikru periodu yra nebegaliojančios, o naujos nesuteikiamos, tokiu atveju nors faktiškai ir nėra eksproprijuojama nuosavybė, tačiau savininkas nebegali vykdyti atitinkamos veiklos ir tokiu būdu jo nuosavybė tampa bevertė lyginant su praėjusiu laikotarpiu.

Aptarus arbitražų tribunolų praktiką, vertinant užsienio investicijų apsaugos klausimus ekspropriacijos kontekste, bei galimus pažeidimus investicijų atžvilgiu, galime daryti išvadą, jog pagrįstai kyla abejonių ar Lietuvos pasirinkimas taikyti visiško vertikalios integracijos įmonių nuosavybės atskyrimą, kuris įgyvendinamas gamtinių dujų įstatymu, atitinka dvišales užsienio investicijų apsaugos sutarčių nuostatas, pagal kurias šalys įsipareigoja taikyti apsaugos režimą yra pagrįstas. Nepaisant to, kad visiškas vertikalios integracijos įmonių nuosavybės atskyrimas yra efektyviausia priemonė rinkos liberalizavimui energetikos sektoriuje pasiekti ir įvesti konkurencingumą. Šiuo atveju, išskaidant vertikalios integracijos bendrovę AB “Lietuvos Dujos”, kuri yra privataus kapitalo įmonė, turinti užsienio investuotojų, pagrįstai kyla klausimas ar pasirenkant šį modelį buvo įvertinta atitinkamų gamtinių dujų įstatymo nuostatų atitiktis Lietuvos turimiems įsipareigojimams pagal dvišales investicijų apsaugos sutartis. Taigi kyla

²⁵⁰ *Starrett Housing Corp.*, *supra note* 218.

²⁵¹ Lowenfeld, F. A. *International Economic Law*. New York: Oxford University Press, 2008, p. 559.

²⁵² *Ibid.*

abejonių ar Lietuva galėjo laisvai pasirinkti šį modelį, ar jos pasirinkimą pagal dujų direktyvos nuostatas riboja tam tikri turimi įsipareigojimai pagal dvišales investicijų apsaugos sutartis bei ar toks pasirinkimas nesudaro šių normų kolizijos. Visiško vertikalios integracijos įmonių nuosavybės atskyrimo modelio pasirinkimą labiausiai skatino Europos Komisija, kadangi tik tokiu būdu gali būti pasiekti atitinkami vidaus rinkos sukūrimo tikslai bei rinkos liberalizavimas. Manytume, kad tikslinga pritarti šiai pozicijai, kadangi kitų priemonių taikymas nėra toks efektyvus ir kiek rodo valstybių narių, pasirinkusių liberalesnį modelį, vidaus situacija mažai ir pasikeitė. Tai reiškia, kad taikydamos perdavimo sistemos operatoriaus arba nepriklausomo sistemos operatoriaus modelį, kuomet išlieka atitinkami ryšiai ir galima kontrolė vertikalios integracijos bendrovių atitinkamuose veiklų perdavimo bei gamybos segmentuose, nesudarant konkurencinių sąlygų į rinką patekti naujiems ūkio subjektams. Manytume, kad siekiant išsklaidyti abejones dėl atitinkamų gamtinių dujų įstatymų nuostatų, reikalaujančių atskirti vertikalios integracijos bendrovių nuosavybę, atitikties Konstitucijai, būtent nuostatoms, reglamentuojančioms nuosavybės teisę, būtų tikslinga išaiškinimo kreiptis į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą.

3.2 Elektros sektoriaus pertvarka Lietuvoje pagal Elektros direktyvos nuostatas

Pagal elektros direktyvą yra numatyti analogiški dujų sektoriui vertikalios integracijos įmonių pertvarkymai, numatant tris variantus, t.y. visiškas vertikalios integracijos bendrovių nuosavybės atskyrimas, nepriklausomas sistemos operatorius, perdavimo sistemos operatoriaus modelis.²⁵³ Elektros rinka yra įvairių ūkio subjektų santykių, prekiaujant elektros energija visuma²⁵⁴, kurią sudaro didmeninės ir mažmeninės prekybos segmentai. Didmeninės rinkos subjektai turi teisę sudaryti tiesiogines dvišales sutartis arba parduoti elektros energiją per elektros biržą.

Valstybės elektros rinkos struktūra nėra integruota į ES rinką, tai daugiau posovietinės elektros rinkos dalis. Didžioji dalis iškastinio kuro, reikalingo norint pagaminti elektrą Lietuvoje šiuo metu yra importuojama iš Rusijos. Energijos poreikis regione nuolat auga, tačiau pasiūla negausėja. Galime išskirti jau atliktą skirstyklos Bitėnuose statybos projektą, kuris leis užtikrinti energijos tiekimo saugumą vakarų Lietuvos gyventojams. Iki minėtos skirstyklos pastatymo

²⁵³ 2009 m. liepos 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2009/72/EB dėl elektros energijos vidaus rinkos bendrųjų taisyklių, panaikinanti Direktyvą 2003/54/EB, *supra note 66*.

²⁵⁴ Elektros rinka [interaktyvus]. Vilnius, 2009 [žiūrėta 2011-11-25]. <
http://www.litgrid.eu/go.php/Elektros_rinka>.

elektros linijos buvo nutiestos iki Kaliningrado ir atgal į Lietuvą, dabar energija tiekama tik šalyje esančiais įrenginiais, tokiu būdu apsaugant nuo galimų tiekimo sutrikimų.²⁵⁵

3.2.1 Lietuvos elektros sektoriaus apžvalga

Pradžioje vertėtų aptarti elektros rinką Lietuvoje. Ją sudaro elektros gamybą, perdavimą, skirstymą, pardavimą bei tiekimą vykdančios bendrovės.²⁵⁶ Taigi elektros gamyba yra konkurencinė veikla, kadangi elektrinių, gaminančių elektros energiją Lietuvoje yra daugiau nei viena, jos konkuruoja parduodamos energiją tiekėjams. Elektros perdavimo bei skirstymo tinklais energija perduodama nuo gamintojo iki vartotojo. Taip pat veikia elektros birža, kurioje vyksta prekyba elektros energija. Biržoje gamintojai bei tiekėjai rinkos kaina prekiauja elektros energija.

Išskirtini šie svarbiausieji Lietuvai energetikos projektai, t.y. integracija į Europos elektros energetikos sistemą: Lietuvos–Lenkijos elektros jungties *LitPol* Link užbaigimas; Lietuvos–Švedijos elektros jungties *NordBalt* užbaigimas; Lietuvos, Latvijos ir Estijos elektros tinklų sujungimas su Europos kontinentiniu tinklu darbui sinchroniniu režimu.²⁵⁷ Kitas svarbus aspektas yra pakankamų elektros gamybos pajėgumų užtikrinimas, siekiant patenkinti šalies elektros energijos paklausą 2020 metais (12–14 TWh per metus).²⁵⁸ Šiam tikslui pasiekti yra numatyta Visagino atominės elektrinės statyba bei elektros gamybos iš atsinaujinančių energijos išteklių apimtį didinimas, trečiojo energetikos paketo įgyvendinimas. Šių priemonių visuma yra įgyvendinamas rinkos liberalizavimas.

Sustabdžius Ignalinos Atominės elektrinės reaktorių, Lietuva iš energiją eksportuojančios valstybės tapo importuojančia šalimi, daugiausia energijos importuojama iš Rusijos. Kita paminėtina problema yra elektros energijos trūkumas Baltijos regione, bei jungčių su ES šalimis nebuvimas, dėl ko tampa sudėtinga sukurti vieningą rinką.²⁵⁹

Pagal trečiojo energetikos direktyvų paketo nuostatas Lietuva elektros sektoriuje įgyvendina elektros energijos perdavimo veiklos atskyrimą nuo gamybos ir suformuojama bendrovė AB “LITGRID”, kuri veikia kaip perdavimo sistemos operatorius ir padeda efektyviau integruoti Lietuvos energetinę sistemą į kontinentinės Europos elektros sektorių darbui sinchroniniu režimu. Ši bendrovė užtikrina stabilų valstybės elektros energijos sistemos darbą,

²⁵⁵ Energetinė nepriklausomybė [interaktyvus]. Vilnius, [žiūrėta 2011-11-17]. <<http://www.enmin.lt/lt/nes/1.pdf>>.

²⁵⁶ Rinkos struktūra [interaktyvus]. Vilnius, 2009 [žiūrėta 2011-11-17]. <http://www.litgrid.eu/go.php/Rinkos_struktura> .

²⁵⁷ Nacionalinė energetikos (energetinės nepriklausomybės) strategija). *Projektas*, supra note 56.

²⁵⁸ *Ibid.*

²⁵⁹ *Ibid.*

valdo energijos srautus, aukštos įtampos linijomis perduoda elektrą dideliais atstumais.²⁶⁰ Taip pat sujungimo būdu reorganizuojami du skirstymo sistemos operatoriai VST (Vakarų skirstomieji tinklai) ir RST (Rytų skirstomieji tinklai), sukuriant naują įmonę AB „LESTO“, kuri veikia kaip skirstomųjų tinklų operatorius, kurios pagrindinės funkcijos yra elektros persiuntimas vartotojams skirstymo tinklais, vartotojų poreikių tenkinimas, efektyvus naujų vartotojų prijungimas, skirstomųjų tinklų eksploatavimas, priežiūra, valdymas ir plėtojimas, jų saugumo ir patikimumo užtikrinimas.²⁶¹ AB „LESTO“ tiekia elektrą žemos ir vidutinės įtampos linijomis galutiniam vartotojui.

Kaip pagrindinis vietinės elektros energijos gamybos projektas yra išskirtinas Visagino atominės elektrinės (toliau – VAE) statyba. Kaip teigiama nacionalinėje energetikos strategijoje, šio projekto statyba atitiktų 10 metų valstybės patiriamas išlaidas dujoms, kurios naudojamos elektros energijai pagaminti.²⁶² Taip pat bus užtikrinamas energetinis nepriklausomumas bei konkurencingumas rinkoje. Pagal minėtą strategiją yra numatyta visiškai atskirti elektros gamybos, skirstymo bei perdavimo funkcijas. Numatoma elektros sektoriaus reorganizacijos pabaiga yra 2012 metai.²⁶³

Galima išskirti Lietuvai strategiškai svarbios jungties su Lenkija tiesimo problemas. Ši jungtis leistų Baltijos šalims energijos paskirstymo ir perdavimo sistemas sujungti su Vakarų Europos Elektros perdavimo koordinavimo sąjungos tinklu UCTE. Pagrindinės kliūtys, dėl kurių tinklų tiesimas nevyksta yra neapibrėžtumas, kylantis dėl skirtingų sinchronizavimo šaltinių, elektros linija būtų tiesiama per gamtiniu atžvilgiu saugomą teritoriją, siekiant visuomenės reikmėms nusavinti žemę, kuria būtų tiesiama minėtoji elektros linija.²⁶⁴

Sustabdžius Ignalinos atominės elektrinės reaktorių, daugiau kaip 60% elektros energijos yra importuojama į Lietuvą. Vyrauja energijos tiekimas iš vieno šaltinio, siekiant užtikrinti nepriklausomybę, , siekiant užsitikrinti energijos išteklių diversifikavimą plėtojamas VAE.²⁶⁵

Lietuvoje veikia perdavimo tinklų įmonė LITGRID, bei skirstymo tinklų įmonė LESTO, taip pat elektros gamyba užsiimančios: Lietuvos elektrinė, Kauno Hidroakumuliacinę elektrinę bei Kauno Hidroelektrinė. Perdavimo bei skirstymo tinklų įmonių pagrindinė akcininkė yra UAB „Visagino atominė elektrinė“. Pagal energetinio saugumo strategiją yra numatyta, kad turi būti atskirtos veiklos visiško nuosavybės atskyrimo būdu, tačiau iki šiol tai nėra įgyvendinta.

²⁶⁰ Nacionalinė energetikos (energetinės nepriklausomybės) strategija). *Projektas*, supra note 56.

²⁶¹ AB „LESTO“ [interaktyvus]. Vilnius, 2011 [žiūrėta 2011-11-25]. <<http://www.lesto.lt/lt/apie-mus/699>>.

²⁶² Komisijos komunikatas Europos parlamentui ir tarybai Pirmenybinio sujungimo planas, supra note 1.

²⁶³ *Ibid.*

²⁶⁴ Nardi, P., supra note 106, p.10.

²⁶⁵ UAB „Visagino atominė elektrinė“ [interaktyvus]. Vilnius, 2008 [žiūrėta 2011-11-17]. <http://www.vae.lt/lt/pages/projekto_prielaidos>.

Pažymėtina, kad iki skirstymo tinklų bendrovių sujungimo veikė dvi skirstomųjų tinklų įmonės tai buvo Rytų ir Vakarų skirstomieji tinklai, kurie vykdė skirstymo veiklą šalyje.

Kalbant apie rinkos liberalizavimo modelį, kurį Lietuva pagal trečiojo energetikos direktyvų paketo nuostatas yra pasirinkusi tiek elektros tiek ir dujų sektoriuose taikymą, galime teigti kad, elektros sektoriuje visiškai gamybos, perdavimo ir skirstymo veiklų nuosavybės atskyrimas yra lengviau įgyvendinamas, kadangi šiuo atveju kalbame apie valstybines įmones. Priešingai nei dujų sektoriuje, kur susidūrėme su privataus kapitalo užsienio investuotojais. Kuomet yra valstybinės bendrovės, veiklų atskyrimo reikalavimams įgyvendinti taikoma mažiau apribojimų atsižvelgiant į turimus tarptautinius įsipareigojimus. Šiai dienai visą veiklą tiek perdavimo tiek ir skirstymo bei tiekimo kontroliuoja LR Energetikos ministerija, tačiau siekiant skaidrumo bei didesnio konkurencingumo rinkoje, bus visiškai atskirta nuosavybės teisė ir atskirai vykdoma perdavimo bei skirstymo gamybos veikla. Pažymėtina, kad gamybos veikla yra konkurencinė sritis, kadangi Lietuvoje elektros energijos gamintojų šiai dienai yra daugiau nei vienas²⁶⁶, taip pat šiuo metu yra garantuojama trečiųjų šalių prieiga prie tinklų²⁶⁷, kaip ir numatyta trečiojo direktyvų paketo nuostatose, tačiau siekiant energetinio nepriklausomumo, taip pat tiekimo šaltinių diversifikavimo, veiklos bus atskiriamos. Pagrindinis klausimas kam po reorganizavimo pereis atitinkamų bendrovių kontrolė. Kadangi šiuo metu visa bendrovės veikla kontroliuojama energetikos ministerijos.

3.2.2 Elektros sektoriaus pertvarka, taikant visišką nuosavybės atskyrimą

Didžiausias prioritetas ir brandžiausiu projektu Lietuvoje yra laikoma VAE statyba. Siekiant užsitikrinti energetinį saugumą, kadangi uždarius Ignalinos atominę elektrinę padidėjo elektros importo poreikis, buvo pasirinktas naujos modernios VAE projektas, kuris turėtų užtikrinti tinklo modernizaciją. Kaip pažymima energetikos strategijos projekte, augant Baltijos šalių ekonomikai, susidarys tam tikras elektros energijos tiekimo trūkumas, kuris galimai būtų kompensuotas papildomai pagaminant 1,3 GW elektros energijos.²⁶⁸ Investicijų į VAE kiekis atitinka dešimties metų importuojamo iškastinio kuro, naudojamo elektros gamybai kaštus. Paminėtina, kad VAE projektas, nors ir reikalaujantis didelių pradinių investicijų, tačiau

²⁶⁶ AB „LITGRID“ [interaktyvus]. Vilnius, 2009 [žiūrėta 2011-11-17].

<<http://www.litgrid.eu/index.php?991952127>>. Elektros gamintojais Lietuvoje šiuo metu yra: AB „Lietuvos energija“, UAB „VILNIAUS ENERGIJA“, UAB Kauno termofikacijos elektrinė, AB „Kauno energija“, AB „PANEVĖŽIO ENERGIJA“, AB „LIFOSA“, AB „ORLEN Lietuva“, UAB „Vėjų spektras“, UAB „Renerga“, UAB „Vėjo elektra“, UAB „LARITEKSAS“, UAB „Energogrup“, UAB „Vėjo vatas“.

²⁶⁷ Trečiųjų šalių prieiga prie tinklų yra užtikrinama viešai skelbiant atitinkamą informaciją, kuri reikalinga, norint trečiosioms šalims, ne tinklų savininkėms prisijungti prie tinklų ir taip tiekti elektrą vartotojams.

²⁶⁸ Nacionalinė energetikos (energetinės nepriklausomybės) strategija). *Projektas*, supra note 56. p. 13.

efektyviausiai gali užtikrinti ES prioritetinius energetinio saugumo tikslus, kadangi tokiu būdu mažėja priklausomybė nuo vieno tiekėjo, bei nuolat svyruojančių naftos ir dujų kainų. Palyginus branduolinio kuro importo galimybes (15 valstybių, gaminančių uraną), kainų stabilumą bei mažą aplinkos taršą, pastebimas šio projekto privalumas prieš kitus alternatyvius būdus²⁶⁹. Minėtoje energetikos strategijoje teigiama, kad VAE pagaminta elektros energija būtų eksportuojama į kontinentinę Europą „LitPol Link“ tinklu bei „NordBalt“ tinklu tiekama Skandinavijos šalims.²⁷⁰ Strategijoje taip pat išvelgiamas teigimas poveikis šalies ekonomikai, kadangi toks projektas pritrauks stambių investuotojų. Strategijoje teigiama, kad šalies elektros rinkos liberalizacija turėtų būti užbaigta iki 2012 m., taip pat minima, kad iki 2015 m. visiems elektros vartotojams bus panaikinti kainų reguliavimo tarifai. Numatyta atskirti elektros perdavimo, gamybos ir skirstymo veiklas, siekiant įgyvendinti rinkos liberalizavimo nuostatas.

2008 m. buvo įsteigta bendrovė UAB „Visagino atominė elektrinė“, kurios pagrindinė veiklos kryptis yra naujos atominės elektrinės projekto parengiamųjų darbų paruošimas.²⁷¹ Tam tikslui buvo įgyvendinti poveikio aplinkai vertinimas, teritorijų planavimo dokumentų koordinavimas, Ignalinos AE infrastruktūros perėmimas, Visagino AE prijungimas prie perdavimo tinklo ir kiti parengiamieji darbai.²⁷² Iki bendrovės įsteigimo naujos atominės elektrinės projekto parengiamuosius darbus vykdė AB „Lietuvos energija“ Branduolinės energetikos departamentas, įsteigtas 2006m. Pagal trečiojo energetikos direktyvų paketo nuostatas Lietuva įsipareigojo atskirti gamybos perdavimo ir skirstymo tinklų nuosavybę, siekiant užtikrinti rinkos konkurencingumą. Šiuo metu perdavimo sistemos operatorius yra bendrovė LITGRID, kurios pagrindinė akcininkė yra UAB „Visagino atominė elektrinė“, turinti 97,5% bendrovės akcijų²⁷³. Skirstymo sistemos operatoriumi yra AB „LESTO“, kurios 82,63% akcijų turi UAB „Visagino atominė elektrinė“, bei Vokietijos bendrovė E.On Ruhrgas International GmbH, turinti 11,76% akcijų²⁷⁴. Taigi matome, kad VAE kontroliuoja tiek perdavimo tinklus, tiek ir skirstymo tinklus, ir pagrindinis jos tikslas yra elektros gamyba. Siekiant sukurti konkurencingą vidaus rinką elektros sektoriuje yra numatytos nuosavybės atskyrimo pertvarkos. Šioje vietoje situacija yra paprastesnė negu dujų sektoriuje, kadangi

²⁶⁹ UAB „Visagino Atominė elektrinė“ [interaktyvus]. Vilnius, 2008 [žiūrėta 2011-12-02].

<http://www.vae.lt/lt/pages/projekto_prielaidos>.

²⁷⁰ *Ibid.*

²⁷¹ Lietuvos Respublikos Atominės elektrinės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 76-3004.

²⁷² Parengiamieji darbai. [interaktyvus]. Vilnius, 2011 [žiūrėta 2011-12-02].

<http://www.vae.lt/lt/pages/projekto_parengiamieji_darbai>.

²⁷³ AB „LITGRID“ [interaktyvus]. Vilnius, 2009 [žiūrėta 2011-12-02]. <<http://www.litgrid.eu/index.php?-1820325805>>.

²⁷⁴ AB „LESTO“ [interaktyvus]. Vilnius, 2011 [žiūrėta 2011-12-02]. <<http://lesto.lt/lt/investuotojams/bendra-informacija-apie-akcijas/715>>.

minėta bendrovė yra valstybinė, ir šiuo atveju netaikytini apribojimai dėl valstybės turimų įsipareigojimų užsienio investicijų atžvilgiu.

Pagrindinis klausimas, į kurį reikia atsakyti - kuriai ministerijai po veiklų atskyrimo, kuomet būtų suformuotos atskiros bendrovės, nekontroliuojamos vieno subjekto, pereina tinklų ir gamybos bei skirstymo veiklų valdymo kontrolė, kadangi šiuo metu visą veiklą koordinuoja energetikos ministerija. Atskyrus veiklas ir suformavus bendroves, kurios atskirai vykdytų tik perdavimo veiklą ir atskirai gamybos bei skirstymo veiklą, turės būti numatyta, kam pereis šių bendrovių kontrolė. Atsižvelgiant į tai, kad gamybos bei skirstymo veikla reikalauja nemažai techninių žinių bei nuostatų taikymo, manytina, kad būtų tikslinga šios veiklos kontrolę palikti energetikos ministerijai. Perdavimo veiklos, kuri vykdoma magistralinėmis linijomis ir kurioje yra konkurencijos stygius, esant vertikalčiai integruotai bendrovei, kontrolę galimai būtų tikslinga perduoti ūkio ministerijai, kadangi jos veikla apima teisinės bei ekonominės aplinkos verslui skatinimą, energetinio saugumo užtikrinimą, taip pat ūkio ministerija yra atsakinga už priemonių nustatymą konkurencingumui didinti, taip pat nustatomos priemonės ekonomikos augimui didinti.²⁷⁵ Tokiu būdu būtų užtikrinamas nuosavybės atskyrimas ir konkurencingumo didinimas elektros sektoriuje.

Darytina išvada, kad vertikalios integracijos bendrovių nuosavybės atskyrimas valstybės kapitalo bendrovėse yra tinkamai pasirinkta ir efektyviausia priemonė, siekiant konkurencingos rinkos sukūrimo. Tokiu atveju atveriamą rinką ir praktiškai užtikrinama trečiųjų šalių prieigos teisė prie tinklų. Pastebėtina, kad esant valstybinei įmonei, tokia veikla vykdoma ganėtinai skaidriai ir perdavimo sistemos operatorius LITGRID pateikia informaciją apie prieigas prie tinklų. Nors elektros sektoriuje LITGRID veikia kaip perdavimo sistemos operatorius, LESTO atlieka skirstymo operatoriaus veiklą, tačiau pagrindinė šių bendrovių akcininkė yra UAB "Visagino atominė elektrinė", pagal trečiojo energetikos paketo nuostatas tiekimo bei skirstymo veiklos turi būti vykdomos nepriklausomai, taigi veiklos atskyrimas elektros sektoriuje šiai dienai nėra įgyvendintas.

²⁷⁵Lietuvos Respublikos Ūkio ministerija [interaktyvus]. Vilnius [žiūrėta 2011-12-02]. <<http://www.ukmin.lt/lt/veikla/>>.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Išnagrinėjus ES energetikos strategijos dokumentus, kuriuose numatomos vidaus rinkos energetikos sektoriuje sukūrimo teisinės prielaidos, darytina išvada, kad šiai dienai vidaus rinka energetikos sektoriuje nėra sukurta. ES išlieka didelis poreikis sukurti konkurencingą vidaus rinką, siekiant užsitikrinti energijos tiekimo šaltinių diversifikavimą bei saugumą.
2. Siekiant užtikrinti konkurencingą vidaus rinką ES lygmeniu buvo priimti trys direktyvų paketai, numatę energetikos rinkos atvėrimo galimybes, tačiau minėti tikslai nėra pasiekti, kadangi daug problemų kyla dėl energijos tiekimo šaltinių diversifikavimo. Elektros sektoriuje iš 32 Europai svarbių energetikos jungčių tiesimo projektų, net 20 buvo atidėti dėl sudėtingos leidimų išdavimo tvarkos, aukštų aplinkosauginių standartų, gyventojų pasipriešinimo, kadangi pastarieji dažnai baiminasi elektromagnetinių laukų poveikio. Minėti veiksniai sąlygoja lėtą šio sektoriaus pertvarką.
3. Trečiajame direktyvų pakete numatyti pagrindiniai trys rinkos atvėrimo modeliai: visiškas vertikalios integracijos bendrovių nuosavybės atskyrimas, perdavimo sistemos operatoriaus veikla, nepriklausomo sistemos operatoriaus veikla. Pažymėtina, kad Europos Komisija teikia prioritetą visiškam vertikalios integracijos bendrovių nuosavybės atskyrimo modeliui, nes tik tokiu būdu yra įmanoma energetikos sektoriuje įvesti konkurencingumą, kuomet vienas subjektas nekontroliuoja visų bendrovės veiklos segmentų. Didžiausia problema kyla tuomet, kai tas pats subjektas kontroliuoja perdavimo bei gamybos veiklas, tokiu būdu neturėdamas suinteresuotumo į rinką įsileisti naujų konkurentų.
4. Nepriklausomo sistemos operatoriaus rinkos liberalizavimo modelis nėra ypač efektyvus, kadangi šiuo atveju vertikalios integracijos bendrovė išlaiko tinklų nuosavybės teisę, o valdymo teisės pereina nepriklausomai trečiajai šaliai, t.y. nepriklausomam sistemos operatoriumi. Pasirinkus šį modelį kyla nesutarimų tarp tinklų bendrovės bei paties nepriklausomo sistemos operatoriaus, kadangi, atsižvelgiant į modelio griežtumą, yra svarbus sprendimų, susijusių su investicijomis priėmimo klausimas.
5. Perdavimo sistemos operatoriaus modelis numato, kad siekiant įgyvendinti veiklų atskyrimą užtenka veiksmingo veiklų atskyrimo pačioje vertikalios integracijos bendrovėje jos nepertvarkius, tačiau turi būti įsteigiama reguliavimo institucija, kuri užtikrintų tokio atskyrimo veiksmingumą bei galimybę į rinką patekti naujiems ūkio subjektams. Šio modelio šalininkės buvo Vokietija ir Prancūzija. Minėtoms valstybėms

kilo abejonų dėl visiško nuosavybės atskyrimo modelio efektyvumo, kadangi nebuvo atlikti išsamūs rinkos poveikio tyrimai, taip pat kilo abejonų dėl galimų laisvo kapitalo judėjimo ribojimų, įgyvendinus visišką nuosavybės atskyrimą. Komisija, atsižvelgusi į pateiktą valstybių poziciją, įtraukė perdavimo sistemos operatoriaus modelį kaip alternatyvų pasirinkimą visiškam nuosavybės atskyrimui bei nepriklausomam sistemos operatoriaus modeliui.

6. Trečiosios šalies prieigos galimybe yra įgyvendinamas rinkos liberalizavimas, tačiau rinkoje veikiant vertikalios integracijos bendrovei ši priemonė yra daugiau teorinio lygmens nuostata, kadangi dažnai nesudaromos sąlygos prie tinklų prisijungti naujiems rinkos dalyviams, motyvuojant tinklų perkrovomis bei neužtektiniais pajėgumais ir turimais ilgalaikiais kontraktais. Pritaikius visišką nuosavybės atskyrimą, tokia teisė taptų realiai funkcionuojanti ir būtų sudaromos konkurencingos sąlygos rinkoje veikti daugiau bendrovių, kas šiuo metu yra neįmanoma, dėl to, jog viena įmonė kontroliuoja gamybą ir perdavimą, todėl ji nėra suinteresuota konkurentų atsiradimu.
7. Lietuva pasirinko griežčiausią vertikalios integracijos bendrovių visiško nuosavybės atskyrimo modelį energetikos sektoriuje. Pagal sudarytas užsienio investicijų apsaugos sutartis valstybė turi atitinkamų įsipareigojimų užsienio investuotojams ir jų nuosavybės teisei. Pagrįstai kyla abejonų ar Lietuva, pasirinkdama vieną iš direktyvoje numatytų rinkos liberalizavimo modelių, atsižvelgė į turimus tarptautinius įsipareigojimus, kuriuose įtvirtinta draudžianti ekspropriuoti nuosavybę nuostata, nebent yra pateisinimo pagrindai. Ekspropriacija gali būti pateisinama esant tam tikroms sąlygoms, t.y. taikoma priemonė turi būti pateisinama visuomenės poreikiais, už ją turi būti tinkamai atlyginama, taikoma priemonė turi būti nediskriminacinė. Kaip pastebėjome iš analizuotos tribunolų praktikos, ekspropriacija yra pripažįstami atvejai, kuomet apribojamos tam tikros investuotojų ekonominės teisės, kuomet valstybė paskiria bendrovėje savo atstovą, tam tikrų mokesčių, kvotų nustatymas, kuris nepalankus tai įmonei, taip pat vertinami pagrįsti investuotojo lūkesčiai. Taigi ekspropriacijai konstatuoti nėra būtinas fizinis nuosavybės paėmimas, galimi tam tikri ekonominiai investuotojo interesų apribojimai, kuriems esant konstatuojama ekspropriacija.
8. Manytume, kad būtų tikslinga iki bendrovės AB "Lietuvos Dujos" skaidymo Seimo narių grupei kreiptis į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą dėl išaiškinimo, ar valstybė, pasirinkdama trečiajame energetikos direktyvų pakete numatytą visiško vertikalios integracijos bendrovių nuosavybės atskyrimo modelį, galimai nepažeidė užsienio investuotojų nuosavybės teisių.

9. Išnaginėjus arbitražų tribunolų praktiką dėl ekspropriacijos užsienio investicijų atžvilgiu, manytume, jog siekiant išvengti galimų nuostolių, bendrovės akcininkams kreipusis į arbitražą dėl valstybės tarptautinių įsipareigojimų nesilaikymo, būtų tikslinga įmonės AB “Lietuvos Dujos” skaidymo sąlygas suderinti konsensuso pagalba (bendrovės akcininkų bendru sutarimu), o ne imperatyviai įstatymu bei poįstatyminiais aktais numatant veiklų atskyrimo reikalavimus. Aptarus arbitražų tribunolų praktiką, galima rizika valstybei sulaukti nepalankus arbitražo sprendimo dėl tarptautinių įsipareigojimų nesilaikymo užsienio investuotojo atžvilgiu.
10. Elektros sektoriuje visiškas nuosavybės atskyrimo taikymas valstybinių įmonių atžvilgiu didesnių problemų nesukelia, tik lieka pagrindinis klausimas, kuriai ministerijai pereis perdavimo tinklų kontrolė ir kuri valdys skirstymo tinklus. Atsižvelgiant į tai, kad turės būti atskiriama perdavimo bei gamybos veikla, manytume, kad perdavimo veiklos bendrovės kontrolė turėtų pereiti Ūkio ministerijai, kadangi jos veikla apima teisinės bei ekonominės aplinkos verslui skatinimą, ekonominio saugumo užtikrinimą. Ūkio ministerija yra atsakinga už priemonių konkurencingumui nustatymo didinimą. Taigi būtų tikslinga atskyrus veiklas, Energetikos ministerijai palikti gamybos bei skirstymo veiklas, kadangi tai daugiau techninio pobūdžio veiklos, o perdavimo veiklą perleisti Ūkio ministerijai, tokiu būdu taikant visišką nuosavybės atskyrimą, liberalizuoti elektros rinką.
11. Liberalizuojant vidaus rinką energetikos sektoriuje, kuomet taikomas visiškas nuosavybės atskyrimo modelis, yra pastebimas konkurencingumo padidėjimas bei energetinio saugumo stiprinimas, diversifikuojant energijos tiekimo šaltinius.
12. Išnaginėjus trečiojo direktyvų paketo nuostatas, išanalizavus užsienio valstybių praktiką, taikant rinkos liberalizavimo modelius bei arbitražų tribunolų praktiką dėl galimos ekspropriacijos užsienio investicijų atžvilgiu, tyrimo pradžioje iškelta hipotezė pasitvirtino dalinai, kadangi vertikalios integracijos bendrovių visiškas nuosavybės atskyrimas teoriniu lygmeniu yra pati efektyviausia priemonė, siekiant įvesti konkurencingumą energetikos sektoriuje bei liberalizuoti rinką, tačiau praktikoje šio modelio taikymas yra kontraversiškas dėl galimų laisvo kapitalo judėjimo apribojimų bei galimų valstybės turimų užsienio investuotojų teisių pažeidimų. Taikant perdavimo sistemos operatoriaus ar nepriklausomo sistemos operatoriaus modelius energetikos rinkai išlieka uždara ir galimi tolesni ūkio subjekto piktnaudžiavimai, į rinką neįsileidžiant naujų bendrovių.

LITERATŪROS ŠALTINIAI

Tarptautinės sutartys

1. Energetikos Chartijos sutartis. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 66-1912.
2. Europos Sąjungos pagrindinių teisių Chartija. [2010] OL C 83/3.
3. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Rusijos Federacijos Vyriausybės sutartis "Dėl investicijų skatinimo ir abipusės apsaugos". *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 59-1763.
4. North American Free Trade Agreement, concluded 1992-12-17, entered into force 1994 01-01, ILM. 1993, 32: 289.
5. Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinė redakcija. [2010] OL C83/47.
6. Vienna Convention on the Law of Treaties, 1155 UNTS 331, 8 ILM 679, concluded 1969-05-23, entered into force 27 January 1980, Lietuvos Respublikai įsigaliojo nuo 1992 m. vasario 14 d. Lietuvių kalba paskelbta *Žin.*, 2002 m. Vasario 6 d. Nr. 13-480.
7. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.

Norminiai nacionaliniai teisės aktai

8. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
9. Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 107-3964.
10. Lietuvos Respublikos Gamtinių dujų įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 87-4186.
11. Lietuvos Respublikos Atominės elektrinės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 76-3004.
12. Nacionalinė energetikos strategija. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 11-430.
13. Lietuvos Respublikos Gamtinių dujų įstatymo pakeitimo įstatymo įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 87-4187.
14. Nacionalinė energetikos (energetinės nepriklausomybės) strategija). *Projektas*. 2011, Nr. XIP-3260.

Kiti norminiai teisės aktai

15. Komisijos komunikatas Europos parlamentui ir tarybai Pirmenybinio sujungimo planas.
[2006] KOM 846.
16. Žalioji knyga Europos Sąjungos tausios, konkurencingos ir saugios energetikos strategija.
[2006] KOM 101.
17. European Commission, “ An Energy Policy for the European Union” (White Paper).
[1995] COM 682.
18. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/92/EB dėl Bendrijos tvarkos, leidžiančios padidinti dujų ir elektros energijos kainų galutiniams pramonės vartotojams skaidrumą .
[2008] OJ L 298/9.
19. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/55/EB 2003 m. birželio 26 d. dėl gamtinių dujų vidaus rinkos bendrųjų taisyklių, panaikinanti Direktyvą 98/30/EB. [2003] OJ L 176/57.
20. Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui Europos energetikos politika.
[2007] KOM 1.
21. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2009/73/EB dėl gamtinių dujų vidaus rinkos bendrųjų taisyklių, panaikinanti Direktyvą 2003/5/EB. [2009] OL L 211/94.
22. Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui - Dujų ir elektros vidaus rinkos perspektyvos.[2006] KOM 841.
23. Komisijos komunikatas Europos dujų ir elektros energijos sektorių tyrimas pagal Reglamento (EB) Nr. 1/2003 17 straipsnį galutinė ataskaita.[2006] KOM 851.
24. Europos Parlamento teisėkūros rezoliucija dėl pasiūlymo priimti Europos Parlamento ir Tarybos sprendimą dėl transeuropinių energetikos tinklų gairių, panaikinantį sprendimus Nr. 96/391/EB ir 1229/2003/EB (KOM(2003)0742 — C5-0064/2004 — 2003/0297(COD)).[2006] OJ C 124 /72.
25. Europos Parlamento teisėkūros rezoliucija dėl pasiūlymo priimti Europos Parlamento ir Tarybos sprendimą dėl transeuropinių energetikos tinklų gairių, panaikinantį sprendimus Nr. 96/391/EB ir 1229/2003/EB (KOM(2003)0742 — C5-0064/2004 — 2003/0297(COD)).[2006] OJ C 124 /72.

26. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 2236/95 , nustatantis bendrąsias taisykles dėl Bendrijos finansinės pagalbos teikimo transeuropinių tinklų srityje. [1995] OJ L 228 /13.
27. Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui – Dujų ir elektros energijos vidaus rinkos kūrimo pažangos ataskaita. [2009] KOM 115
28. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 96/92/EB[1997] dėl bendrų elektros vidaus rinkos taisyklių [1997] OL L 027/1.
29. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 98/30/EB dėl bendrų gamtinių dujų vidaus rinkos taisyklių [1998] OL L 204/1.
30. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (EB) Nr. 2003/54 dėl bendrų elektros vidaus rinkos taisyklių, panaikinančia Direktyvą 96/92. [2003] OL L 176/37.
31. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (EB) Nr. 2003/55 dėl bendrų gamtinių dujų vidaus rinkos taisyklių ir panaikinančia Direktyvą 98/30. [2003] OL L 176/57.
32. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (EB) Nr. 1228/2003 dėl prieigos prie tarpvalstybinių elektros energijos mainų tinklo sąlygų. [2003] OL L 176/1.
33. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1775/2005 dėl teisės naudotis gamtinių dujų perdavimo tinklais sąlygų. [2005] OL L 28/1.
34. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2009/72/EB dėl elektros energijos vidaus rinkos bendrųjų taisyklių, panaikinanti Direktyvą 2003/54/EB.[2009] OJ L 211/63.

Specialioji literatūra

35. Aleksandrov, S. Breaches of Contract and Breaches of Treaty, The Jurisdiction of Treaty-based Arbitration Tribunals to Decide Breach of Contract Claims in *SGS v. Pakistan* and *SGS v. Philippines*. *The Journal of World Investment & Trade*. 2004, 555- 559.
36. Balmert, D.; Brunerkreeft, G . Unbundling, deep ISOs and Network Investment. *Discussion paper*. 2009, DP 7.
37. Bushnell, J. California’s electricity crisis: a market apart? *Energy Policy*. 2004, 32: 1045-1052.
38. Borenstein, S. The trouble with electricity markets: understanding california’s restructuring disaster. *Journal of Economic Perspectives*. 2002, 16(1): 191-211.
39. Cameron, P. *Competition in Energy Markets Law and regulation in European Union*. New York: Oxford University Press Inc., 2002

40. Cameron, P. *The Legal Aspects of EU Energy Regulation. Implementing the new Directives on Electricity and Gas across Europe*. New York: Oxford University Press, 2005.
41. Dolzer, R.; Stevens, M. *Bilateral Investment Treaties*. Hague: Kluwer Law, 1995.
42. Dolzer, R. Indirect Expropriations: New Developments? *Environmental Law Journal*. 2002, 11: 64-91.
43. Dolzer, R.; Schreuer, Ch. *Principles of International Investment Law*. New York: Oxford University Press Inc., 2008.
44. Domanico, F. Liberalisation of the European electricity industry: internal market or national champions? *Working paper series*. 2007.
45. Dorigoni, S.; Pontoni, F. Ownership Separation of the Gas Transportation Network: Theory and Practice. *Working paper series*. 2008, 9.
46. Durand, G. Gas and Electricity in Europe: the elusive common interest. *European Policy Centre*. 2006.
47. Griffin, M. J.; Puller, L. S. *Electricity Deregulation Choices and Challenges*. Chicago: The University of Chicago Press, 2005.
48. Haghighi, S. S. *Energy security The external Relations of the European Union with Major Oil- and Gas- supplying Countries*. Oxford : Hart Publishing, 2007.
49. Herrman, Ch.; Terhechte, P. J. *European Yearbook of International Economic Law 2010*. Berlin Heidelberg: Spnnger-Verlag, 2010.
50. Jones, Ch. W. *EU Energy Law. Vol. I The internal Energy market*. Leuven: Claeys&Casteels, 2006.
51. Jones, Ch. *et al. EU Energy law, Volume II: EU Competition Law and Energy Markets*. Leuven: Claeys& Casteels, 2007
52. Klabbers, J. *Treaty conflict and the European Union*. New York: Cambridge University Press, 2009.
53. Konoplyanik, A.; Walde, T. Energy Charter Treaty and its Role in International Energy. *Journal of energy and natural resources law*. 2006, 24: 524-534.
54. Kotlowski, A. Third-party Access Rights in the Energy Sector: A Competition Law Perspective. *Utilities Law Review*. 2007, 16(3): 101-113.
55. Kunneke, R.; Fens, T. Ownership unbundling in electricity distribution: The case of The Netherlands. Economics of Infrastructure Section. *Energy Policy*. 2007, 35(3): 1920-1930.

56. Lowe, P., *et al.* Effective unbundling of energy transmission networks: lessons from the Energy Sector Inquiry. *Competition policy Newsletter*. 2007, 1: 23-34.
57. Lowenfeld, F. A. *International Economic Law*. New York: Oxford University Press, 2008.
58. Matlary, H. J. *Energy Policy in the European Union*. London: Palgrave Macmillan, 1997.
59. Moen, K. B. Gas Directive and Third Party Transport Rights - What Pipeline Volumes are Available. *Energy & Natural Resources Law Journal*. 2003, 13: 25-36 .
60. Montt, S. *State Liability in Investment Treaty Arbitration Global Constitutional and Administrative Law in the BIT Generation*. Oxford : Hart Publishing, 2009.
61. Moselle, B.; Black, D.; White, M. Implementing the Third Energy Directive in Ireland: Options for the transmission network. *LECG*. 2010
62. Muchlinski, P.; Ortino, F.; Schreuer, Ch. *The oxford handbook of international investment law*. New York: Oxford University Press Inc., 2008.
63. Nardi, P. The interplay between the European Commission, Member States and Utilities in the Debate on Transmission Network Unbundling. *Working paper series*. 2007.
64. OECD “ Indirect expropriation” and the “Right to Regulate” in International Investment Law. *Working paper on International Investment*. 2004, 4:1-22.
65. Petrov, K *et al.* European internal electricity market-What next? *EREM, European energy institute and contributors*. 2007,4.
66. Pielow, Ch. J.; Ehlers, E. Ownership unbundling and constitutional conflict: a typical German debate? *European Review of Energy Markets*. 2008, 2(3).
67. Roe, T.; Happold, M. *Settlement of Investment Disputes under the Energy Charter Treaty*. Cambridge: Cambridge University press, 2011.
68. Roggenkamp, M. M. *Energy law in Europe – national, EU and international law and institutions*. Oxford University Press, 2001.
69. Ryan, P. A Re-energised Approach to a Competitive European Electricity Market. *Journal of energy & natural resources Law*. 2009, 27(1): 42-65.
70. Sacerdoti, G. Bilateral Treaties and Multilateral Instruments on Investment Protection. *Recueil des Cours (Collected Courses of The Hague Academy of International Law)*. 1998, 269: 251-460
71. Schreuer, H. Ch. The Concept of Expropriation under ECT and other Investment Protection Treaties. *Transnational Dispute Management*. 2005, 2(3): 108-159.
72. Sioshansi, P. F.; Pfaffenberger, W. *Electricity market reform a n international perspective*. Oxford: Elsevier Ltd., 2006.

73. Sohn, B. L.; Baxter, R. R. *Harvard Draft Convention on the International Responsibility of States for Injuries to Aliens*. Cambridge: HLS, 1961.
74. Sornarajah, M. *The International Law on Foreign Investment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
75. Subedi, P. S. *International Investment Law reconciling policy and principle*. Oxford: Hart Publishing, 2008.
76. Šaltinytė, L. Europos Bendrijos kompetencija reglamentuojant užsienio investicijas: link daugiašalio susitarimo dėl užsienio investicijų apsaugos? *Jurisprudencija*. 2008, 1(103): 86–92.
77. Šaltinytė, L. Užsienio investicijų apsauga energetikos sektoriuje: teisės aiškinimo ir taikymo problemos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.
78. Thomas, S. A. Critique of the European Commission's Evidence of the Need for Ownership Unbundling of Energy Networks. *PSIRU Reports* [interaktyvus]. London, 2007 [žiūrėta 2011-05-10] < <http://www.psiru.org/publicationsindex.asp> > .
79. Weare, Ch. The California Electricity Crisis: Causes and Policy Options. *Public policy institute of California*. 2003.
80. Waelde, T.; Kolo, A. Environmental Regulation, Investment Protection and Regulatory Taking in International Law. *International and Comparative Law Quarterly*. 2001. 811-835.

Tarptautinių organizacijų sprendimai ir rekomendacijos

81. 3rd Legislative Package Input Paper 1: Unbundling, An ERGEG public document. *ERGEG* [interaktyvus]. Brussels, 2007-06-05 [žiūrėta 2011-05-10]. < http://www.energy-regulators.eu/portal/page/portal/EER_HOME/EER_PUBLICATIONS/CEER_PAPERS/Cross-Sectoral/2007/C07-SER-13-06-1-PD_3rdLegPackage_Unbundling_final_0.pdf > .
82. Causes and lessons of the California electricity crisis. *The Congress of the United States Congressional Budget Office paper*. [interaktyvus]. California, 2001 [žiūrėta 2011-07-07]. < <http://www.cbo.gov/ftpdocs/30xx/doc3062/CaliforniaEnergy.pdf> > .
83. Commission's competition services settle Marathon case with Gasunie. *Europa*. [interaktyvus]. Brussels, 2003-04-16, [žiūrėta 2011-09-

- 28].<<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/03/547&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>> .
84. ERGEG Final Report The lessons to be learned from the large disturbance in the European power system on the 4th of November 2006: E06-BAG-01-06.[interaktyvus], [žiūrėta 2011 - 05- 31] .
85. International cooperative legal guide to 2011 gas regulation. A practical cross border insight into gas regulation work. *GLG* [interaktyvus]. Amsterdam, 2011 [žiūrėta 2011-09-18] <<http://www.iclg.co.uk/khadmin/Publications/pdf/4168.pdf>>.
86. Kroes, N. A new energy policy for a new era. *Conference on European Energy Strategy – the Geopolitical Challenges* [interaktyvus]. Lisbon, 2006-10-30 [žiūrėta 2011-07-10]. <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/06/648&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>>.
87. Recommendations on Guidelines for Good Practice in Relation to TPA Services, Tarification, Balancing etc. Draft of 24 January 2002 with GTE proposals, dd 6 February 2002 for adoption by the 5th meeting of the European Gas Regulatory Forum, Madrid 7-8 February 2002. European Commission. [interaktyvus]. Madrid, 2002-02-07 [žiūrėta 2011-09-28]. <http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/forum_gas_madrid_en.htm> .
88. Questions and Answers on the third legislative package for an internal EU gas and electricity market. *Europa*. [interaktyvus]. Brussels, 2011-03-02, [žiūrėta 2011 m. birželio 8 d.]<<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/11/125&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>> .

Internetiniai šaltiniai

89. AB „LESTO“ [interaktyvus]. Vilnius, 2011 [žiūrėta 2011-12-02]. <<http://lesto.lt/lt/investuotojams/bendra-informacija-apie-akcijas/715>> .
90. AB „LESTO“ [interaktyvus]. Vilnius, 2011 [žiūrėta 2011 -11-25].<<http://www.lesto.lt/lt/apie-mus/699>>.
91. AB „Lietuvos dujos“ [interaktyvus]. Vilnius, 2011 [žiūrėta 2011-11-08]. <www.dujos.lt> .
92. AB „Lietuvos dujos“ akcininkų struktūra [interaktyvus] 2011, [žiūrėta 2011-11-08] <<http://www.dujos.lt/index.php/investuotojams/akcininkai/607>>.

93. AB „LITGRID“ [interaktyvus]. Vilnius, 2009 [žiūrėta 2011-12-02]. <<http://www.litgrid.eu/index.php?-1820325805>>.
94. AB „LITGRID“ [interaktyvus]. Vilnius, 2009 [žiūrėta 2011-11-17]. <<http://www.litgrid.eu/index.php?991952127>>.
95. Cronshaw I. *et al.* Development of competitive gas trading in Continental Europe. How to achieve workable competition in European gas markets? OECD/IEA *information paper*. [interaktyvus]. Paris 2008, [žiūrėta 2011-05-10] <http://www.iea.org/papers/2008/gas_trading.pdf>.
96. Diathesopoulos, M. From energy sector inquiry to recent antitrust decisions in European energy markets: competition law as a means to implement energy sector regulation in EU. [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2011-07-10]. <http://works.bepress.com/michael_diathesopoulos/3>.
97. Elektros rinka [interaktyvus]. Vilnius, 2009 [žiūrėta 2011-11-25]. <http://www.litgrid.eu/go.php/Elektros_rinka>.
98. Energetinė nepriklausomybė [interaktyvus]. Vilnius, [žiūrėta 2011-11-17]. <<http://www.enmin.lt/lt/nes/1.pdf>>.
99. Kerstholt, H.; Trommel, J. J. Dutch Unbundling Act Set Aside by Court of Appeal. *Nautadutilh* [interaktyvus]. 2010-06-22 [žiūrėta 2011-09-18] <http://www.newsletter-nautadutilh.com/NL/xzine/benelux_roundup/e-newsletter_benelux_roundup/_dutch_unbundling_act_set_aside_by_court_of_appeal.html?cid=4&xzine_id=4468&aid=12052> .
100. Khatiwada, A. Indirect Expropriation of Foreign Investment. [interaktyvus]. 2008, [žiūrėta 2011-08-09]. <http://www.ksl.edu.np/cpanel/pics/indirect_expropriation_apurba.pdf>.
101. Laurinénantė, J. “Southstream” versus “Nabucco”: dujotiekių varžytuvės. [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta 2011 m. gegužės 14 d.]. <<http://www.geopolitika.lt/?artc=3733>>.
102. Lietuvos Respublikos ūkio ministerija [interaktyvus]. Vilnius [žiūrėta 2011-12-02]. <<http://www.ukmin.lt/lt/veikla/>>.
103. Naujoji energetikos strategija energetinės nepriklausomybės neuztikrins. *LVEA* [interaktyvus]. Kaunas, 2010-09-20 [žiūrėta 2011 m. liepos 10 d.] <<http://www.lvea.lt/index.php/lt/news/news/view/lvea-naujoji-energetikos-strategija-energetines-nepriklausomybes-neuztikrins>>.
104. Parengiamieji darbai. [interaktyvus]. Vilnius, 2011 [žiūrėta 2011-12-02]. <http://www.vae.lt/lt/pages/projekto_parengiamieji_darbai>.

105. Rinkos struktūra [interaktyvus]. Vilnius, 2009 [žiūrėta 2011-11-17].
<http://www.litgrid.eu/go.php/Rinkos_struktura> .
106. Stern, J. The Russian-Ukrainian Gas Crisis of January. *OIES* [interaktyvus] 2006[žiūrėta 2011-04-05].< <http://www.oxfordenergy.org>.>
107. UAB „Visagino atominė elektrinė” [interaktyvus]. Vilnius, 2008 [žiūrėta 2011-11-17].
<http://www.vae.lt/lt/pages/projekto_prielaidos>.
108. UAB „Visagino Atominė elektrinė” [interaktyvus]. Vilnius, 2008 [žiūrėta 2011-12-02].
<http://www.vae.lt/lt/pages/projekto_prielaidos> .

Tarptautinių teismų ir arbitražų tribunolų praktika

109. Byla 205/06, *Komisija prieš Austriją* [2009] ETA I-01301.
110. Byla 249/06, *Komisija prieš Švediją* [2009] ETA I-01335.
111. Byla 118/07, *Komisija prieš Suomiją* [2009] ETA I-10889
112. Case C-41/90, *Klaus Höfner and Fritz Elser v Macrotron GmbH* [1991] ECR I-1979.
113. Case C-202/88, *French Republic v Commission* [1991] ECR I-1223.
114. Case C-260/89, *Elliniki Radiophonia Tiléorassi AE and Panellinia Omospondia Syllogon Prossopikou v Dimotiki Etairia Pliroforissis and Sotirios Kouvelas and Nicolaos Avdellas and others* [1991] ECR I-2951.
115. Case C-18/88, *Régie des télégraphes et des téléphones v GB-Inno-BM SA* [1991] ECR I-5973.
116. Case C-158/94, *Commission of the European Communities v Italian Republic* [1997] ECR I-5789.
117. Case C-159/94, *Commission of the European Communities v French Republic* [1997] ECR I-2925.
118. *CME v. Czech Republic*, Partial Award, 13 September 2001.
119. Court of Appeal of The Hague, LJN: BM8494. [2010].<
<http://zoeken.rechtspraak.nl/ResultPage.aspx>>
120. *Eastern Sugar v. Czech Republic*, Partial Award (27 March 2007) (UNCITRAL Arbitration, Stockholm Chamber of Commerce) (Netherlands/Czech Republic BIT).
121. *Fredin v. Sweden*, 18 February 1991, series A no.1.
122. *Goetz and Others v Republic of Burundi*, Award, 2, September 1998, 6 ISCID Reports 5.
123. *James v United Kingdom*, Judgement of 21 February 1986, Series A no. 98.

124. Matter of Revere Copper and Bras Inc v Overseas Private Investment Corporation, Award, 24 August 1978 ,56 ILR 258,271.
125. *Metalclad Corp v United Mexican States*, ICSID Case No ARB (AF)/97/1, Award of 30 August 2000.
126. Middle East Cement Shipping and Handling Co SA v Arab Republic of Egypt, Award, 12 April 2002,7 ICSID Reports 178.
127. *Saluka Investments BV (The Netherlands) v The Czech Republic*, Partial Award, 17 March 2006.
128. *Sporrong and Lonnroth v Sweden*, 23 September 1982 , series A no. 7151/75.
129. *Starrett Housing Corp.v. Iran*, 19 December 1983, 4 Iran –US CTR 122.
130. *TECMED SA v United Mexican States*, ICSID Case ARB (AF)/00/2 (29 May 2003), ILM 2004, 43: 133, <<http://www.investmentclaims.com>>.
131. *Tecnicas Medioambientales Tecmed SA vs United Mexican States*, ICSID case No ARB (AF)00/2 (Award) 2003 May 29.
132. *Tippetts, Abbott, McCarthy, Strattonv. TAMS-AFFA Consulting Engineers of Iran*, 22 June 1984,6 Iran – US CTR 219.
133. *Yukos Universal Ltd. (UK – Isle of Man) v. Russian Federation*. PCA Case No. AA 227. Interim Award. 30 November 2009.

SANTRAUKA

Europos Sąjungos siekis sukurti vidaus rinką energetikos sektoriuje jau buvo pastebimas pirminėje teisėje. Trečiuoju energetikos direktyvų paketu buvo įvestos tam tikros naujovės, turėsiančios pagerinti rinkos konkurencingumą. Tai galimybė vartotojams laisvai pasirinkti tiekėją, suteikiant daugiau naudos vartotojams. Šių direktyvų nuostatomis yra reglamentuojami trys rinkos liberalizavimo modeliai, padėsiantys efektyviau konkuruoti bei patekti į rinką naujiems dalyviams. Visiškas vertikalios integracijos bendrovių nuosavybės atskyrimo modelis yra efektyviausias, siekiant minėtų tikslų, tačiau jo taikymas yra ganėtinai prieštaringas. Pasirenkant šį modelį yra svarbu atkreipti dėmesį į valstybės situaciją energetikos sektoriuje taip pat į valstybės turimus tarptautinius įsipareigojimus, kurie gali sukelti koliziją su šio modelio įgyvendinimo normomis.

Pasak komisijos pirmasis ir antrasis energetikos direktyvų paketai nedavė pastebimų rezultatų, kadangi juose buvo numatomas teisinis bei funkcinis bendrovių atskyrimas. Tokiu atveju visa kontrolė išlieka ir toliau rinkoje nesudaromos sąlygos atsirasti naujiems konkurentams, kadangi vertikalios integracijos įmonės veikia visuose verslo segmentuose ir nėra suinteresuotos konkurencijos padidėjimu. Trečiuoju energetikos direktyvų paketu buvo įvesti trys modeliai t.y. visišką nuosavybės atskyrimą, perdavimo sistemos operatorius, nepriklausomas sistemos operatorius. Komisijos teigimu, pats efektyviausias būdas įgyvendinti vidaus rinkos sukūrimą siekiant energetikos sektoriuje, valstybėms pasirinkti visišką nuosavybės atskyrimo modelį.

Lietuvai pasirinkus patį griežčiausią vertikalios integracijos bendrovių visišką nuosavybės atskyrimą kilo nemažai diskusijų dėl tokios priemonės proporcingumo siekiamam tikslui, bei galimai valstybės turimų įsipareigojimų pagal tarptautines sutartis, priimtų įsipareigojimų kolizijos su direktyvos nuostatomis. Išanalizavus arbitražų tribunolų praktiką dėl ekspropriacijos taikymo pastebima, kad nepaisant investicijų teisėje išskiriamų atitinkamų sąlygų, kurioms esant yra pripažįstamas ekspropriacijos faktas, tačiau tribunolai kiekvienu nagrinėjamu atveju vertina konkrečias aplinkybes, turinčias įtakos ekspropriacijos konstatavimui.

Pagrindinės sąvokos: *vertikalios integracijos įmonė, trečiasis energetikos direktyvų paketas, visišką nuosavybės atskyrimas, perdavimo sistemos operatorius, nepriklausomas sistemos operatorius, ekspropriacija.*

SUMMARY

The European Commission proposed measures which aim to benefit every EU Citizen, to give consumers choice of energy supplier. The creation of internal energy market in EU was one of the goals defined in primary EU legislation. The main idea of creating this market was to ensure the competition in the energy sector by implementing energy company to unbundle transmission and energy supply functions. Full ownership unbundling is the most effective way to create internal energy market however it is the most controversial model. When states decide which model will be implemented it is very important to take into consideration states obligations under international law.

According to the Commission first and second energy packages didn't give visible results as there were only legal and functional unbundling. However the need to unbundle transmission and generation functions in energy field is one of the core goals in order to create common internal energy market. Third energy package provided three options in order to create internal market: full ownership unbundling, transmission system operator, independent system operator. Originally in the third energy package were two options however after negotiations with member states the compromise of three options was found.

Lithuania has chosen the most strict model of energy market liberalisation the full ownership unbundling. Main problem is to identify if there are any restrictions to choose liberalisation model according to the directive. Despite the fact that full ownership unbundling is the best model to achieve goals of internal market creation there are possible limits for member states to choose this type of liberalisation. Analysis of the case-law combines the notion of property rights under international law and investment definition under BIT. Indirect expropriation cannot be stated according to abstract legal definitions, tribunals every time analyse current case according to that states the fact of expropriation.

Key words: Third energy package, vertically integrated utilities, full ownership unbundling, transmission system operator, independent system operator, expropriation.

Rimšaitė L. Europos Sąjungos vidaus rinkos energetikos sektoriuje sukūrimo teisinės prielaidos/ Europos Sąjungos teisės magistro baigiamasis darbas. Vadovas doc. dr. Herkus Gabartas.- Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas, 2011.

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe yra analizuojamas trečiasis energetikos direktyvų paketas, jame numatyti visiško vertikalios integracijos bendrovių nuosavybės atskyrimo, perdavimo sistemos operatoriaus, nepriklausomo sistemos operatoriaus modeliai. Nagrinėjamas jų poveikis rinkos liberalizavimui, galimi valstybių apribojimai pasirinkti atitinkamą modelį. Analizuojama arbitražų tribunolų praktika dėl ekspropriacijos sąvokos bei sąlygų, prižįstant valstybių pažeidimus pagal dvišales užsienio investicijų apsaugos sutartis.

Prasminiai žodžiai: trečiasis energetikos direktyvų paketas, vertikalios integracijos įmonė, visiškas nuosavybės atskyrimas, perdavimo sistemos operatorius, nepriklausomas sistemos operatorius, ekspropriacija, užsienio investicijos.

Rimšaitė L. Legal Prerequisites for the creation of European Union Internal Energy Market / Master degree final paper in European Union Law . Supervisor assoc. prof. Herkus Gabartas.- Vilnius: Faculty of Law Mykolas Romeris University, 2011.

ANNOTATION

The aim of master thesis is to analyse third energy directives package it's energy market liberalisation models full ownership unbundling of vertically integrated utilities, transmission system operator, independent system operator. In this master paper we analyse the legal impact of liberalisation models, possible states restrictions to choose appropriate model. Arbitral tribunals practice is analysed to define expropriation and it's legal conditions also this paper covers possible states infringement of international obligations under bilateral investment treaties by implementing full ownership unbundling.

Key words: third energy package, vertically integrated utility, full ownership unbundling, transmission system operator, independent system operator, expropriation, foreign investment.

Darbas baigtas

.....
Laura Rimšaitė